

DIE LANDELIKE SWART VROU SE REG OP GRONDBEHEER

Verhandeling voorgelê ter voldoening aan die vereistes vir die graad
Magister Legum aan die Noordwes-Universiteit (Potchefstroom kampus)

deur

Anél Terblanche

11987308

Studieleier: Prof GJ Pienaar

November 2005

Finansiële bystand deur die *National Research Foundation* word hiermee erken. Menings uitgespreek en gevolgtrekkings wat bereik is, is die van die outeur en moet nie noodwending aan hierdie instansie gekoppel word nie.

INHOUDSOPGAWE

English summary	i
Lys van afkortings	ii
1 Inleiding	1
1.1 Agtergrond	1
1.2 Doel van die studie	3
1.3 Struktuur van die verhandeling	4
2 Beperkende faktore op die landelike swart vroue se toegang tot en beheer oor grond vóór 1994	6
2.1 Inleiding	6
2.2 Omskrywing en omvang van die Afrika gewoontereg	6
2.3 Grondbeheer ooreenkomstig die Afrika gewoontereg	8
2.4 Die landelike swart vrou se posisie binne die konteks van tradisionele kommunale grondbeheer	10
2.4.1 Beskermende aard van die Afrika gewoontereg	10
2.4.2 Sosiale vermoedens en gevestigde geslagsrolle	13
2.4.3 Misbruik van magte en bevoegdhede deur stamhoofde/tradisionele leiers	15
2.4.4 Ewigdurende minderjarigheid en manlike voogdyskap	17
2.4.5 Kwesbaarheid van vroulike hoofde van huishoudings	18
2.4.6 Poligame huwelike	21
2.4.7 Beginsels van die Afrika gewoonteregtelike intestate erfreg	22
2.4.8 Invloed van die segregasiebeleid van die apartheidsregering	23
3 Grondwetlike bepalinge met betrekking tot die Afrika gewoontereg	25
3.1 Inleiding	25
3.2 Grondwetlike erkenning, toepassing en ontwikkeling van die Afrika gewoontereg	31
3.2.1 Erkenning en toepassing van die gewoontereg	32
3.2.2 Ontwikkeling van die gewoontereg	33
3.2.3 Verband tussen die Afrika gewoontereg en kultuurregte	35
3.3 Konflik tussen kultuur en gelykheid en ander relevante grondwetlike beskermende waardes, regte en vryhede	37
3.3.1 Interne beperking op die erkenning, toepassing en ontwikkeling van die gewoontereg en kultuurregte	38
3.3.2 Reg op kultuur eerder 'n uitdrukking van vryhede	43

3.3.3	<i>Die belang van die reg op menswaardigheid</i>	44
3.3.4	<i>Toepassing van die Equality Act op Afrika gewoonteregtelike tradisies en gebruike</i>	45
3.4	<i>Uitbreiding van die reg op gelykheid ten opsigte van eiendom – artikel 25 van die Grondwet</i>	45
4	<i>Die posisie van die landelike swart vrou binne die Suid-Afrikaanse grondhervormingsbeleid</i>	48
4.1	<i>Inleiding en agtergrond tot grondhervorming in Suid-Afrika</i>	48
4.2	<i>Die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid in die grondhervormingsproses</i>	50
4.2.1	<i>Geslagsgelykheid binne die nasionale grondhervormingsbeleid</i>	51
4.2.2	<i>Ander regeringsinisiatiewe om vroue se belange in grond te bevorder</i>	54
4.2.3	<i>Bepalings van die Equality Act op vroue se grondregte</i>	55
4.2.4	<i>Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women</i>	55
4.2.5	<i>Die belang van NRO's en verwante organisasies in die bevordering van vroue se belange in grond</i>	56
4.3	<i>Redistribusie</i>	58
4.3.1	<i>Aard en grondwetlike fundering van die redistribusieprogram</i>	58
4.3.2	<i>Wetgewing binne die redistribusieprogram</i>	59
4.3.3	<i>Redistribusie en die bevordering van vroueregte</i>	60
4.4	<i>Herstel van grondregte</i>	65
4.4.1	<i>Aard en grondwetlike fundering van die restitusieprogram</i>	65
4.4.2	<i>Restitusie en die bevordering van geslagsgelykheid</i>	66
4.5	<i>Grondgebruik hervorming</i>	66
4.5.1	<i>Aard en grondwetlike fundering van die grondgebruik hervormingsprogram</i>	66
4.5.2	<i>Geslagsneutrale wetgewing binne die grondgebruik hervormingsprogram en die effek daarvan op geslagsgelykheid</i>	67
4.5.3	<i>Geslagspesifieke wetgewing binne die grondgebruik hervormingsprogram</i>	69
5	<i>Realisering van die landelike swart vrou se regte in kommunale grond</i>	73
5.1	<i>Inleiding</i>	73
5.2	<i>Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom</i>	74
5.2.1	<i>Billike en inklusiewe besluitnemingsprosesse</i>	77
5.2.2	<i>Gelykheid van lidmaatskap en gepaardgaande aangeleenthede</i>	78

5.2.3	Regte van lede van verenigings vir gemeenskaplike eiendom	85
5.2.4	Aanspreeklikheid en deursigtigheid van die bestuurskomitee en ander bestuursaangeleenthede	93
5.2.5	Verwante probleme met verenigings vir gemeenskaplike eiendom .	96
5.3	Communal Land Rights Act	100
5.3.1	Sekerheid van grondbesit- en grondbeheerregte deur vroue	104
5.3.2	Vroulike deelname op bestuursvlak.....	107
5.3.3	Rol van tradisionele leierskap	109
6	Gevolgtrekking	113
6.1	Samevattende opmerkings met betrekking tot die posisie vóór 1994 ..	113
6.2	Samevattende opmerkings met betrekking tot die posisie ná 1994	114
6.2.1	Grondwetlike maatreëls	114
6.2.2	Die Verenigingswet.....	115
6.2.3	Die CLRA	117
6.3	Finale opmerkings	118
7	Bibliografie	120
7.1	Boeke en versamelwerke.....	120
7.2	Artikels	124
7.3	Wetgewing.....	132
7.3.1	Nasionale wetgewing	132
7.3.2	Wetsontwerpe	134
7.3.3	Witskrifte	134
7.3.4	Kennisgewings, regulasies en proklamasies	134
7.4	Regspraak	134
7.5	Internetbronne	136
7.6	Konferensie verrigtinge.....	145
7.7	Ongepubliseerde en ander verslae	145
7.8	Trustaktes en grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom.....	146

Bylaes:

Bylae "A":	Trustakte van die <i>Nkaseni Estate Community Land Trust</i>
Bylae "B":	Grondwet van die <i>Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom</i>
Bylae "C":	Trustakte van die <i>Gannahoek Farm Trust</i>
Bylae "D":	Grondwet van die <i>Ekuthuleni Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom</i>

English summary

In almost all legal systems gender has a significant influence on a person's status, rights and obligations. In the African customary law gender also plays an important and differentiating role in the status, rights and obligations of individuals. More specific, for purposes of this study, rural black women's access to and control over land are restricted by gender.

Land control in the African customary law is usually characterised by communal land tenure. Although this form of land tenure is in theory beneficial to all members of a particular community, the detrimental effect of social assumptions, set gender roles, perpetual minority of women and the former succession principle of male primogeniture, often caused that women were discriminated against within a communal land tenure context. A woman's access to and use of land is often subject to a relationship with a man (tribal head, tribal council, father, husband, son, brother or uncle). Not only do black rural women have to endure the discriminating effects of their own culture and tradition as a result of their gender, the pre-1994 South African law also restricted their access to secure land tenure by racial discrimination.

The position of women in general has dramatically improved since the implementation of the *Constitution of the Republic of South Africa, 1996* (hereafter the *Constitution*) and the *Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act 4 of 2000*. Legislation and a subsequent land reform policy were enacted in accordance with section 25 of the *Constitution*, which makes it potentially possible for women to obtain rights in property. Such legislation include the *Communal Property Associations Act 28 of 1996*, which provides for fair and inclusive decision-making processes, equality of membership, democratic processes, fair access to property and accountability and transparency within a communal property association. The *Communal Land Rights Act 11 of 2004* explicitly states in section 4(3) that a woman is entitled to the same legally secure tenure, rights in or to land and benefits from land as a man, and no law, community or other rule, practice or usage may discriminate against any person on the ground of the gender of such person. In this study the effect of the gender-specific provisions in the *Communal Property Associations Act 28 of 1996* and the *Communal Land Rights Act 11 of 2004* will be evaluated with reference to case studies, to determine whether the state's theoretical commitment to gender equality within the land reform policy has been realised in the case of communal land and the improvement of the position of black rural women's access to land.

Lys van afkortings

AFRA	:	Association for Rural Advancement
CEDAW	:	Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women
CILSA	:	<i>Comparative and International Law Journal of Southern Africa</i>
CLRA	:	Communal Land Rights Act
CPA	:	Communal Property Associations
CPI	:	Communal Property Institution
LAWSA	:	<i>Law of South Africa</i>
LEAP	:	Legal Entity Assessment Project
LRAD	:	Land Redistribution for Agricultural Development
NLC	:	National Land Committee
NRO	:	Nie-regeringsorganisasie
PLAAS	:	Programme for Land and Agrarian Studies
SAJHR	:	<i>South African Journal of Human Rights</i>
SALJ	:	<i>The South African Law Journal</i>
SAPL/R	:	<i>SA Public Law / Publiekreg</i>
SLAG	:	Settlement and Land Acquisition Grant
SPP	:	Surplus People Project
Stell LR	:	<i>Stellenbosch Law Review / Stellenbosse Regstydskrif</i>
THRHR	:	<i>Tydskrif vir die Hedendaagse Romeins- Hollandse Reg</i>
TRW	:	<i>Tydskrif vir Regswetenskap</i>
TSAR	:	<i>Tydskrif vir die Suid-Afrikaanse Reg</i>
VTO	:	Vergunning tot okkupasie

1 Inleiding

1.1 Agtergrond

In bykans alle regstelsels het geslag 'n beduidende invloed op 'n persoon se status, regte en verpligtinge. Ook in die Afrika gewoontereg speel geslag 'n belangrike en differensiële rol in die status, regte en verpligtinge van individue.¹

Die vraag ontstaan of die differensiële rol ten opsigte van die status van vroue in die Afrika gewoontereg nie tot nadeel van die landelike swart vrou strek nie. Persepsies bestaan dat faktore in die Afrika gewoontereg, soos gevestigde geslagsrolle,² tradisionele leierskap, poligame huwelike, die voormalige beginsels van die ewigdurende minderjarigheid van vroue³ en die eersgeboorte-erfreg,⁴ asook die segregasiebeleid van die apartheidsregering⁵ diskriminerend teenoor die landelike swart vrou is. Meer spesifiek

1 Olivier *et al* *Inheemse Reg* 3.

2 Cross en Friedman *Women and Tenure* in Meer (red) *Women, Land and Authority* 18.

3 Artikel 11(3)(b) van die *Swart Administrasiewet* 38 van 1927 (sedertdien herroep deur artikel 6 van die *Wet op die Erkenning van Gebruiklike Huwelike* 120 van 1998) het bepaal dat swart vroue wat volgens die beginsels van die gewoontereg geleef het, ewigdurend minderjarig was en gevolglik altyd onder die voogdy van 'n man was. Sien in hierdie verband Unit for Gender Research in Law *Women & the Law* 19; Olivier *et al* *Inheemse Reg* 5 en Bennett *Customary Law* 250-254. Die beginsel van ewigdurende minderjarigheid van vroue sal volledig in paragraaf 2.4.4 bespreek word. Let wel, die *Repeal of the Black Administration Act and Amendment of Certain Laws Bill* sal sodra dit goedgekeur word, alle bepalings van die *Swart Administrasiewet* 38 van 1927 wat nie reeds herroep is nie, op 'n geleidelike basis herroep. Sien in hierdie verband GK1293 van 2005.

4 Die Afrika intestate erfreg word gekenmerk deur die beginsel dat slegs mans mag erf in ooreenstemming met die beginsel van manlike eersgeboortereg, asook die beginsel dat slegs manlike persone ander manlike persone in die linie opvolg. Olivier *et al* *Inheemse Reg* 170. Sien in hierdie verband ook Bennett *Customary Law* 332-362; Du Plessis en Rautenbach *Law of Succession* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 213-254. Sodanige beginsels is eers so onlangs as 15 Oktober 2004 as ongrondwetlik verklaar in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others* 2005 1 BCLR 1 (KH). Die beginsel van manlike eersgeboorte-erfreg sal volledig in paragrafe 2.4.7 en 3.3.1 bespreek word.

5 Verskillende vorme van grondbeheer het van 1913 tot 1991 gegeld, soos huurpag (*quitrent*) en vergunning tot okkupasie (hierna verwys as VTO). Laasgenoemde kon nie aan vroue verleen word nie. Sien in hierdie verband Carey Miller en Pope *Land*

vir doeleindes van dié studie ontstaan die vraag of bogenoemde faktore nadelig is vir die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond in 'n Afrika gewoontelikeregtelike konteks.

Terwyl die Afrika gewoontereg en gepaardgaande moontlik diskriminerende tradisies en gebruike amptelike erkenning en toepassing ingevolge artikels 39(3) en 211(3) van die *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika*, 1996⁶ verkry, verbied artikels 9(2) en (3) van die *Grondwet* diskriminasie teen enige persoon op grond van *inter alia* geslag.

Die regering se grondwetlike verbintenis tot geslagsgelykheid word versterk deur die inwerkingstelling van die *Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act*,⁷ welke Wet in artikel 8(d) enige gebruik, insluitend 'n tradisionele, gewoonteregtelike of godsdienstige gebruik, verbied wat inbreuk maak op die waardigheid van vroue en wat die gelykheid tussen mans en vroue ondermyn.⁸ Geslagsgelykheid is van verdere belang in die Suid-Afrikaanse reg weens die ratifikasie van verskeie internasionale instrumente, naamlik die *Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*,⁹ die *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*,¹⁰ die *African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights*,¹¹ die *Protocol to the African*

Title 241-242; Nonyana 2003 *Butterworths Property Law Digest* paragrawe 1-3 en Van der Walt en Pienaar *Sakereg* 367-370. Die invloed van die segregasiebeleid van die apartheidsregering op die posisie van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond sal in paragraaf 2.4.8 bespreek word.

6 *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika*, 1996 (hierna verwys as die *Grondwet*).

7 4 van 2000. Geen amptelike Afrikaanse titel bestaan vir die *Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act* 4 van 2000 nie.

8 Sien in hierdie verband Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 292, asook De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 225-229. Die *Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act* 4 van 2000 sal volledig in paragrawe 3.1, 3.3.4 en 4.2.3 bespreek word.

9 HYPERLINK <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw> 25 Jan 2005.

10 HYPERLINK http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm 20 Aug 2005.

11 HYPERLINK http://www.africa-union.org/Official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/Banjul%20Charter.pdf 20 Aug 2005.

[Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa¹² en die Beijing Declaration and Platform of Action.¹³

Van besondere belang vir dié studie is die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid binne die nasionale grondhervormingsbeleid¹⁴ en wetgewing wat vir vroue die moontlikheid skep om regte in grond te bekom. Veral die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom*¹⁵ en die *Communal Land Rights Act*¹⁶ spreek geslagsgelykheid aan met betrekking tot toegang tot en beheer oor grond in die konteks van kommunale grondbeheer. Dit is egter belangrik om vas te stel of hierdie wetgewing wel doeltreffend toegepas word om geslagsgelykheid te bewerkstellig.

1.2 Doel van die studie

In hierdie studie word ondersoek ingestel na die vraag in watter mate die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond in die konteks van kommunale grondbeheer, vóór en ná 1994, weens geslagsoorwegings beperk word. Hiervoor sal die Afrika gewoontereg en -grondpraktyke voor 1994 en gevolglik die invloed van die *Grondwet* en die nasionale grondhervormingsbeleid op die bevordering van die posisie van die landelike swart vrou analities bestudeer word. In die besonder sal die geslagspesifieke bepalinge van die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom*¹⁷ geëvalueer word aan die hand van hoofsaaklik vier grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom. Die toepassingsprobleme van die Wet en die grondwette sal uitgelig word in die resultate van

12 HYPERLINK <http://www1.umn.edu/humanrts/africa/protocol-women2003.html> 20 Aug 2005.

13 HYPERLINK <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/index.html> 20 Aug 2005.

14 Departement van Grondsake 1997 HYPERLINK http://www.pwv.gov.za/legislation/policies/white_papers/index.html 20 Aug 2005.

15 28 van 1996.

16 11 van 2004. Geen amptelike Afrikaanse titel bestaan vir die *Communal Land Rights Act* 11 van 2004 nie.

veldwerk en gevallestudies gedoen deur die *Association for Rural Advancement*,¹⁸ die *Legal Entity Assessment Project*,¹⁹ die *Programme for Land and Agrarian Studies*,²⁰ die *Surplus People Project*²¹ en die *Council for Scientific and Industrial Research*.²² Voorts sal die geslagspesifieke bepalings van die *Communal Land Rights Act*²³ analities ondersoek word ten einde moontlike toepassingsprobleme te identifiseer en krities te bespreek. Bovermelde ondersoek het ten doel om vas te stel of die regering se teoretiese verbintenis tot geslagsgelykheid binne die grondhervormingsbeleid gerealiseer het in die verbetering van die posisie van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond in die konteks van kommunale grondbeheer.

1.3 *Struktuur van die verhandeling*

Beperkende faktore op die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond vóór 1994 sal in hoofstuk 2 aandag geniet. Grondpraktyke wat kenmerkend van die Afrika gewoontereg is, sal gevolglik bespreek word, maar die posisie van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond in sodanige Afrika gewoonteregtelike konteks sal spesifiek ondersoek word.

Belangrike grondwetlike aangeleenthede ten opsigte van die bevordering van die posisie van vroue in die algemeen, maar veral ook die bevordering van die landelike swart vrou in 'n Afrika gewoonteregtelike konteks, sal in hoofstuk 3 aandag geniet.

17 28 van 1996.

18 HYPERLINK <http://www.afra.co.za> 13 Mei 2005.

19 HYPERLINK <http://www.leap.org.za> 13 Mei 2005.

20 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas> 13 Mei 2005.

21 HYPERLINK <http://www.spp.org.za> 10 Okt 2005.

22 HYPERLINK <http://www.csir.co.za> 10 Okt 2005.

23 11 van 2004.

In hoofstuk 4 word die aandag toegespits op die regering se teoretiese verbintenis tot geslagsgelykheid in die nasionale grondhervormingsbeleid en ander regeringsinisiatiewe om die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond te bevorder.

In hoofstuk 5 word die doeltreffendheid van die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom*²⁴ en die *Communal Land Rights Act*²⁵ met die oog op die bevordering van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond ondersoek. Sodanige ondersoek geskied na aanleiding van die evaluering van grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom en die identifisering van moontlike toepassingsprobleme soos in paragraaf 1.2 vermeld is.

Die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond, vóór en ná 1994, sal in hoofstuk 6 saamgevat word om te bepaal of die regering se teoretiese verbintenis tot geslagsgelykheid gerealiseer het in die bevordering van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond.

24 28 van 1996.

25 11 van 2004.

2 Beperkende faktore op die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond vóór 1994

2.1 Inleiding

Sedert die inwerkingstelling van die interim *Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika*²⁶ én die finale *Grondwet* het verskeie verwickelinge plaasgevind wat die *de jure*-posisie²⁷ van die landelike swart vrou beïnvloed. In hoofstuk 2 van dié studie word gepoog om die landelike swart vrou se posisie ten opsigte van grondbeheer in 'n tradisionele pre-1994 konteks ooreenkomstig die Afrika gewoontereg en ander beperkende faktore uiteen te sit. Sodoende word aangetoon hoekom die landelike swart vrou 'n agterstand in toegang tot en beheer oor grond beleef en hervorming gevolglik noodsaaklik was.

2.2 Omskrywing en omvang van die Afrika gewoontereg

Afrika gewoontereg is die kollektiewe term vir alle nie-Westerse en nie-Islamitiese regstelsels wat in Afrika bestaan²⁸ en kan in sy eenvoudigste vorm omskryf word as:

26 200 van 1993 (hierna verwys as die interim *Grondwet*).

27 *De jure* verwys na die posisie wat deur die reg bepaal of voorgeskryf word. Regte en bevoegdhede verleen deur wetgewing (en spesifiek vir doeleindes van dié studie, die regte en bevoegdhede verleen aan vroue deur die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom* 28 van 1996 en die *Communal Land Rights Act* 11 van 2004) dien as voorbeeld van *de jure*-regte. *De facto* verwys na die feitlike posisie en beteken vir doeleindes van dié studie die toepassing of gebrek aan toepassing van die *de jure*-regte van die landelike swart vrou met betrekking tot toegang tot en beheer oor grond.

28 Olivier *et al Inheemse Reg* 216. Ander soortgelyke benamings vir die gewoontereg is *inheemse reg* of *stamreg*. Olivier *et al Inheemse Reg* 216 is van mening dat die term *gewoontereg* 'n suiwerder term is in die lig van die nie-inheemsregtelike invloed wat die tradisionele reg binnegedring het. Weens die grondwetlike kwessies wat in hierdie studie behandel word, word die term wat in die *Grondwet* gebruik word, naamlik *gewoontereg*, ook vir doeleindes van hierdie studie gebruik. Voorbeelde van wetgewing wat wel die begrip *inheemse reg* gebruik, is die *Wysigingswet op die Bewysreg* 45 van 1988; die *Wet op Minder Formele Dorpstigting* 113 van 1991; die *Wet op die Tussentydse Beskerming van Informele Grondregte* 31 van 1996; die

... die gewoontes en gebruike wat tradisioneel onder die inheemse bevolkingsgroepe van Suid-Afrika nagekom word en wat deel vorm van die kultuur van daardie gemeenskappe.²⁹

Olivier³⁰ definieer *Afrika gewoontereg* omvattender as:

... daardie regstelsels wat hulle oorsprong het in Afrika-samelewings as 'n deel van die kultuur van spesifieke stamme of groepe wat bly voortbestaan het, aangevul, gewysig en/of gedeeltelik vervang is deur:

- (a) veranderende gemeenskapsbeskouings en die eise van 'n veranderende wêreld;
- (b) kontak met gemeenskappe wat binne 'n ander regsagtergrond funksioneer;
- (c) kontak met en beïnvloeding deur ander regstelsels; en
- (d) direkte en indirekte invloede van vreemde (nie-inheemse) owerheidstrukture.

Die Afrika gewoontereg is gevolglik van toepassing wanneer 'n persoon se bestaan gereguleer word deur 'n Afrika stam en -gemeenskap se tradisionele gebruike wat deel vorm van sodanige persoon se kultuur en tradisie.³¹

Wysigingswet op die KwaZulu-Natal Ingonyama Trust 9 van 1997 en die *Wet op Grondhervorming (Huurarbeiders)* 3 van 1996.

29 Artikel 1 van die *Wet op die Erkenning van Gebruiklike Huwelike* 120 van 1998.

30 Olivier *et al Inheemse Reg* 215. Sien in hierdie verband ook Dlamini 1996 HYPERLINK [http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates\\$fn=default.htm\\$vid=MyLNB:10.1048/ Enu 10 Okt 2005](http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates$fn=default.htm$vid=MyLNB:10.1048/ Enu 10 Okt 2005).

31 Pienaar 2002 TSAR 179. Die omvang van dié studie beperk egter 'n omvattende bespreking van die ontstaan, aard en bronne van die Afrika gewoontereg. Sien in hierdie verband Olivier *et al Inheemse Reg* 4; Kerr 1994 SALJ 577-592 en Alcock en Hornby 2004 HYPERLINK http://www.sarpn.org.za/documents/d0000835/AFRA_Traditional_land_2004.pdf 13 Mei 2005.

2.3 Grondbeheer ooreenkomstig die Afrika gewoontereg

Grondbeheer in die Afrika gewoontereg geskied gevolglik ooreenkomstig die tradisionele gebruike van die verskillende Afrika stamme en -gemeenskappe. Alhoewel verskillende vorme van grondbeheer onder die verskillende stamme en gemeenskappe kan voorkom, word grondbeheer volgens die Afrika gewoontereg in die algemeen gekenmerk deur kommunale grondbeheer.³² Ingevolge 'n tipiese kommunale grondbeheerstelsel word die grond geadministreer of beheer deur die stamhoof/tradisionele leier,³³ terwyl eiendomsreg van die betrokke grond in die staat of 'n trust vestig.³⁴

Die stamhoof/tradisionele leier (gesteun deur die stamraad) het die bevoegdheid om grond vir residensiële- en landboudoeleindes aan individuele hoofde van huishoudings toe te ken vir die betrokke huishouding

32 Pienaar 2002 TSAR 178. Sien in hierdie verband ook Cross en Friedman *Women and Tenure in Meer* (red) *Woman, Land and Authority* 18. Drie hoofvorms van grondbeheer bestaan, naamlik staatsgeadministreerde grondbeheer, grond wat privaat besit word en kommunale grondbeheer. Cross en Friedman *Women and Tenure in Meer* (red) *Woman, Land and Authority* 18. Hierdie studie konsentreer egter primêr op die effek wat kommunale grondbeheer op die posisie van die landelike swart vrou het. Kommunale grondbeheer word geregleer deur die gewoontereg en alhoewel dié vorm van grondbeheer ongeskrewe is, is die beginsels daarvan alombekend onder die stamme en gemeenskappe. Sien in hierdie verband United Nations 2003 HYPERLINK http://www.sarpn.org.za/documents/d0000664/P672-ECA_Report.pdf 10 Jan 2005. Wetgewing wat wel voorheen grondbeheer ooreenkomstig die Afrika gewoontereg gereël het, was die *Swart Grond Wet* 27 van 1913 en die *Ontwikkelingstrust en Grond Wet* 18 van 1936, asook regulasies wat ingevolge die *Swart Administrasiewet* 38 van 1927 gepromulgeer is.

33 Meningsverskille bestaan of die stamhoof/tradisionele leier die grond administreer of beheer in sy hoedanigheid as hoof van die gemeenskap of in sy hoedanigheid as trustee. Sien in hierdie verband Bennett *Customary Law* 381-390; Msimang 2005 HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/Land_Summit/Position_Conference_Papers/Position_Conference_papers.htm 10 Okt 2005; Pienaar 2004 THRHR 248 en Klug 1995 *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 119-147 soos aangehaal in Pienaar 2004 THRHR 247-248.

34 Letsoalo *Land Reform in South Africa* 3. Sien in hierdie verband ook Pienaar 2000 TSAR 463-464; *Tsewu v Registrar of Deeds* 1905 TS 130 en *R v Ndobe* 1930 AD 484. Bennett *Customary Law* 382 beklemtoon dat, ondanks magmisbruik van tradisionele leiers/stamhoofde, eiendomsreg nie in die tradisionele leier/stamhoof vestig nie. Sien in hierdie verband paragraaf 2.4.3.

se private gebruik.³⁵ Die wyse van verdeling van die stamgrond word deur die spesifieke stamreg bepaal. Volgens die praktyk in verskeie stamme doen die hoof van 'n huishouding namens sy (en minder dikwels haar) huishouding aansoek om die toekenning van grond vir die huishouding se residensiële- of landboudoeleindes.³⁶ Die toekenning van grond hang van verskeie faktore af, soos die beskikbaarheid van grond, die behoeftes van die familie en die beskikbaarheid van arbeid om die grond te bewerk.³⁷ As die grond eenmaal toegeken is, word die beheer van die stamhoof/ tradisionele leier opgehef en word die hoof van die betrokke huishouding toegelaat om gebruikregte toe te ken aan die lede van sy/haar huishouding.³⁸ Die grond word vir 'n onbepaalde tydperk toegeken en kan as sodanig vererf.³⁹ Die huishouding beskik oor omvattende regte in die toegekende grond, waaronder die wyse waarop die toegekende grond aangewend sal word.⁴⁰ Die huishouding is ook geregtig op die opbrengs en produkte wat die toegekende grond oplewer.⁴¹ Die toegekende grond mag

35 Bennett *Customary Law* 382-383. Sien in hierdie verband ook Letsoalo *Land Reform in South Africa* 20 en Church *Communal Land Tenure* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 67.

36 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 34.

37 Bennett *Customary Law* 393. Sien in hierdie verband ook Letsoalo *Land Reform in South Africa* 20. Volgens Bennett *Customary Law* 383 vereis die gewoontereg 'n regverdige verdeling van grond sodat alle huishoudings genoeg grond na aanleiding van hulle behoeftes ontvang. Om sodanige regverdige verdeling van grond te bewerkstellig, word die advies van die ouer lede van die gemeenskap en die applikant se toekomstige bure gevra.

38 Letsoalo *Land Reform in South Africa* 3. Sien in hierdie verband ook Church *Communal Land Tenure* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 67.

39 Letsoalo *Land Reform in South Africa* 20-23.

40 Gebruikregte van toegekende grond is egter nie absoluut nie. Olivier *et al Inheemse Reg* 139 verwys na die situasie waar 'n huishouding geregtig is op die oeste van die grond wat aan die huishouding toegeken is, maar na die insameling van die oes kan dieselfde stuk grond deur enige stamlid gebruik word vir weidingsdoeleindes. Volgens Pienaar 2002 *TSAR* 179 is gebruikregte van die toegekende grond omvattender as blote besit en vruggebruik (*ususfructus*), maar dit verskaf egter nie eiendomsreg (*dominium*) op die grond nie. Sien Bennett *Customary Law* 374-376 vir 'n bespreking van die verskil tussen gebruikregte in die Afrika gewoontereg en eiendomsreg in 'n Westerse stelsel.

41 Olivier *et al Inheemse Reg* 139.

egter nie sonder die toestemming van die stamhoof/tradisionele leier aan persone buite die gemeenskap vervreem word nie.⁴²

Grond wat oorbly na die toekennings (gewoonlik grond wat nie vir residensiële- of landboudoeleindes geskik is nie) word beskou as gemeenskaplike eiendom wat onder die beheer van die stamhoof val en waartoe die hele stam toegang het met die oog op *inter alia* jag, weiding of die bymekaarmaak van vuurmaakhout.⁴³

2.4 Die landelike swart vrou se posisie binne die konteks van tradisionele kommunale grondbeheer

2.4.1 Beskermende aard van die Afrika gewoontereg

In *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*⁴⁴ is die positiewe aspekte en belang van die Afrika gewoontereg erken en bevestig:

Customary law places much store in consensus-seeking and naturally provides for family and clan meetings which offer excellent opportunities for the prevention and resolution of disputes and disagreements. Nor are these aspects useful only in the area of disputes. They provide a setting which contributes to the unity of family structures and the fostering of co-operation, a sense of responsibility in and of belonging to its members, as well as the nurturing of healthy communitarian traditions such as ubuntu. These valuable aspects of customary law more than justify its protection by the Constitution.

Ubuntu word in *S v Makwanyane and Another*⁴⁵ omskryf as:

42 Lastarria-Cornhiel Reprint 1319.

43 Olivier *et al Inheemse Reg* 3; Pienaar 2002 TSAR 180; Church Communal Land Tenure in Joubert (red) LAWSA Volume XXXII 82; Lastarria-Cornhiel Reprint 1319 en Bennett Customary Law 382-384, 390-399.

44 2005 1 BCLR 1 (KH) [45].

45 1995 3 SA 391 (KH) [224].

... a culture which places some emphasis on communality and on the interdependence of the members of the community. It recognises a person's status as human being, entitled to unconditional respect, dignity, value and acceptance from the members of the community such person happened to be part of. More importantly, it regulates the exercise of rights by the emphasis it lays on sharing and co-responsibility and the mutual enjoyment of rights by all.⁴⁶

Antropologiese literatuur beklemtoon telkens die beskermende aard van 'n gewoonteregtelike familie.⁴⁷ Anders as 'n Westerse samelewing wat die klem op individue laat val, beklemtoon die Afrika gewoontereg die familie-eenheid en lojaliteit teenoor die familie is van die uiterste belang.⁴⁸ Gevolglik word pligte teenoor die familie belangriker geag as regte.⁴⁹ Die rol en beskerming wat 'n individu binne 'n tradisionele familie vervul en geniet, kan kortliks soos volg omskryf word:

Customary law protected, and still protects, the rights of individuals through families to which they belong. The emphasis in African traditional communities always falls on the family group as an individual person has a status and functions within this group context. The property of the family home was not owned outright by the family head but was held in communal ownership by the family as a unit, under his administration and control.⁵⁰

46 Sien in hierdie verband ook Dlamini 1996 HYPERLINK [http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates\\$fn=default.htm\\$vid=MyLNB:10.1048/Enu](http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates$fn=default.htm$vid=MyLNB:10.1048/Enu) 10 Okt 2005.

47 Literatuur oor die Afrika gewoontereg gebruik dikwels die terme *familie* en *huishouding* as sinonieme vir mekaar. Bennett *Customary Law* 181 definieer *familie* egter as 'n netwerk van verwantskappe, terwyl 'n *huishouding* dui op 'n groep persone wat saam leef en 'n gemeenskaplike voedselbron deel. 'n *Huishouding* dui gevolglik op 'n huwelikseenheid wat uitgebrei word om poligamiese vroue en hul kinders in te sluit, tesame met kleinkinders, susters of broers en enige ander persone wat tot die huishouding toegevoeg is. Sien Bennett *Customary Law* 180-186 vir 'n bespreking van die ontwikkeling van die terme *familie* en *huishoudings*. Om verwarring te voorkom, sal 'n verwysing in dié studie na *familie* ook na *huishouding* verwys en vice versa.

48 Bennett *Customary Law* 82.

49 Bennett *Customary Law* 82. Sodanige belang van pligte teenoor regte word ook toegepas in artikel 29(1) van die *African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights* wat bepaal dat elke persoon verplig is: "... to preserve the harmonious development of the family and to work for the cohesion and respect of the family; to respect his parents at all times, to maintain them in case of need."

50 Maithufi *Law of Property* in Bekker, Labuschagne en Vorster (reds) *Legal Pluralism* 54.

Alhoewel bogenoemde aanhaling die beskermende funksie van 'n gewoonteregtelike familie aandui, dui dit ook op die patriargale fokus van die Afrika gewoontereg, naamlik dat gesag en spesiale regte en bevoegdhede slegs deur senior mans binne die gemeenskap geniet word, terwyl vroue (en junior mans) 'n ondergeskikte rol vervul.⁵¹ Bogenoemde beskermende funksie van die gewoontereg word gevolglik dikwels deur tradisionele gesagsdraers gebruik om die toekenning van grond aan hoofsaaklik volwasse, getroude mans te regverdig, aangesien sodanige persone die verantwoordelikheid het om na die behoeftes van die lede van hul huishoudings om te sien.⁵² Gevolglik het afhanklikes binne huishoudings nie 'n direkte aanspraak op die toekenning van grond deur die stamhoof/ tradisionele leier nie, aangesien daar 'n plig op huishoudingshoofde is om na die lede van hul huishoudings om te sien.⁵³ Dit blyk egter dat hierdie beskermende en onderhoudsfunksie van die Afrika gewoontereg nie ten volle in 'n moderne samelewing toegepas kan word nie, aangesien die man

51 Bennett *Customary Law* 248. In teenstelling met die persepsie dat vroue geen inspraak het in besluite wat die huishouding raak nie, dui Bennett *Customary Law* 249 aan dat vroue wel gesag binne die omvang van die huishouding uitoefen, maar omdat vroue geen gesag in die publiek uitoefen nie, is dit 'n man van die huishouding wat die besluite van die huishouding aan die gemeenskap/publiek bekend maak.

52 Artikel 9(3) van die *Grondwet* verbied enige diskriminasie op die grond van *inter alia* huwelikstatus en ouderdom. Volgens Bennett *Customary Law* 391 sal die praktyk om grond slegs aan volwasse getroude mans toe te ken, nie strydig met artikel 9(3) van die *Grondwet* wees nie, mits die praktyk aangewend word om te verseker dat voorkeur verleen word aan dié wat afhanklikes het. Sodoende het die hof in *Mthembu v Letsela and Another* 2000 3 SA 867 (HHA) beslis dat die beginsel van die manlike eersgeboortereg in die Afrika gewoonteregtelike intestate erfreg diskriminerend is, maar weens die sosiale verantwoordelikheid wat met die erfopvolging gepaardgaan, kom dit nie neer op onbillike diskriminasie nie. Die Konstitusionele Hof verwerp egter bogenoemde argument van die Hoogste Hof van Appèl in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others* 2005 1 BCLR 1 (KH) deur te beslis dat die erfopvolger se verpligting om vir die familie na die oorledene se dood te sorg, nie onder die omstandighede die ernstige skending van die reg op gelykheid regverdig nie en dus nie ingevolge artikel 36 van die *Grondwet* redelik en regverdigbaar is in 'n oop en demokratiese samelewing wat gebaseer is op menswaardigheid, vryheid en gelykheid nie. Sien in hierdie verband paragraaf 3.3.1.

53 Volgens Bennett *Customary Law* 395 kan hoofde van huishoudings egter grond wat aan die huishouding toegeken is, aan vroue, weduwees, geskeides en ongetroude dogters binne die huishouding toeken. Alhoewel die Afrika gewoontereg vereis dat die vrou 'n erkende reg op onderhoud het, toon Bennett *Customary Law* 250 aan dat 'n vrou geen direkte aksie teen haar eggenoot het in die geval waar laasgenoemde versuim om haar te onderhou nie.

dikwels nie in staat is om in die behoeftes van sy familie te voorsien nie, weens faktore soos armoede, verstedeliking en die MIV/Vigs-epidemie.⁵⁴ Beperkings op die toekenning van grond weens geslagsoorwegings is gevolglik onredelik en onaanvaarbaar, aangesien ook vroue as hoofde van huishoudings dikwels self na die behoeftes van haar afhanklikes moet omsien.⁵⁵

Alhoewel 'n tradisionele huishouding en kommunale grondbeheer in teorie tot voordeel van die hele gemeenskap moet wees, veroorsaak die nadelige effek van sosiale vermoedens en gevestigde geslagsrolle, die misbruik van magte en bevoegdhede deur stamhoofde/tradisionele leiers, poligame huwelike, die ewigdurende minderjarigheid van vroue en die beginsel van Afrika gewoonteregtelike intestate erfreg van die manlike eersgeboortereg, dikwels dat daar teen vroue in die konteks van kommunale grondbeheer gediskrimineer word.⁵⁶ Hierdie faktore en die invloed daarvan op die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond, sal vervolgens aandag geniet.

2.4.2 Sosiale vermoedens en gevestigde geslagsrolle

Kommunale grondbeheer is in die praktyk eerder 'n sosiale en politieke proses as 'n stelsel van regte of reëls.⁵⁷ 'n Groot deel van die inhoud van kommunale grondbeheer word bepaal deur die waardes van die betrokke gemeenskap, bestaande magsverhoudings,⁵⁸ ander gewoonteregtelike

54 Bennett *Customary Law* 83.

55 Bennett *Customary Law* 392.

56 Women's Legal Centre 2004 HYPERLINK <http://www.wlce.co.za/advocacy/article2.php> 13 Jan 2005.

57 Bennett *Customary Law* 381.

58 Grondtoekennings in die konteks van kommunale grondbeheer word volgens Letsoalo *Land Reform in South Africa* 3 gekenmerk deur 'n hiërargie van status en komplekse sosiale verhoudinge: "It is not so much the relationship between man and land that is of importance but rather the relationship between man and man that is of importance...the chief rules over people and not over land." So, byvoorbeeld, hang die grootte en ligging van die grond wat toegeken word af van die status en lidmaatskap

gebruik, soos die beginsels van toepassing op intestate erfreg,⁵⁹ en deur die onuitgesproke vooropgestelde idees oor hoe lede van die stam behoort op te tree.⁶⁰ 'n Voorbeeld van só 'n vooropgestelde idee is dat vroue ondergeskik aan mans is.⁶¹

Grond is 'n fundamentele element van die Afrika gewoontereg en navorsing dui aan dat mans die belang van grond anders as vroue ervaar.⁶² Terwyl mans grond as 'n belangrike faktor vir die opbou van sosiale en politieke verhoudinge beskou,⁶³ waardeur vroue grond eerder vir die produktiewe en reprodutiewe gebruik daarvan.⁶⁴ Dit is juis hierdie verskillende beskouinge van die werklike belang van grond wat bygedra het tot die tradisionele rolle wat mans en vroue in tradisionele gemeenskappe vervul. Terwyl gesags- en besluitnemingsfunksies tradisioneel vir mans gereserveer is, word die landelike swart vrou se rol beperk tot die voortbring en versorging van kinders, die kweek van produkte vir huishoudelike gebruik en die bewerking van die landerye.⁶⁵ Met arbeidsintensiewe werk op die landerye voorsien die swart vrou in die behoeftes van die gemeenskap sonder dat sy enige rol speel in die besluitneming oor die verdeling en gebruik van sodanige grond en sonder dat sy enige definitiewe regte op sodanige grond besit. Nadat die tradisionele pligte van die vrou nagekom is, bly daar geen tyd oor om 'n opvoeding te bekom of addisionele vaardighede aan te leer nie. Hierdie

in die gemeenskap, politieke faktore en die spesiale behoeftes van die betrokke familie. Sien in hierdie verband ook Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 288.

59 Alhoewel die beginsel van eersgeboortereg, asook die beginsel dat slegs manlike persone ander manlike persone in die linie opvolg, as ongrondwetlik verklaar is in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others* 2005 1 BCLR 1 (KH), is dié beginsels wel 'n bydraende faktor tot die beperking van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor kommunale grond en sal dié beginsels gevolglik volledig in paragrawe 2.4.7; 3.2 en 3.3 bespreek word.

60 Cross en Friedman *Women and Tenure in Meer* (red) *Woman, Land and Authority* 17.

61 Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 283. Faktore wat bygedra het tot die ondergeskikte rol van die landelike swart vrou is, onder meer, bepalings in die *Swart Administrasiewet* 38 van 1927 wat volgens Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 287 deur die gebruik van woorde soos *hoofman*, *syne* en *hy* vroue uitgesluit het.

62 Cross en Friedman *Women and Tenure in Meer* (red) *Women, Land and Authority* 23.

63 Bennett *Customary Law* 381.

64 Cross en Friedman *Women and Tenure in Meer* (red) *Women, Land and Authority* 18.

faktore dra alles daartoe by dat landelike swart vroue die grootste deel van die arm bevolking van Suid-Afrika uitmaak.⁶⁶

Ten spyte van die benadeling wat bogenoemde tradisionele rolle vir die landelike swart vrou inhou, probeer mans dikwels om die stereotipering van bogenoemde rolle te behou. Mans vrees dat indien vroue te veel belange in grond verkry, hulle die manlik-georiënteerde sisteem van magsverhoudinge omver sal gooi.⁶⁷ Weens die verskillende sieninge wat mans en vroue oor grond huldig, is mans verder bekommerd dat vroue grondtransaksies onverantwoordelik sal benader sonder enige waardering vir sosiale en politieke prioriteite:

Men therefore tend to see the suppression of women's attempts to hold and dispose of land as an urgent moral concern, part of their role in guarding society, and as an issue of contested power.⁶⁸

2.4.3 Misbruik van magte en bevoegdhede deur stamhoofde/tradisionele leiers

Magte en bevoegdhede van stamhoofde/tradisionele leiers sluit in die mag/bevoegdheid om grondgebruikregte toe te ken en weg te neem,⁶⁹ om die gemeenskaplike eiendom te bestuur,⁷⁰ die aanspraak op 'n persentasie van die inkomste wat uit oeste of jag gelewer word en die reg om 'n stuk

65 Olivier *et al* *Inheemse Reg* 5.

66 Lastarria-Cornhiel *Reprint* 1321. Sien in hierdie verband Mutangadura 2004 HYPERLINK http://www.iied.org/docs/events/Working_Group2_Gladys_Mutangadura.pdf 10 Okt 2005 en Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

67 Cross en Friedman *Women and Tenure in Meer* (red) *Women, Land and Authority* 26-28.

68 Cross en Friedman *Women and Tenure in Meer* (red) *Women, Land and Authority* 26-28.

69 Bennett *Customary Law* 382-385.

70 Bennett *Customary Law* 385.

grond vir persoonlike residensiële- en landboudoeleindes te kies.⁷¹ Hierdie magte en bevoegdhede word egter dikwels deur stamhoofde/tradisionele leiers misbruik.⁷² Navorsing dui heelwat situasies aan waar die stamhoof/tradisionele leier die kommunale grond as sy eie begin toe-eien en as sodanig is hy bevoeg om mineraalregte te verkoop of selfs huurgeld van inwoners te eis.⁷³ Hierdie situasie benadeel alle lede van die gemeenskap en het gevolglik ook 'n negatiewe impak op vroue se toegang tot en beheer oor grond.⁷⁴ Sodanige uitoefening van eienaarskap deur tradisionele leiers/stamhoofde berus op 'n wanopvatting, want die uitoefening van gewoonteregtelike bevoegdhede moet altyd tot voordeel van die gemeenskap aangewend word.⁷⁵

Magsmisbruik deur tradisionele leiers/stamhoofde en stamrade vind dikwels ook plaas met die toekenning van grond aan huishoudings. Streng gesproke is die toekenning van grond gratis, maar daar het 'n gebruik tot stand gekom om 'n vorm van vergoeding aan die stamhoof/tradisionele leier te betaal.⁷⁶ Soos wat hierbo genoem is, is die basiese kriteria vir die toekenning van grond, regverdige verdeling na aanleiding van behoefte.⁷⁷ Vergoeding vir grond kan gevolglik as omkoopgeld beskou word, en die vergoeding sal dikwels 'n groter gewig dra as die regverdige verdeling van grond na aanleiding van behoefte. Magsmisbruik met betrekking tot sodanige vergoeding is nadelig vir hoofde van huishoudings in die algemeen, maar spesifiek ook vir vroulike hoofde van huishoudings, omdat huishoudings met vroulike hoofde dikwels in 'n finansiële swakker posisie as hul manlike eweknieë is.⁷⁸ Die betaling en ontvangs van omkoopgeld is

71 Bennett *Customary Law* 382.

72 Sien in hierdie verband Klug 1995 *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 119-147 soos aangehaal in Pienaar 2004 *THRHR* 247-248.

73 Cross en Friedman *Women and Tenure* in Meer (red) *Women, Land and Authority* 19.

74 Cross en Friedman *Women and Tenure* in Meer (red) *Women, Land and Authority* 19.

75 Bennett *Customary Law* 382.

76 Bennett *Customary Law* 384.

77 Bennett *Customary Law* 383-384.

78 Sien paragraaf 2.4.5.

egter moeilik om te bewys, aangesien sodanige vergoeding bloot as 'n dankoffer vir die toekenning van grond kon gedien het.⁷⁹

2.4.4 Ewigdurende minderjarigheid en manlike voogdyskap

Artikel 11(3)(b) van die *Swart Administrasiewet*⁸⁰ (sedertdien herroep deur artikel 6 van die *Wet op die Erkenning van Gebruiklike Huwelike*)⁸¹ het bepaal dat swart vroue wat volgens die beginsels van die gewoontereg geleef het, ewigdurend minderjarig was en gevolglik altyd onder die voogdyskap van 'n man gestaan het.⁸² Sodanige voogdyskap het gevolglik alle besluite rakende eiendom, grond en eiendomsreg beïnvloed.⁸³

'n Landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond is dikwels onderhewig aan 'n verbintenis met 'n man, hetsy dit 'n verbintenis met die stamhoof, stamraad, vader, eggenoot, broer of oom is.⁸⁴ Soos wat hierbo genoem is,⁸⁵ doen die hoof van die huishouding (gewoonlik 'n man) aansoek om die toekenning van grond by die stamraad (wat manlik dominant is). Gevolglik word die toekenning van grond bepaal deur 'n man

79 Bennett *Customary Law* 384.

80 38 van 1927.

81 120 van 1998.

82 Olivier *et al Inheemse Reg* 5. Terwyl die sluiting van 'n huwelik 'n aanduiding was van die bereiking van volwassenheid deur die man, het die status van die vrou egter nie verander nie, aangesien die gesag van haar vader slegs verruil is vir die gesag van haar eggenoot. Sien in hierdie verband Bennett *Customary Law* 249.

83 Sien in hierdie verband ook Unit for Gender Research in *Law Women & the Law* 19; Bennett *Customary Law* 250-254; Pienaar 2002 *TSAR* 182-183; Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 289; Kommissie op Geslagsgelykheid 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB-Submission-CGE.doc> 10 Okt 2005 en Dlamini 1996 HYPERLINK [http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates\\$fn=default.htm\\$vid=MyLNB:10.1048/Enu](http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates$fn=default.htm$vid=MyLNB:10.1048/Enu) 10 Okt 2005. Bennett *Customary Law* 252 argumenteer dat die oorspronklike idee grondliggend aan die ewigdurende minderjarigheid van vroue verband gehou het met die beskermde funksie van die gewoontereg. Toepassing deur die houe van die beginsel van ewigdurende minderjarigheid het egter nie klem gelê op die beskerming van vroue nie, maar eerder om vroue ondergeskik aan mans te maak.

84 Ngaleka 2004 HYPERLINK <http://www.anc.org.za/ancdocs/speeches/2004/p0212d.html> 25 Jan 2005.

85 Sien paragraaf 2.3.

(stamhoof/tradisionele leier) en die hoof van die huishouding (gewoonlik die eggenoot, vader of oupa) bepaal weer op sy beurt hoe die huishouding die toegekende grond gaan aanwend.⁸⁶ Cross en Hornby⁸⁷ beskryf die negatiewe uitwerking van vroue se afhanklikheid van mans soos volg:

Many women living under customary law suffer insecurity in relation to their rights of access to, control over, and use of, land because these are mediated over by their husbands, fathers or brothers as the primary decision-makers in the household. Furthermore, divorce, separation or the death of a husband can leave women vulnerable to eviction or loss of access to resources.

Landelike swart vroue is gevolglik dikwels afhanklik van die goedgesindheid van die mans in hul gemeenskap. Sodanige vroue word dikwels blootgestel aan die arbitrêre gebruik van manlike mag in 'n komplekse politieke konteks. 'n Verdere negatiewe gevolg van die afhanklikheid van mans is dat vroue dikwels in problematiese en selfs gewelddadige verhoudings bly ten einde 'n inkomste en ander noodsaaklike bronne vir die oorlewing van haar en haar kinders te verseker.⁸⁸

2.4.5 Kwesbaarheid van vroulike hoofde van huishoudings

Alhoewel alle volwasse lede van die betrokke stam geregtig is op die toekenning van grond vir residensiële- en landboudoeleindes,⁸⁹ en alhoewel daar geen stamreël bestaan wat uitdruklik bepaal dat vroue nie toegang tot

86 Pienaar 2002 TSAR 179-180.

87 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 87. Sien in hierdie verband ook PLAAS 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB%20%20Submission%20-20PLAAS.doc> 10 Okt 2005 en Ngaleka 2004 HYPERLINK <http://www.anc.org/ancdocs/speeches/2004/sp0212d.html> 25 Jan 2005.

88 Cross en Friedman *Women and Tenure in Meer* (red) *Women, Land and Authority* 19. Sien in hierdie verband ook Kommissie op Geslagsgelykheid 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB-Submission-CGE.doc> 10 Okt 2005.

89 Sien in hierdie verband paragraaf 2.4.

grond in hul eie hoedanigheid kan kry nie,⁹⁰ het die praktyk egter getoon dat, tensy 'n vrou die hoof van 'n huishouding is, sy nie in aanmerking sal kom vir die toekenning van grond nie.⁹¹ Huishoudings met vroulike hoofde is egter dikwels nie so beskerm as huishoudings met manlike hoofde nie.⁹² Soos wat hierbo genoem is,⁹³ laat egskeiding, vervreemding of die dood van 'n eggenoot 'n vrou kwesbaar vir uitsetting of met 'n verlies aan toegang tot hulpbronne.⁹⁴ Cross en Friedman⁹⁵ verskaf die volgende samevatting van hoe verskillende kategorieë vroulike hoofde van huishoudings op verskillende maniere in die konteks van kommunale grondbeheer beïnvloed word:

- (a) Weduwees met groot/volwasse kinders is in 'n gunstige posisie, omdat die weduwee onder die meeste stamgebruike na haar man se dood 'n gebruikreg kan hou op die grond wat aan haar oorlede man toegeken is. Aangesien die huishouding oorspronklik op die basis van 'n huwelik gestruktureer is, en omdat kinders uit die huwelik gebore is, word sodanige huishouding gerespekteer en is die huishouding vir die gemeenskap aanvaarbaar.
- (b) Die kans is goed dat 'n jong weduwee na die dood van haar man die grond sal kan behou wat aan hulle toegeken is vóór haar man se dood. Indien die weduwee egter die enigste volwasse persoon in die

90 Letsoalo *Land Reform in South Africa* 3.

91 Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 288.

92 Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights HYPERLINK <http://www.unhchr.ch/housing> 13 Jan 2005.

93 Sien paragraaf 2.4.4.

94 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 11.

95 Cross en Friedman *Women and Tenure* in Meer (red) *Woman, Land and Authority* 29-33. Sien in hierdie verband ook Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights HYPERLINK <http://www.unhchr.ch/housing> 13 Jan 2005: "In almost all (Sub-Saharan) countries, whether 'developed' or 'developing', legal security of tenure for women is almost entirely dependant on the men they are associated with. Women headed households and women in general are far less secure than men. Very few

huishouding is of as sy slegs dogters het, word die huishouding as kwesbaar gesien omdat daar geen manlike erfopvolger is om die grond te erf nie en omdat daar nie 'n volwasse man is wat namens haar by publieke besluitnemingsprosesse kan optree nie. Gevolglik is haar huishouding kwesbaar vir inbreukmaking op haar grondbeheer deur sterker huishoudings. Omdat die weduwee jonk is, kwalifiseer sy ook nie vir pensioen nie, en omdat haar kinders jonk is, kan sy hulle nie los om elders te gaan werk nie. Jong weduwees met geen volwasse seuns nie (alhoewel sodanige weduwees en hul gesinne as familie-eenhede gerespekteer word) kan grond dikwels nie op hul eie bekom nie en ontvang dikwels geen samewerking van hul oorlede man se familie nie. Dié situasie dwing hulle om weer te trou of om terug te keer na hul ouerhuis (indien hul ouers nog lewe en bereid is om hul weer terug te neem). Jong weduwees wat na hul families terugkeer en aan wie daar nie 'n afsonderlike stuk grond gegee word nie, is dikwels genoodsaak om hul huishouding te laat saamsmelt met dié van hul ouers of broers, en sodoende word hulle weer "marginalised, dependant and subordinate."⁹⁶

(c) Enkellopende vroue met kinders word die swaarste benadeel deur kommunale grondbeheer. Indien sy nie in die proses is om met die vader van haar kinders te trou nie, is sy nie daarop geregtig om grondregte te verkry nie, weens die feit dat sy nie as 'n aanvaarbare familie-eenheid ingevolge die gewoontereg beskou word nie.

(d) Getroude vroue met mans wat afwesig is en die huishouding verwaarloos of min bydrae tot die onderhoud van die huishouding, behou gewoonlik beheer oor die grond wat aan haar afwesige man

woman own land. A separated or divorced woman with no land and a family to care for often ends up in an urban slum, where her security of tenure is at best questionable."

96 Kommissie op Geslagsgelykheid 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB-Submission-CGE.doc> 10 Okt 2005.

toegeken is. Sodanige vroue ervaar dikwels armoede omdat hulle nie genoeg geld ontvang om die grond produktief te kan gebruik nie.

2.4.6 Poligame huwelike

Die Afrika gewoontereg laat poligamie toe, naamlik dat mans wettiglik toegelaat word om met meer as een vrou te trou.⁹⁷ Volgens Olivier *et al*⁹⁸ het elke vrou in 'n poligame huishouding haar eie rang en status en sy vorm 'n "... aparte private en gedeeltelike outonome familie-eenheid", bekend as 'n huis. Alhoewel die man elke vrou gelyk moet behandel, is die status van die verskillende huise nie gelyk nie en dra faktore soos die volgorde van sluiting van die verskillende huwelike by tot die rang en status van die huishoudings en hierdie status van die huishoudings speel 'n rol by die verdeling van bates by die afsterwe van die man.⁹⁹ Poligamie word deur sommige geregverdig op grond daarvan dat dit mans in staat stel om eerder nog 'n vrou te neem, as om egbreuk te pleeg en bestaande huwelike in gevaar te stel.¹⁰⁰ Ook skep dit die moontlikheid vir vroue wat andersins nie sou getrou het nie om by 'n huishouding gevoeg te word.¹⁰¹ Volgens die *Women and Law in Southern Africa Research Trust*¹⁰² het poligamie egter die volgende negatiewe effek op die posisie van vroue:

97 Olivier *et al* *Inheemse Reg* 7. Sien in hierdie verband ook Bennett *Customary Law* 243.

98 Olivier *et al* *Inheemse Reg* 47.

99 Bennett *Customary Law* 243. Weens die omvang van dié studie is 'n omvattende bespreking van die verskillende variasies van stamgebruike met betrekking tot poligame huwelike nie moontlik nie. Sien in hierdie verband Bennett *Customary Law* 243-248; Olivier *et al* *Inheemse Reg* 47-67; Du Plessis 1993 *THRHR* 149-153; Goolam 2000 *THRHR* 522-524; Palser 1998 *TSAR* 84-98; Bonthuys 1995 *SAPLR* 200-210; Maithufi 1997 *THRHR* 695-699; Women's Legal Centre 2004 HYPERLINK <http://www.wlce.co.za/advocacy/seminar3.php> 10 Okt 2005 en Kommissie op Geslagsgelykheid 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB-Submission-CGE.doc> 10 Okt 2005.

100 Bennett *Customary Law* 246.

101 Bennett *Customary Law* 246.

Wives of polygynists are likely to be thrown into competition (and therefore conflict) over resources; later marriages work to the benefit of only the first wife, who gains in status and extra hands to do domestic chores; and junior wives have low status, more work and their children fewer entitlements to property on inheritance. Conversely, it is argued that men tend to support only their last-married wives and that polygyny is used as a justification for abandoning older women who are past child-bearing age.

Ten spyte van bogenoemde en ander aansprake dat poligamie bydra tot die onderdrukking van vroue, word die geldigheid van bestaande poligame huwelike ingevolge artikel 2(3) van die *Wet op die Erkenning van Gebruiklike Huwelike*¹⁰³ erken en maak artikel 7(6) voorsiening vir die sluiting van toekomstige poligame huwelike.¹⁰⁴

2.4.7 Beginsels van die Afrika gewoontereg telike intestate erfreg

Die Afrika tradisionele intestate erfreg is daardeur gekenmerk dat slegs mans kon erf in ooreenstemming met die beginsel van die manlike eersgeboortereg, asook die beginsel dat slegs manlike persone ander manlike persone in die linie opvolg.¹⁰⁵ Slegs die eersgebore seun kon erf. Indien daar geen manlike afstammeling was nie, het die oorledene se vader geërf. Indien die vader vooroorlede is, sou die familiehoof se

102 Armstrong *et al Uncovering Reality* 24. Sien in hierdie verband ook Kommissie op Geslagsgelykheid 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB-Submission-CGE.doc> 10 Okt 2005.

103 120 van 1998.

104 Artikel 7(6) van die *Wet op die Erkenning van Gebruiklike Huwelike* 120 van 1998 vereis dat 'n man in 'n gewoontereg telike huwelik wat 'n verdere gewoontereg telike huwelik met 'n ander vrou wil sluit, by die hof moet aansoek doen om 'n skriftelike kontrak goed te keur wat die toekomstige huweliksgoederebedeling van sy huwelike reël.

105 Olivier *et al Inheemse reg* 170. Vir 'n bespreking van die ontwikkeling en algemene werking van die manlike eersgeboortereg sien Knoetze 2004 *Obiter* 1-33; Van der Linde 1998 *De Jure* 380-384; Maithufi en Moloi 2004 *THRHR* 507-515; Rautenbach en Du Plessis 2003 *De Jure* 20-31; Mbatha 2002 *SAJHR* 259-286 en Dlamini 1996 HYPERLINK [http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates\\$fn=default.htm\\$vid=MyLNB:10.1048/Enu](http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates$fn=default.htm$vid=MyLNB:10.1048/Enu) 10 Okt 2005.

volbloedbroer erf, gevolg deur sy halfbroer.¹⁰⁶ Die Afrika gewoonteregtelike beginsels van erfopvolging is dus gemik op die behoud van die manlike bloedlyn en vroue kon gevolglik nie erf nie,¹⁰⁷ maar het 'n persoonlike reg teen die erfopvolger verkry vir onderhoud uit die oorledene se boedel.¹⁰⁸ Eiendomsreg van die boedel vestig egter in die manlike erfopvolger.¹⁰⁹ Sodanige beginsel van manlike eersgeboortereg is eers so onlangs as 15 Oktober 2004 as ongrondwetlik verklaar in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*.¹¹⁰

2.4.8 Invloed van die segregasiebeleid van die apartheidsregering

Nie net moet die landelike swart vrou die diskriminerende effek van haar eie kultuur en tradisie verduur nie, maar die pre-1994 Suid-Afrikaanse reg het ook haar toegang tot en beheer oor grond beperk weens geslags-diskriminasie.¹¹¹ Verskillende vorme van grondbeheer het van 1913 tot 1991 gegeld, soos huurpag¹¹² en VTO.¹¹³ VTO behels die okkupasie en gebruik van onopgemete grond in ruil vir die betaling van 'n jaarlikse fooi¹¹⁴

106 Olivier *et al Inheemse Reg* 170. Sien in hierdie verband ook Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 284-288; Pienaar 2002 *TSAR* 186-192; Du Plessis en Rautenbach *Law of Succession* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 213-254 en Bennett *Customary Law* 334-361. Intestate erfopvolging in poligame huwelike is egter meer kompleks, alhoewel manlike erfopvolging steeds oorheersend is. Faktore soos die tye van die sluiting van huwelike en seuns wat uit verskillende huishoudings van die oorledene gebore is, speel 'n rol. Sien in hierdie verband Bennett *Customary Law* 338-341.

107 Bennett *Customary Law* 401 dui egter aan dat gevalle wel voorgekom het waar vroue kon erf. Sodanige gevalle waar vroue toegelaat is om te erf, was hoofsaaklik om die beskermende funksie van die gewoontereg na te kom, naamlik die onderhouding van die lede van die betrokke huishouding, byvoorbeeld waar 'n weduwee toegelaat word om te erf om haar in staat te stel om na haar afhanklike kinders om te sien.

108 Pienaar 2002 *TSAR* 188. Sien in hierdie verband ook Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 284-288; Du Plessis en Rautenbach *Law of Succession* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 213-254 en Bennett *Customary law* 334-349.

109 Bennett *Customary Law* 348.

110 2005 1 BCLR 1 (KH). Sien in hierdie verband Knoetze 2004 *THRHR* 515-525, asook Maithufi en Moloi 2004 *THRHR* 507-515. Sien paragraaf 3.3.1 vir 'n volledige bespreking van *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others* 2005 1 BCLR 1 (KH).

111 Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 3.

112 Sien in hierdie verband Prok R188 van 1969.

113 Sien paragraaf 1.1 voetnoot 5.

114 Sien in hierdie verband Prok R188 van 1969.

en is verleen aan hoofde van huishoudings, maar nie aan vroue nie.¹¹⁵ Die effek hiervan op die posisie van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond word soos volg deur die Kommissie op Geslagsgelykheid uiteengesit:

It is therefore clear that under the Regulations, the only right 'derived from or recognised by' the law which can be held by a woman is a right to continue occupying the land after the death of her husband or customary law partner, and that right continues only until she remarries or enters into another customary union. It follows also that under the Regulations, the only right a woman can hold is a derivative and temporary right, once her husband or customary union partner has died. A woman can not have a PTO¹¹⁶ while her husband or customary union partner is alive, and she can not hold an independent or permanent right.¹¹⁷

Die differensiële benadering van die Afrika gewoontereg, die faktore in 2.4.2 tot 2.4.9 genoem, asook 'n gebrek aan opvoeding en toegang tot inligting, het alles bygedra tot die ekonomiese verval van die landelike swart vrou en indirek tot die ekonomiese verval van die landelike gemeenskap.¹¹⁸ Dit is teen dié agtergrond dat hervorming van die Afrika gewoontereg in die algemeen, en meer spesifiek grondhervorming ten opsigte van die tradisionele landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond só belangrik en noodsaaklik geword het.

115 Women's Legal Centre 2004 HYPERLINK <http://www.wlce.co.za/advocacy/article2.php> 25 Jan 2005. Sien in hierdie verband ook Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragrawe 1-3; Pienaar 1989 *TRW* 2-8; Pienaar 2002 *TSAR* 181 en Van der Walt en Pienaar *Sakereg* 367-370.

116 Vergunning tot okkupasie.

117 Kommissie op Geslagsgelykheid 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB-Submission-CGE.doc> 10 Okt 2005. Sien in hierdie verband ook PLAAS 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB%20-%20Submission%20-%20PLAAS.doc> 10 Okt 2005.

118 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005. Sien ook Van der Walt en Pienaar *Sakereg* 367-370.

3 Grondwetlike bepalings met betrekking tot die Afrika gewoontereg

3.1 Inleiding

Die patriargale tradisies en gebruike van die Afrika gewoontereg en die gepaardgaande diskriminasie teen vroue, soos wat in hoofstuk 2 bespreek is, is deur koloniale en post-koloniale regerings in Suid-Afrika onderhou en afgedwing.¹¹⁹ Sedert die inwerkingstelling van die interim *Grondwet*, sowel as die finale *Grondwet*, het verskeie verwikkelinge egter plaasgevind wat die posisie van vroue in die algemeen bevorder.¹²⁰ Sodanige bevordering is veral moontlik gemaak deur die regering se verbintenis tot gelykheid, soos blyk uit artikels 1(a),¹²¹ 7(1)¹²² en 9¹²³ van die *Grondwet*.

Gelykheid behels na aanleiding van artikel 9(2) van die *Grondwet* "die volle en gelyke genietinge van alle regte en vryhede." Die belang van gelykheid is reeds herhaaldelik deur die Suid-Afrikaanse hofe erken en beklemtoon.

119 Bennett *Customary Law* 31.

120 Hoofstuk 3 van dié studie laat die klem val op die verbetering van die posisie van vroue in die algemeen in Suid-Afrika. Die regering se teoretiese verbintenis tot die bevordering van toegang tot en beheer oor grond vir landelike swart vroue word in hoofstuk 4 van dié studie bespreek.

121 Artikel 1(a) van die *Grondwet* bepaal dat die Republiek van Suid-Afrika 'n soewereine, demokratiese staat is, gegrond op *inter alia* die bereiking van gelykheid.

122 Artikel 7(1) van die *Grondwet* bepaal dat die Handves van Regte die demokratiese waardes van menswaardigheid, gelykheid en vryheid bevestig.

123 Artikel 9 van die *Grondwet* bepaal dat: "(1) Elkeen is gelyk voor die reg en het die reg op gelyke beskerming en voordeel van die reg; (2) Gelykheid sluit die volle en gelyke genieting van alle regte en vryhede in. Ten einde die bereiking van gelykheid te bevorder, kan wetgewende en ander maatreëls getref word wat ontwerp is vir die beskerming of ontwikkeling van persone, of kategorieë persone, wat deur onbillike diskriminasie benadeel is; (3) Die staat mag nie regstreeks of onregstreeks onbillik teen iemand diskrimineer op een of meer gronde nie, met inbegrip van ras, geslagtelikheid, geslag, swangerskap, huwelikstaat, etniese of sosiale herkoms, kleur, seksuele georiënteerdheid, ouderdom, gestremdheid, godsdiens, gewete, oortuiging, kultuur, taal en geboorte (4) Geen persoon mag regstreeks of onregstreeks onbillik teen iemand op een of meer gronde ingevolge subartikel (3) diskrimineer nie. Nasionale wetgewing moet verorden word om onbillike diskriminasie te voorkom of te belet; (5) Diskriminasie op een of meer van die gronde wat in subartikel (3) vermeld word, is onbillik, tensy daar vasgestel word dat die diskriminasie billik is."

In *Fraser v Children's Court, Pretoria North and Others*¹²⁴ het regter Mohamed die belang van gelykheid in die Suid-Afrikaanse reg soos volg beklemtoon:

There can be no doubt that the guarantee of equality lies at the very heart of the Constitution. It permeates and defines the very ethos upon which the Constitution is premised.

Ook word die belang van gelykheid in *President of the Republic of South Africa and Another v Hugo*¹²⁵ soos volg uiteengesit:

At the heart of the prohibition of unfair discrimination lies a recognition that the purpose of our new constitutional and democratic order is the establishment of a society in which all human beings will be accorded equal dignity and respect regardless of their membership of particular groups. The achievement of such a society in the context of our deeply inegalitarian past will not be easy, but that that is the goal of the Constitution should not be forgotten or overlooked.

Regter O'Regan erken ook die belang van gelykheid in *Brink v Boshoff*,¹²⁶ as:

Equality has a very special place in the South African Constitution. The preamble states that '... there is a need to create a new order in which all South Africans will be entitled to a common South African citizenship in a sovereign and democratic constitutional state in which there is equality between men and women and people of all races...'

As this Court has said in other judgments, the Constitution is an emphatic renunciation of our past in which inequality was systematically entrenched.¹²⁷

124 1997 2 SA 261 (KH) [20]. Sien in hierdie verband De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 204-205; Carpenter 2001 *THRHR* 421 en Jordaan 1997 *De Jure* 394-406.

125 1997 4 SA 1 (KH) [41]. Sien in hierdie verband De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 211-213; Carpenter 2001 *THRHR* 619-627.

126 1996 4 SA 197 (KH) [33]. Sien in hierdie verband De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 211-212 en Carpenter 2001 *THRHR* 418-421.

Vir doeleindes van dié studie sal die regering se verbintenis tot spesifiek geslagsgelykheid ondersoek word. *Geslagsgelykheid* kan omskryf word as:

... a situation where women and men have equal conditions for realizing their full human rights and potential; are able to contribute equally to national political, economic, social and cultural development; and benefit equally from the results. Gender Equality entails that the underlying causes of discrimination are systematically identified and removed in order to give women and men equal opportunities. The concept of Gender Equality, as used in this policy framework, takes into account women's existing subordinate positions within social relations and aims at the restructuring of society so as to eradicate male domination. Therefore, equality is understood to include both formal equality and substantive equality; not merely simple equality to men.¹²⁸

Die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid is vervat in artikel 1(b) van die *Grondwet*, wat bepaal dat bykomend tot die waarde van nie-rassigheid, die Republiek van Suid-Afrika gebaseer is op nie-seksisme. Artikels 9(2) en (3) van die *Grondwet* bepaal dat geen persoon of die staat onbillik teen 'n persoon mag diskrimineer op grond van *inter alia* geslag nie.

Die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid word verder versterk deur die inwerkingstelling van die *Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act*.¹²⁹ Hierdie Wet streef na 'n demokratiese samelewing wat in sy diversiteit verenig is, deur menslike verhoudings gekenmerk word

127 Sien in hierdie verband ook *S v Makwanyane and Another* 1995 3 SA 391 (KH) [218], [262], [322] en *Shabalala and Others v Attorney-General, Transvaal and Another* 1996 1 SA 725 (KH) [26].

128 Office on the Status of Women 2000 HYPERLINK <http://www.info.gov.za/otherdocs/2000/gender.pdf> 10 Okt 2005.

129 4 van 2000 (hierna verwys as die *Equality Act*). Die *Equality Act* is ingevolge artikel 9(4) van die *Grondwet* uitgevaardig om onbillike diskriminasie te voorkom of te belet. Diskriminasie word in artikel 1 van die *Equality Act* omskryf as: "... any act or omission that causes harm to an individual because it imposes burdens or withholds benefits, opportunities or advantages on one or more of the prohibited grounds." Vir 'n algemene bespreking van die *Equality Act* sien Pityana 2003 *Codicillus* 2-9; Stassen 2003 *De Rebus* 44-47; Carpenter 2002 *THRHR* 177-185; Kok 2001 *TSAR* 294-310 en Pieterse 2000 *SALJ* 627-635.

en deur die beginsels van gelykheid, redelikheid, billikheid, sosiale vooruitgang, menswaardigheid en vryheid gelei word.¹³⁰

Die doelstellings van die *Equality Act* is drieledig van aard, naamlik om:

- (a) onbillike diskriminasie te verbied;
- (b) remedies te verskaf aan slagoffers van onbillike diskriminasie; en
- (c) die bereiking van substantiewe gelykheid.¹³¹

Artikel 8 van die *Equality Act* verbied onbillike diskriminasie teen persone op grond van geslag. Meer spesifiek vir doeleindes van dié studie verbied artikel 8(d) enige gebruik, waaronder 'n tradisionele, gewoonteregtelike of godsdienstige gebruik, wat inbreuk maak op die waardigheid van vroue en wat die gelykheid tussen mans en vroue ondermyn. Voorts verbied artikel 8(e) enige beleid of optrede wat op 'n onredelik wyse vroue se reg op grond, finansies en ander hulpbronne beperk.¹³²

Ander meganismes wat die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid in die algemeen versterk, sluit die volgende in:

130 Aanhef tot die *Equality Act*. Hoofstuk 4 van die *Equality Act* maak voorsiening vir die instelling van gelykheidshoeve. Sien in hierdie verband artikels 17-23 van die *Equality Act* asook De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 228 en Pienaar 2003 *THRHR* 585-586.

131 Aanhef tot die *Equality Act*.

132 Sien in hierdie verband Pienaar 2003 *THRHR* 584; Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 292, asook De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 225-229. Die toepassing van artikels 8(d) en (e) van die *Equality Act* op die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond sal aandag in paragraaf 4.2.3 geniet. Verdere wetgewing wat die posisie van vroue in die algemeen bevorder, sluit in die *Wet op Basiese Diensvoorwaardes* 75 van 1997; die *Wet op Gesinsgeweld* 116 van 1998; die *Wet op Onderhoud* 99 van 1998 en die *Wet op Keuse oor die Beëindiging van Swangerskap* 92 van 1996.

- (a) Die *Office on the Status of Women*, wat moet verseker dat geslagsperspektiewe teenwoordig moet wees in die beleid en programme van die regering.¹³³
- (b) Die Kommissie op Geslagsgelykheid, wat gelding ingevolge artikel 187 van die *Grondwet* verkry en wat ten doel het om geslagsgelykheid te bevorder en die Parlement (of enige ander wetgewer) te adviseer en aanbevelings te maak oor enige wetgewing of voorgestelde wetgewing wat geslagsgelykheid en die status van vroue sal affekteer.¹³⁴
- (c) Die *Joint Monitoring Committee on Improvement of Quality of Life and Status of Women*, wat poog om die lewenskwaliteit en status van vroue te bevorder en om geslagsgelykheid oor die sosiale en rassespektrum in Suid-Afrika te behaal.¹³⁵

Soos adjunkhoofregter Langa¹³⁶ tereg in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*¹³⁷ opmerk, staan die Suid-Afrikaanse *Grondwet* nie geïsoleerd in die beklemtoning van die reg op gelykheid nie. Die reg op gelykheid word in verskeie grondwette van oop en demokratiese samelewings vervat. Ook is daar 'n aantal internasionale instrumente, waaraan Suid-Afrika deel het, wat die belangrikheid beklemtoon om die regte van vroue te beskerm. Sodanige instrumente sluit in:¹³⁸

133 Office on the Status of Women 2000 HYPERLINK <http://www.info.gov.za/otherdocs/2000/gender.pdf> 10 Okt 2005.

134 Kommissie op Geslagsgelykheid 2005 HYPERLINK <http://www.cge.org.za> 10 Okt 2005.

135 Joint Monitoring Committee on Improvement of Quality of Life and Status of Women 2004 HYPERLINK <http://www.pmg.org.za/docs/2003/comreports/050302jmcwomenreport.htm> 10 Okt 2005.

136 Soos hy toé bekend gestaan het.

137 2005 1 BCLR 1 (KH) [51].

138 Alhoewel sodanige internasionale instrumente die belange van vroue in die algemeen bevorder, word die belange van vroue in grond ook dikwels spesifiek behandel. Sien paragraaf 4.2.4 vir 'n volledige bespreking van sodanige bepalinge.

- (a) Die Verenigde Nasies se *Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*, wat op 14 Januarie 1996 deur Suid-Afrika geratifiseer is.¹³⁹
- (b) Die *International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, wat Suid-Afrika op 9 Januarie 1999 geratifiseer het.¹⁴⁰
- (c) Die *African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights*, wat Suid-Afrika op 9 Julie 1996 geratifiseer het.¹⁴¹
- (d) Die *Protocol to the African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa*, wat Suid-Afrika op 16 Maart 2004 geratifiseer het.¹⁴²
- (e) Die *Beijing Declaration and Platform of Action*.¹⁴³

Terwyl geslagsgelykheid grondwetlike beskerming ingevolge artikels 1(b), 9(2) en 9(3) van die *Grondwet* geniet, verkry die Afrika gewoontereg met die gepaardgaande tradisies en kulturele gebruike (welke gewoontereg inherent diskriminerend teenoor vroue is)¹⁴⁴ ook grondwetlike erkenning en beskerming ingevolge artikels 39(2), 39(3), 31, 32 en 211(3) van die *Grondwet*. Hoofstuk 3 laat die klem val op die erkenning, toepassing en ontwikkeling van die gewoontereg en kultuurregte ingevolge die *Grondwet*,

139 HYPERLINK <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw> 25 Jan 2005.

140 HYPERLINK http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm 20 Aug 2005.

141 HYPERLINK http://www.africa-union.org/Official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/Banjul%20Charter.pdf 20 Aug 2005.

142 HYPERLINK <http://www1.umn.edu/humanrts/africa/protocol-women2003.html> 20 Aug 2005.

143 HYPERLINK <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/index.html> 20 Aug 2005.

144 Sien in hierdie verband paragraaf 2.4 vir 'n bespreking van die inherent diskriminerende aard van die Afrika gewoontereg.

sowel as op die konflik tussen die beskerming van kultuurregte teenoor die beskerming van gelykheid, en meer bepaald geslagsgelykheid.

3.2 *Grondwetlike erkenning, toepassing en ontwikkeling van die Afrika gewoontereg*

Die erkenning en toepassing van die Afrika gewoontereg in Suid-Afrika was nog altyd 'n omstrede kwessie. Dit is vir die eerste keer formeel ingevolge artikel 11(1) van die *Swart Administrasiewet*¹⁴⁵ erken. Hierdie artikel is deur artikel 54A van die *Wet op Landdroshowe*¹⁴⁶ herroep, wat op sy beurt deur artikel 1 van die *Wysigingswet op die Bewysreg*¹⁴⁷ herroep is.¹⁴⁸

Anders as die diskresionêre bevoegdhede wat bogenoemde wetgewing aan die houe verleen het om die gewoontereg toe te pas, vereis die *Grondwet* die erkenning, toepassing en ontwikkeling van die gewoontereg. Volgens *Beginnel XIII(1)* van die interim *Grondwet*, moes die finale *Grondwet* Suid-Afrika se diverse kulture beskerm, asook die toepassing van gewoontereg in houe waarborg.¹⁴⁹ Die volgende artikels in die *Grondwet* spreek sodanige verpligtinge aan:

145 38 van 1927. Artikel 11(1) van die *Swart Administrasiewet* 38 van 1927 het bepaal dat "...nieteenstaande die bepalings van enige ander wet mag die Kommissarishoue in alle regsdinge tussen Swartes waarby kwessies van Swart gebruike betrokke is na goedvinde beslis oor sulke kwessies ooreenkomstig die Swart reg wat op sulke gebruike van toepassing is behalwe vir sover dit herroep of gewysig is: Met die verstande dat sulke Swart reg nie in stryd mag wees nie met die beginsels van staatsgedragslyn of natuurlike regverdigheid: Met die verstande verder dat 'n hof nie bevoeg is nie om te verklaar dat die *lobola*-, *bogadi*- of ander dergelike gebruik met daardie beginsels in stryd is."

146 32 van 1944.

147 45 van 1988.

148 Rautenbach 2003 *Stell LR* 114. Vir 'n bespreking van die geskiedenis van die erkenning en toepassing van die Afrika gewoontereg in die Suid-Afrikaanse reg sien Bennett *Customary Law* 34-53; Lourens 1994 *De Rebus* 856-859; Pieterse 2001 *SAJHR* 364-403; Mokgoro 1993 *African Law Review* 14-19; De Koker 1996 *TRW* 113-115; Rautenbach 2003 *Stell LR* 106-114 en Himonga en Bosch 2000 *SALJ* 307-313.

149 Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 29.

3.2.1 Erkenning en toepassing van die gewoontereg

In *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*¹⁵⁰ erken en bevestig adjunkhoofregter Langa die positiewe aspekte en belangrikheid van die Afrika gewoontereg om die grondwetlike beskerming daarvan te regverdig:

Customary law places much store in consensus-seeking and naturally provides for family and clan meetings which offer excellent opportunities for the prevention and resolution of disputes and disagreements. Nor are these aspects useful only in the area of disputes. They provide a setting which contributes to the unity of family structures and the fostering of co-operation, a sense of responsibility in and of belonging to its members, as well as the nurturing of healthy communitarian traditions such as *ubuntu*.¹⁵¹ These valuable aspects of customary law more than justify its protection by the Constitution.

Artikels 39(3) en 211(3) van die *Grondwet* lê die grondslag vir onderskeidelik die erkenning en toepassing van die gewoontereg in die nuwe demokratiese bestel. Artikel 39(3) maak voorsiening vir die indirekte erkenning van die gewoontereg:

Die Handves van Regte ontken nie die bestaan van ander regte of vryhede wat deur die gemenereg, gewoontereg of wetgewing erken of verleen word nie, in die mate waarin daardie regte of vryhede met die Handves bestaanbaar is.¹⁵²

150 2005 1 BCLR 1 (KH) [45].

151 Sien in hierdie verband paragraaf 2.4.1.

152 Die *Grondwet* poog gevolglik om gelyke erkenning aan die gewoontereg en die gemenereg te gee. In *Alexkor Ltd and Others v Richtersveld Community and Others* 2003 12 BCLR 1301 (KH) [51] waarsku die Konstitusionele Hof: "While in the past indigenous law was seen through the common law lens, it must now be seen as an integral part of our law. Like all law it depends for its ultimate force and validity on the Constitution. Its validity must now be determined by reference not to common-law, but to the Constitution." Volgens die meerderheidsuitspraak in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others* 2005 1 BCLR 1 (KH) [43] het die interpretasie van die gewoontereg uit 'n gemeenregtelike perspektief veroorsaak dat die gewoontereg nie in eie reg kon ontwikkel nie. Die hof verwys in hierdie verband na die uitspraak van regter Mokgoro in *Du Plessis and Others v De Klerk and Another* 1996 3 SA 850 (KH) [172]: "Customary law was lamentably marginalised and allowed to degenerate into a vitrified set of norms alienated from its roots in the community."

Artikel 211(3) van die *Grondwet* vereis dat die howe die gewoontereg moet toepas wanneer die reg toepasbaar is, behoudens die *Grondwet* en enige ander wetgewing wat spesifiek oor die gewoontereg handel.¹⁵³

Die erkenning en toepassing van die gewoontereg in die Suid-Afrikaanse reg word saamgevat in *Alexkor Ltd v Richtersveld Community and Others*.¹⁵⁴

It is clear, therefore that the Constitution acknowledges the originality and distinctiveness of indigenous law as an independent source of norms within the legal system. At the same time the Constitution, while giving force to indigenous law, makes it clear that such law is subject to the Constitution and has to be interpreted in the light of its values. Furthermore, like the common law, indigenous law is subject to any legislation, consistent with the Constitution, that specifically deals with it. In the result, indigenous law feeds into, nourishes, fuses with and becomes part of the amalgam of South African law.

3.2.2 Ontwikkeling van die gewoontereg

Terwyl artikels 39(3) en 211(3) van die *Grondwet* die gewoontereg erken en vereis dat dit toegepas word, handel artikel 39(2) oor die ontwikkeling van die gewoontereg deur te bepaal dat in die uitleg van enige wetgewing en in die ontwikkeling van die gemenereg of gewoontereg, elke hof, tribunaal of forum die gees, strekking en oogmerke van die Handves van Regte moet bevorder.

¹⁵³ Die gewoontereg word ook op 'n indirekte wyse erken by wyse van die erkenning en ander bepalings rakende tradisionele leierskap in die *Grondwet*. Sodanige bepalings sluit onder andere die volgende artikels in, naamlik artikel 211(1) wat erkenning verleen aan die instelling, status en rol van tradisionele leierskap volgens die gewoontereg, behoudens die *Grondwet*. Artikel 211(2) bepaal dat 'n tradisionele owerheid wat 'n stelsel van gewoontereg naleef, kan funksioneer behoudens enige toepaslike wetgewing en gebruike, waaronder enige wysigings of herroeping van daardie wetgewing of gebruike. Vir 'n bespreking van die rol van tradisionele leierskap sien Olivier *Traditional leadership and institutions* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 46-82; Jansen van Rensburg 2000 *Obiter* 67-80 en die *Wet op die Nasionale Huis van Tradisionele Leiers* 10 van 1997.

Voor *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*¹⁵⁵ was die algemene benadering van die howe tot die ontwikkeling van die gewoontereg dat die hervormingsproses nie deur die howe nie, maar deur die wetgewer onderneem moet word.¹⁵⁶ In *Mthembu v Letsela*¹⁵⁷ is beslis dat, net soos in die geval van die hervorming van die Afrika gewoonteregtelike huweliksreg, die gewoonteregtelike intestate erfreg eers deur die Regshervormingskommissie ondersoek moet word, voordat aanbevelings gemaak word en deur die Parlement vir regshervorming oorweeg moet word.¹⁵⁸ In paragraaf 114 beslis adjunkhoofregter Langa egter in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*,¹⁵⁹ dat alhoewel die inherente bevoegdheid van die wetgewer om die regspraakstuk te reguleer, erken word, blyk dit dat die behoefte aan

154 2003 12 BCLR 1301 (KH) [51].

155 2005 1 BCLR 1 (KH).

156 Knoetze 2004 *Speculum Juris* 188-189.

157 1998 2 SA 675 (T) [687B-C].

158 Ontwikkeling van die beginsels van die Afrika gewoontereg om die gees, strekking en oogmerke van die Handves van Regte te bevorder, het veral reeds op die gebied van Afrika gewoonteregtelike huwelike plaasgevind. Na aanleiding van 'n Regskommissie-onderzoek en -verslag oor die bestaanbaarheid en aanvaarbaarheid van Afrika gewoonteregtelike huwelike, (Suid-Afrikaanse Regskommissie 1997 HYPERLINK <http://www.law.wits.ac.za/salc/discussn/dp74.html> 10 Okt 2005) erken die *Wet op die Erkenning van Gebruiklike Huwelike* 120 van 1998 bestaande gewoonteregtelike huwelike (artikel 2), maar verleen artikel 6 (anders as die Afrika gewoonteregtelike praktyk) gelyke status aan albei die gades binne 'n gewoonteregtelike huwelik. Sien in hierdie verband Bennett *Customary Law* 250-254. Ook bestaande poligame gewoonteregtelike huwelike word erken uit hoofde van artikel 2(3) van die *Wet op die Erkenning van Gebruiklike Huwelike* 120 van 1998. Toekomstige poligame huwelike word egter onderhewig gestel aan die voldoening van die vereistes wat gestel is in artikel 7(6), naamlik dat daar voor die sluiting van 'n daaropvolgende huwelik 'n aansoek by 'n hof goedgekeur moet word, welke aansoek 'n skriftelike kontrak bevat wat die huweliksgoederebedeling van die voorgestelde huwelik uiteensit. Sien in hierdie verband paragraaf 2.4.6 en Bennett *Customary Law* 243-248. 'n Verdere voorbeeld van die ontwikkeling van 'n Afrika gewoonteregtelike gebruik is dié van die onderhandelinge oor die betaling van *lobola* (bruidskat) deur die voornemende bruidegom. Die gewoonteregtelike tradisie van *lobola* vereis die toestemming van die bruid en die bruidegom se voogde. In *Mabena v Letsoalo* 1998 2 SA 1068 (T) is die tradisie egter ontwikkel om voorsiening daarvoor te maak dat die bruidegom met die bruid se moeder oor die betaling van die *lobola* kan onderhandel. Hierdie nuwe, geslagsneutrale gebruik word gevolglik beskou as 'n bevordering van die gees, strekking en oogmerke van die Handves van Regte. Sien in hierdie verband Bennett *Customary Law* 95. In *Nwamitwa v Phillia and Others* 2005 3 SA 536 (T) is die Afrika gewoontereg egter nie ontwikkel om voorsiening te maak vir die aanstel van vroulike tradisionele leiers nie. Die Hoë Hof beslis in paragrafe 545F-G dat sodanige optrede eerder 'n "... drastic departure from custom" is en gevolglik "... did not constitute development or evolution."

beslegting (ten opsigte van die diskriminerende beginsels van Afrika gewoontereg telike intestate erfreg) nou spoedeisend is weens faktore van dringendheid, die voorkoming van die voortgesette skending van regte, die fundamentele aard van die regte wat ter sake is en die weerloosheid van die slagoffers van die menseregteskending (in hierdie geval vroue en kinders).¹⁶⁰

3.2.3 Verband tussen die Afrika gewoontereg en kultuurregte

Die Afrika gewoontereg¹⁶¹ vind aanwending wanneer 'n persoon se bestaan gereguleer word deur die tradisionele gebruike van Afrika stamme en -gemeenskappe wat deel vorm van sodanige persoon se kultuur en tradisie.¹⁶² Die Afrika gewoontereg kan dus beskou word as die konkrete manifestasie van die Afrika kultuur:

The right to culture is widely seen to be the basis for applying customary law.¹⁶³

Die erkenning en toepassing van die Afrika gewoontereg rus gevolglik op die reg op kultuur waarvoor artikels 30 en 31 van die *Grondwet* voorsiening maak. Artikel 30 behels kortliks dat elkeen die reg het om (vir doeleindes van hierdie studie) aan die kulturele lewe van eie keuse deel te neem. Sodanige regte mag egter nie uitgeoefen word op 'n wyse wat in konflik met enige bepaling van die Handves van Regte is nie. Terwyl artikel 30 handel oor die reg van individue om deel te neem aan die kulturele lewe van hul keuse, maak artikel 31(1) voorsiening vir die gesamentlike beoefening van

159 2005 1 BCLR 1 (KH). Sien in hierdie verband ook paragraaf 3.3.1.

160 Sien in hierdie verband Mbatha 2004 *Gender Research Programme Bulletin* 5-8 en Knoetze 2004 *Speculum Juris* 188-189.

161 Welke gewoontereg erkenning en beskerming ingevolge artikels 39(3) en 211(3) van die *Grondwet* verkry.

162 Pienaar 2002 TSAR 179.

163 Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 30. Sien in hierdie verband ook Pieterse 2001 SAJHR 391.

'n kultuur deur kultuurgemeenskappe.¹⁶⁴ Ook die regte vervat in artikel 31(1) mag ingevolge artikel 31(2) nie strydig met enige bepaling in die Handves van Regte uitgeoefen word nie. Alhoewel nóg artikel 30 nóg artikel 31 uitdruklik na die Afrika gewoontereg verwys, word dit algemeen aanvaar as 'n besondere element van die Afrika kulturele tradisie.¹⁶⁵

Volgens De Waal, Currie en Erasmus¹⁶⁶ beteken die begrip *kultuur* in hierdie verband die spesifieke manier van lewe van 'n identifiseerbare groep mense en is die begrip *kultuur* dus 'n sinoniem vir tradisie, gebruike, beskawing en volksgebruike. Die gebruike en tradisies van die verskillende Afrika stamme word dus nie net erken en beskerm deur die erkenning en toepassing van die Afrika gewoontereg uit hoofde van artikels 39(3) en 211(3), soos wat hierbo bespreek is nie, maar ook deur die werking van artikels 30 en 31.

Bennett¹⁶⁷ toon aan dat artikels 30 en 31 verskeie pligte op die staat lê, onder andere die versekering van diversiteit, die behoud van die bestaan en identiteit van die kultuurgemeenskap en dat die staat nie mag diskrimineer teen 'n spesifieke kulturele groep nie. Volgens Bennett¹⁶⁸ is laasgenoemde van fundamentele belang in die Suid-Afrikaanse reg, waar die neiging

164 'n Groep kan vir doeleindes van artikel 31 van die Grondwet as 'n *gemeenskap* kwalifiseer indien die lede volgens die Konstitusionele Hof in *Christian Education South Africa v Minister of Education of the Government of the Republic of South Africa* 2000 4 SA 757 (KH) [23] met mekaar geassosieer word op die basis van 'n gedeelde kultuur, godsdienst of taal.

165 Bennett *Customary Law* 78.

166 De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 477. Sien in hierdie verband ook Heysom *Language and Culture* in Davis, Cheadle en Heysom (reds) *Fundamental Rights in the Constitutions: Commentary and Cases* 277-293. Sien Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 30 en Bennett *Customary Law* 78-80 vir 'n bespreking van die verskillende antropologiese standpunte oor die omvang van die begrip *kultuur*. Vir 'n bespreking van die omvang en aard van kultuurregte sien De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 469-487; Van der Merwe 1999 *SALJ* 100-112; Pieterse 2001 *SAJHR* 364-403 en Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 30-46.

167 Bennett *Customary Law* 88.

168 Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 33. Sien in hierdie verband ook *Ryland v Edros* 1997 2 SA 690 (K) asook *Fraser v Children's Court, Pretoria North and Others* 1997 2 SA 261 (KH).

vroeër bestaan het om die Afrika kultuur (en Afrika gewoontereg) as ondergeskik te beskou. Bogenoemde behels gevolglik dat 'n groep daarop kan aandrang dat die staat die groep se unieke instellings, soos hul beginsels rakende huwelike, erfopvolging en grondbeheer, moet respekteer.¹⁶⁹

3.3 Konflik tussen kultuur en gelykheid en ander relevante grondwetlik beskermende waardes, regte en vryhede

In *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*¹⁷⁰ word die erkenning, toepassing en ontwikkeling van die gewoontereg uit hoofde van die Grondwet bevestig. Terselfdertyd spreek die Konstitusionele Hof die volgende waarskuwing in paragraaf 46 uit:

It bears repeating, however, that as with all law, the constitutional validity of rules and principles of customary law depend on their consistency with the Constitution and the Bill of Rights.¹⁷¹

Terwyl sekere gebruike¹⁷² van die Afrika gewoontereg gevolglik amptelike bevestiging gekry het deur die grondwetlike erkenning, toepassing en ontwikkeling van die Afrika gewoontereg,¹⁷³ veroorsaak ander gebruike van die Afrika gewoontereg 'n botsing tussen kultuurregte en ander waardes en regte wat in die Handves van Regte vervat is, en meer bepaald vir die doel

169 Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 34.

170 2005 1 BCLR 1 (KH).

171 Sien in hierdie verband ook die uitspraak in *Alexkor Ltd v Richtersveld Community and Others* 2003 12 BCLR 1301 (KH) [51]: "At the same time the Constitution, while giving force to indigenous law, makes it clear that such law is subject to the Constitution and has to be interpreted in the light of its values. Furthermore, like the common law, indigenous law is subject to any legislation, consistent with the Constitution, that specifically deals with it."

172 Byvoorbeeld die erkenning van gewoonteregtelike huwelike ingevolge die *Wet op die Erkenning van Gebruike Huwelike* 120 van 1998. Sien in hierdie verband paragraaf 3.2.2.

173 Ingevolge artikels 39(2), 39(3) en 211(3) van die Grondwet. Sien paragrafe 3.2.1 en 3.2.2.

van hierdie studie, die reg op gelykheid soos beskerm deur artikel 9 van die *Grondwet*.¹⁷⁴

Op grond van die bespreking van die erkenning, toepassing en ontwikkeling van die Afrika gewoontereg, asook die beskerming van kultuurregte,¹⁷⁵ wil dit voorkom of die staat die unieke instellings, tradisies en gebruike van die Afrika gewoontereg en Afrika kultuur (waaronder huweliksgebruike en beginsels van erfopvolging, asook grondgebruike) moet respekteer.¹⁷⁶ Die Afrika gewoontereg en -kultuur word egter gekenmerk deur 'n duidelike onderskeid tussen regssubjekte op grond waarvan geslag 'n belangrike en differensiële rol in die status, regte en verpligtinge van individue speel.¹⁷⁷ Gelykheid soos vervat as waarde in artikels 1(a) en 7(1) van die *Grondwet* en soos beskerm deur artikel 9 van die *Grondwet*,¹⁷⁸ blyk gevolglik die grootste uitdaging vir die voortbestaan van die Afrika gewoontereg en -kultuur te wees.¹⁷⁹ 'n Verskeidenheid faktore toon aan dat die Afrika gewoontereg en -kultuur 'n ondergeskikte rol sal speel wanneer sodanige regte bots met die vereistes vir gelykheid. Hierdie faktore sal vervolgens bespreek word.

3.3.1 *Interne beperking op die erkenning, toepassing en ontwikkeling van die gewoontereg en kultuurregte*

Die erkenning (artikel 39(3) van die *Grondwet*) en toepassing (artikel 211(3) van die *Grondwet*) van die gewoontereg, sowel as die beskerming van kultuurregte (artikels 30 en 31 van die *Grondwet*), word beperk deur interne beperkingsklousules. Sodanige interne beperkingsklousules het ten doel

174 Maithufi 2002 *De Jure* 209. Sien in hierdie verband paragraaf 3.1.

175 Sien paragraaf 3.2.

176 Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 34.

177 Olivier *et al Inheemse Reg* 3. Sien in hierdie verband ook Pieterse 2001 *SAJHR* 365. Sodanige differensiasie op grond van geslag sluit onder andere die beginsels van intestate erfopvolging, aanneming en grondregte in.

178 Tesame met artikel 8 van die *Equality Act*.

om die bepalings van die artikels intern te beperk. Artikel 39(3) erken die gewoontereg gevolglik slegs in die mate waarin die regte of vryhede van die gewoontereg met die Handves versoenbaar is. Artikel 211(3) vereis toepassing deur die hof van die gewoontereg, behoudens die *Grondwet* en enige ander wetgewing wat spesifiek oor die gewoontereg handel. Die kultuurregte mag ingevolge artikels 30 en 31 nie strydig met enige ander regte wat in die Handves van Regte vervat is, uitgeoefen word nie. Die beskerming van kultuurregte is ook nie (soos die ander regte vervat in die Handves van Regte) absoluut nie en kan gevolglik ook deur die werking van artikel 36 van die *Grondwet* beperk word.¹⁸⁰

Die Afrika gewoontereg en -kultuurregte in die algemeen het reeds in verskeie hofuitsprake 'n ondergeskikte posisie teenoor ander regte in die Handves van Regte ingeneem. Voorbeelde van sodanige regspraak is:

- (a) *Christian Education South Africa v Minister of Education of the Government of the Republic of South Africa*,¹⁸¹ waar die hof die reg op kultuur geïnterpreteer het in die konteks van ander fundamentele regte. Die reg op kultuur mag volgens artikel 30 nie strydig met enige ander bepalings in die Handves van Regte uitgeoefen word nie. Gevolglik het die Hoë Hof beslis dat lyfstraf ('n aanvaarbare praktyk volgens sekere godsdienstige- en kultuurgemeenskappe) strydig is met die reg op menswaardigheid en sekerheid van persoon (artikel 10 van die *Grondwet*) en gevolglik nie toelaatbaar is nie.¹⁸²

179 Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 39.

180 Sien in hierdie verband Olivier *Traditional leadership and institutions* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 40-41.

181 1999 4 SA 1092 (SE). Die uitspraak van die Hoë Hof is bevestig deur die Konstitusionele Hof in *Christian Education South Africa v Minister of Education of the Government of the Republic of South Africa* 2000 4 SA 757 (KH).

182 Sien in hierdie verband Pienaar 2003 *THRHR* 579-590 en Bennett *Customary Law* 89.

(b) In *Nkosi and Another v Bührmann*¹⁸³ het die applikant die reg geëis om haar seun te begrawe op die plaas waar sy as plaasarbeider gewerk het. Alhoewel sy haar eis op grond van vryheid van godsdien (soos vervat in artikel 15(1) van die *Grondwet*) gebaseer het, kon hierdie aanspraak net so wel op grond van kultuurregte gebaseer gewees het. Alhoewel die Hoogste Hof van Appèl die noue band tussen die applikant en die grond erken, gee die hof egter voorkeur aan die reg van die eienaar van die grond ingevolge artikel 25 van die *Grondwet*.

(c) Die Konstitusionele Hof moes in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*¹⁸⁴ beslis oor die grondwetlikheid van bepalinge en regulasies ingevolge die *Swart Administrasiewet*,¹⁸⁵ wat vroue en buite-egtelike kinders die geleentheid ontsê om te erf van hul ouers. Ook moes die Konstitusionele Hof beslis oor die beginsels van die Afrika gewoonteregtelike intestate erfopvolging wat gekenmerk word deur die beginsel dat slegs mans mag erf in ooreenstemming met die beginsel van die eersgeboortereg, asook die beginsel dat slegs manlike persone ander manlike persone in die linie opvolg.¹⁸⁶ Adjunkhoofregter Langa beslis in paragraaf 41 dat die Suid-Afrikaanse reg vereis dat die gewoontereg geakkommodeer moet word en nie net bloot verdra moet word nie, mits dit nie in konflik met die *Grondwet* is nie. Na aanleiding van 'n ondersoek oor die aard en oogmerke van die intestate erfopvolging van die Afrika gewoontereg, kom

183 2002 1 SA 372 (HHA).

184 2005 1 BCLR 1 (KH). Sien in hierdie verband Knoetze 2004 *Speculum Juris* 188-210 asook Mbatha 2004 *Gender Research Programme Bulletin* 5-8.

185 38 van 1927.

186 *Olivier et al Inheemse Reg* 170. Sien in hierdie verband ook 'n uiteensetting van die beginsels van intestate erfopvolging ooreenkomstig die gewoontereg in *Bhe v Khayelitsha and Others* 2005 1 BCLR 1 (KH) [77]. Vir doeleindes van dié studie sal daar slegs gekonsentreer word op die Konstitusionele Hof se uitspraak oor die beginsels van intestate erfopvolging ingevolge die Afrika gewoontereg en nie ook die uitspraak oor die grondwetlikheid van die bepalinge en regulasies van die *Swart Administrasiewet* 38 van 1927 nie.

adjunkhoofregter Langa in paragrawe 75-78 tot die gevolgtrekking dat dit ten doel het om die familie-eenheid te beskerm en gevolglik ook tot voordeel van die gemeenskap moet wees. Die erfopvolger het nie net bloot die bates van die oorledene geërf nie, maar wat belangriker is, ook die pligte van die oorledene oorgeneem. Sodanige verpligtinge sluit die versorging en onderhoud van die lede van die oorledene se huishouding in. Die beginsels van die Afrika gewoonteregtelike intestate erfreg was dus eerder gemoeid met die opvolging in status as wat dit van toepassing was op die verdeling van private eiendom.

Adjunkhoofregter Langa waarsku egter in paragrawe 80-83 dat intestate erfopvolging ingevolge die gewoontereg nie tred gehou het met veranderde omstandighede nie. Die erfopvolger woon dikwels nie by die betrokke familie van die oorledene nie en neem gevolglik nie die pligte (onder andere die versorging en onderhoud van die familie) van die oorledene oor nie. Sodanige toepassing van die beginsels van die intestate erfopvolging van die Afrika gewoontereg buite die sfeer van die tradisionele toepassing daarvan, veroorsaak probleme in die toepassing daarvan. Adjunkregter Langa verwys in hierdie verband na Projek 90 van die Suid-Afrikaanse Regskommissie, naamlik *The Harmonisation of the Common Law and the Indigenous Law*,¹⁸⁷ waarin die problematiese situasie van die toepassing van die tradisionele beginsels van erfopvolging in 'n veranderde samelewing behandel word:

Widows are all too often kept on at the deceased's homestead on sufferance or they are simply evicted. They then face the prospect of having to rear their children with no support from the deceased's family.¹⁸⁸

187 Suid-Afrikaanse Regskommissie 1997 HYPERLINK <http://www.law.wits.ac.za/salc/discussn/dp74.html> 10 Okt 2005.

188 *Bhe v Khayelitsha and Others* 2005 1 BCLR 1 (KH) [83].

Die gevolg van die onaanpasbaarheid van die beginsels van intestate erfopvolging het veroorsaak dat die beginsel van eersgeboortereg die volgende problematiese gevolge vir veral landelike swart vroue en buite-egtelike kinders inhou:¹⁸⁹

- (a) weduwees word nie in staat gestel om intestaat van hul oorlede mans te erf nie;
- (b) dogters word nie in staat gestel om van hul ouers te erf nie;
- (c) jonger seuns word nie in staat gestel om van hul ouers te erf nie; en
- (d) buite-egtelike kinders word nie in staat gestel om van hul vaders te erf nie.

Bogenoemde gevolge is gevolglik diskriminerend op grond van geslag en geboorte. Die Konstitusionele Hof bevestig gevolglik sodanige argumente deur te beslis dat die uitsluiting van vroue om te erf duidelik inbreuk maak op artikel 9(3) van die *Grondwet*. Dit is volgens adjunkhoofregter Langa:

... a form of discrimination that entrenches past patterns of disadvantage among a vulnerable group, exacerbated by old notions of patriarchy and male domination incompatible with the guarantee of equality under this constitutional order.¹⁹⁰

Ten opsigte van die vraag of sodanige diskriminasie regverdigbaar is, verwys adjunkhoofregter Langa na *Mthembu v Letsela*,¹⁹¹ waarin daar beslis is dat die beginsels van intestate erfopvolging ingevolge die Afrika gewoontereg diskriminerend is. Weens die sosiale verantwoordelikheid wat met die erfopvolging gepaardgaan, kom dit egter nie op onregverdige diskriminasie neer nie.¹⁹² Adjunkhoofregter Langa verwerp egter

189 2005 1 BCLR 1 (KH) [88].

190 2005 1 BCLR 1 (KH) [91].

191 2000 3 SA 867 (HHA).

192 Dit is belangrik om daarop te let dat artikels 9(3) en (4) van die *Grondwet* verbied slegs *onbillike* diskriminasie. In *Harksen v Lane* NO 1998 1 SA 300 (KH) [53] beslis die Konstitusionele Hof dat die interpretasie van artikels 9(3), (4) en (5) van die

bogenoemde argument van die Hoogste Hof van Appèl en beslis dat die erfopvolger se verpligting om vir die familie na die oorledene se dood te sorg, nie onder die omstandighede die ernstige skending van die reg op gelykheid regverdig nie en dus nie ingevolge artikel 36 van die *Grondwet* redelik en regverdigbaar is in 'n oop en demokratiese samelewing wat gebaseer is op menswaardigheid, vryheid en gelykheid nie.¹⁹³

3.3.2 *Reg op kultuur eerder 'n uitdrukking van vryhede*

As verklaring hoekom kultuurregte 'n ondergeskikte rol in die afweging teen ander regte in die Handves van Regte (buiten natuurlik die werking van die interne beperkingsklousule in artikels 30 en 31) speel, doen Bennett¹⁹⁴ aan die hand dat kultuurregte eerder geklassifiseer kan word as vryhede:

The pursuit of a culture, and thus a particular regime of personal law, is a typical freedom that comprehends a potentially infinite variety of social activities. It implies an absence of legal regulation, areas within which individuals may do so as they wish.

Grondwet 'n tweestadia-analise van die vasstelling van *onbillike diskriminasie* vereis, naamlik: (a) Daar moet bepaal word of 'n onderskeid getref word tussen persone of kategorieë persone, en indien wel, dien sodanige onderskeid 'n rasionale verbintenis tot 'n regmatige doel? Indien sodanige onderskeid nie 'n regmatige doel dien nie, word daar na die tweede stadium oorgegaan: (b) Indien die onderskeid gemaak word op een van die gespesifiseerde gronde, soos in die geval van geslag in artikel 9(3), is diskriminasie reeds vasgestel en moet vervolgens vasgestel word of sodanige diskriminasie wel *onbillik* is. Artikel 9(5) van die *Grondwet* bepaal dat diskriminasie op een of meer van die gronde wat in subartikel (3) vermeld word, *onbillik* is, tensy daar vasgestel word dat die diskriminasie *billik* is. Sodanige bewyslas rus op die persoon/staat wat die onderskeid gemaak het. Sien in hierdie verband *Carpenter* 2001 *THRHR* 635; *Pienaar* 2003 *THRHR* 581-582; De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 202-204; *Woolman Limitations* in Chaskalson *et al Constitutional law of South Africa* paragraaf 12. Hierdie tweestadia-analise wat in *Harksen v Lane* 1998 1 SA 300 (KH) [324H-325D] gevolg is, is vervolgens ook toegepas in die volgende Konstitusionele Hof-beslissings, naamlik: *Hoffmann v South African Airways* 2001 1 SA 1 (KH) [16]; *S v Manamela (Director-General of Justice Intervening)* 2000 3 SA 1 KH; *National Coalition for Gay and Lesbian Equality and Another v Minister of Justice and Others* 1999 1 SA 6 (KH) [17] en *East Zulu Motors (Pty) Ltd v Empangeni/Ngwelezane Transitional Local Council and Others* 1998 2 SA 61 (KH) [22].

193 Mbatha 2004 *Gender Research Programme Bulletin* 5-8.

194 Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 39.

Sodanige vryhede bepaal die primêre voorskrifte vir die gemeenskapslewe en is dus histories voor regte gevestig. Regte is egter hierna deur wetgewing en regspraak geskep en word gebruik om die vryhede van ander te beperk. Gevolglik voer Bennett¹⁹⁵ aan dat vryheid van kultuur altyd onderhewig moet wees aan ander meer spesifieke regte, soos die reg op gelykheid.

3.3.3 Die belang van die reg op menswaardigheid

Menswaardigheid word as 'n waarde (artikels 1(a) en 7) sowel as 'n reg (artikel 10) in die Grondwet vervat. Artikel 10 bepaal:

Elkeen het ingebore waardigheid en die reg dat daardie waardigheid gerespekteer en beskerm word.¹⁹⁶

In *S v Makwanyane*¹⁹⁷ het regterpresident Chaskalson¹⁹⁸ beslis dat die reg op menswaardigheid, tesame met die reg op lewe, die bron van alle ander regte is. Volgens regter Ackerman beteken die grondwetlike beskerming van waardigheid dat die waarde van alle individue as lede van die gemeenskap erken moet word.¹⁹⁹

Die effek van die beginsels van intestate erfopvolging volgens die Afrika gewoontereg op die waardigheid van vroue kom saam met die reg op gelykheid ook ter sprake in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*.²⁰⁰

Volgens adjunkhoofregter Langa maak die beginsel van die eersgeboortereg inbreuk op vroue se reg op menswaardigheid, soos

195 Bennett *Constitutional Framework* in Joubert (red) *LAWSA Volume XXXII* 40.

196 Sien in hierdie verband Davis en Cheadle *Equality* in Davis, Cheadle en Heysom (reds) *Fundamental Rights in the Constitutions: Commentary and Cases* 51-62.

197 1995 3 SA 391(KH).

198 Soos hy toé bekend gestaan het.

199 Sien in hierdie verband ook *Dawood and Another v Minister of Home Affairs and Others* 2000 3 SA 936 (KH).

200 2005 1 BCLR 1 (KH) [48].

gewaarborg deur artikel 10 van die *Grondwet*, deurdat die beginsel impliseer dat vroue nie gepas of kompetent is om eiendom te besit en te administreer nie. Die effek van die eersgeboortereg is volgens adjunkhoofregter Langa voorts vernederend vir vroue deurdat die beginsel gebruik word in 'n poging om vroue altyd onder die beheer van mans te plaas. Vroue word gevolglik ontnem van die reg om, saam met ander lede van die samelewing, eiendom te bekom en te beheer. Sodanige beginsel is gevolglik nie aanvaarbaar in 'n samelewing wat gebaseer is op menswaardigheid, vryheid en gelykheid nie.²⁰¹

3.3.4 Toepassing van die Equality Act op Afrika gewoonteregtelike tradisies en gebruike

Artikel 8(d) van die *Equality Act* dien as 'n verdere meganisme in die beskerming van gelykheidsregte bo dié van diskriminerende kulturele gebruike, deurdat artikel 8(d) 'n verbod plaas op enige gebruik, insluitend 'n tradisionele, gewoonteregtelike of godsdienstige gebruik, wat inbreuk maak op die waardigheid van vroue en wat die gelykheid tussen mans en vroue ondermyn.²⁰²

3.4 Uitbreiding van die reg op gelykheid ten opsigte van eiendom – artikel 25 van die Grondwet

Die effek van ras- en geslagsdiskriminasie op die posisie van die swart vrou word duidelik uiteengesit in *Brink v Kitshoff*.²⁰³

201 Sien in hierdie verband ook De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 230-245.

202 Sien ook paragraaf 3.1. Sien paragraaf 4.2.3 vir 'n bespreking van die toepassing van die *Equality Act* op die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid binne die grondhervormingsproses.

203 1994 4 SA 197 (KH). Sien in hierdie verband De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights* 211-212 en Carpenter 2001 *THRHR* 418-421.

Although in our society discrimination on grounds of sex has not been as visible, nor as widely condemned, as discrimination on grounds of race, it has nevertheless resulted in deep patterns of disadvantage. These patterns of disadvantage are particularly acute in the case of black women, as race and gender discrimination overlap.

Nie net moes die landelike swart vrou diskriminasie op grond van haar ras en geslag ervaar nie, sy moes ook die diskriminasie weens kulturele gebruike en tradisies verduur. Hierdie tradisies en kulturele gebruike geniet, soos wat reeds bespreek is, (nie-absolute) erkenning en beskerming ingevolge die *Grondwet*. Soos in hoofstuk 2 van dié studie aangedui is, word toegang tot en beheer oor kommunale grond in 'n patriargale struktuur dikwels tot nadeel van vroue toegepas. In die lig van die bespreking van die konflik tussen kultuurregte en die belangrikheid van gelykheid en die deurslaggewende beslissing in *Bhe v Khayelitsha and Others*,²⁰⁴ blyk dit egter dat die beklemtoning van die belangrikheid van gelykheid ten koste van kultuurregte ook belangrike implikasies vir die tradisionele verdeling van grond tot gevolg sal hê.

Nonyana²⁰⁵ argumenteer dat afgesien van die beskerming van gelykheid bo kultuurregte, die *Grondwet* 'n stewige fondasie gelê het vir grondhervorming wat tot voordeel van mans én vroue sal wees. Artikel 25 van die *Grondwet*²⁰⁶ poog om die ongelykhede wat oorwegend weens rasseoorwegings ten opsigte van onroerende eiendom bestaan, te herstel, maar ook om die ongelykhede wat weens geslagsdiskriminasie ten opsigte van onroerende eiendom voorkom, te herstel. Artikel 25(5) van die *Grondwet* vereis dat die staat redelike wetgewing en ander maatreëls met die beskikbare middele moet tref om toestande te skep wat burgers in staat

204 2005 1 BCLR 1 (KH). Sien in hierdie verband paragraaf 3.3.1.

205 Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 7.

206 Vir 'n bespreking van die algemene werking van artikel 25 van die *Grondwet* sien Carey Miller en Pope *Land Title* 282-312; Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 282-295 en Pienaar 2002 *TSAR* 177-204.

sal stel om op 'n billike grondslag toegang tot grond te kry. Alhoewel die algemene benadering ten opsigte van artikel 25(5) dui op die herstel van die historiese wanbalans wat daar in die regte van die verskillende rasse op grond bestaan, kan sodanige artikel egter ook geïnterpreteer word om die wanbalans tussen mans se regte en vroue se regte in grond aan te spreek. In die lig van die waardes²⁰⁷ waarop die *Grondwet* gebaseer is, naamlik menswaardigheid, vryheid, gelykheid, nie-rassigheid en ook nie-seksisme, asook die bepalinge van artikel 9(2) van die *Grondwet*, naamlik gelykheid as volle en gelyke beskerming van alle regte en vryhede, tesame met artikel 9(1) van die *Grondwet*, wat bepaal dat elkeen gelyke beskerming van die reg geniet, kan die begrip *billik* geïnterpreteer word dat gelyke toegang tot grond nie net op grond van gelykheid van ras nie, maar ook op grond van gelykheid van geslag bekom moet kan word. Sekerheid van belange in grond word dus vir mans én vroue in 'n gelyke mate gewaarborg:

Whether married, unmarried or widows, we all have an interest in land.²⁰⁸

Die staat se teoretiese verbintenis tot geslagsgelykheid binne die nasionale grondhervormingsbeleid sal vervolgens in hoofstuk 4 bespreek word.

207 Artikels 1(a) en 7(1) van die *Grondwet*.

208 Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 7.

4 Die posisie van die landelike swart vrou binne die Suid-Afrikaanse grondhervormingsbeleid

4.1 Inleiding en agtergrond tot grondhervorming in Suid-Afrika

Sedert die 1994-verkiesing het die Departement van Grondsake van die Suid-Afrikaanse regering 'n omvattende grondhervormingsprogram geloods.²⁰⁹ Die basis vir grondhervorming in Suid-Afrika word gevind in artikel 25(4) van die *Grondwet*, naamlik die nasie se verbintenis tot grondhervorming, en tot hervormings om billike toegang tot al Suid-Afrika se natuurlike hulpbronne te bewerkstellig. Op grond van die regering se grondwetlike verbintenis tot grondhervorming is 'n *Witskrif* in 1997 deur die Departement van Grondsake aangeneem en hierin word die regering se grondbeleid vir Suid-Afrika uiteengesit.²¹⁰ Volgens die *Witskrif*²¹¹ is die doelstellings van die grondbeleid viervoudig van aard, naamlik om:

- (a) aan die onreg van apartheid aandag te gee;
- (b) nasionale rekonsiliasie en stabiliteit te bevorder;
- (c) ekonomiese groei te verbeter; en
- (d) armoede te verminder en huishoudelike welstand te bevorder.

Gevolgtrek moet die grondhervormingsprogramme bogemelde doelstellings verwesenlik. Die drie grondhervormingsprogramme is:

209 Departement van Grondsake 1997 HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/legislation_policies/white_papers.htm [paragraaf 1.1] 21 Jul 2005.

210 Departement van Grondsake 1997 HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/legislation_policies/white_papers.htm 18 Mei 2005 (hierna verwys as die *Witskrif*).

211 Weens die omvang van dié studie is 'n omvattende bespreking van die agtergrond en algemene werking van die grondhervormingsprogramme nie moontlik nie. Sien in hierdie verband Carey Miller en Pope *Land Title* 239-589 en NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdrefpo.htm> 11 Jan 2005.

- (a) Die redistribusieprogram, waarbinne die regering (by wyse van redelike wetgewende en ander maatreëls binne die regering se beskikbare middele) toestande moet skep wat burgers in staat stel om op 'n billike grondslag toegang tot grond te kry.²¹²
- (b) Die restitusieprogram, wat gemik is op die teruggee van grond aan persone of gemeenskappe wat daarvan ontnem is weens rasgebaseerde wetgewing of praktyke na 19 Junie 1913 of die betaling van billike vergoeding.²¹³
- (c) Grondgebruik hervorming, wat bepaal dat 'n persoon of gemeenskappe wie se grondgebruik regsonseker is as gevolg van wetgewing of praktyke van die verlede wat op grond van ras gediskrimineer het, geregtig is op grondgebruik wat regseker is of op gelykwaardige vergoeding.²¹⁴

Hoofstuk 4 van dié studie verskaf die wetgewende raamwerk vir die grondhervormingsprogramme en dié programme se teoretiese verbintenis tot die bevordering van geslagsgelykheid.

212 Artikel 25(5) en (8) van die *Grondwet*. Sien paragraaf 4.3 van dié studie vir 'n uiteensetting van die algemene aard van die redistribusieprogram, wetgewing wat reeds binne die redistribusieprogram uitgevaardig is, asook die effek van die gemelde wetgewing op die bevordering van geslagsgelykheid.

213 Artikel 25(7) van die *Grondwet*. Sien paragraaf 4.4 van dié studie vir 'n uiteensetting van die algemene aard van die restitusieprogram, wetgewing wat binne die restitusieprogram uitgevaardig is, asook die effek van die genoemde wetgewing op die bevordering van geslagsgelykheid.

214 Artikel 25(6) en (9) van die *Grondwet*. Sien paragraaf 4.5 van dié studie vir 'n uiteensetting van die algemene aard van die grondgebruik hervormingsprogram en 'n bespreking van wetgewing wat binne die grondgebruik hervormingsprogram uitgevaardig is. Sien hoofstuk 5 van dié studie vir 'n evaluering van die doeltreffendheid van die bepalinge van die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom* 28 van 1996 en die *Communal Land Rights Act* 11 van 2004 op die bevordering van die posisie van die landelike swart vrou.

4.2 Die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid in die grondhervormingsproses

Die regering se verbintenis tot gelykheid word grondwetlik gefundeer in artikel 1(a) van die *Grondwet*, naamlik dat die Republiek van Suid-Afrika 'n soewereine en demokratiese staat is wat gegrond is op die waardes van menswaardigheid, die bereiking van gelykheid en die uitbou van menseregte en vryhede. Die belang van gelykheid is reeds telkemale deur die Konstitusionele Hof bevestig.²¹⁵ In *Fraser v Children's Court, Pretoria North and Others*²¹⁶ het regter Mohamed die belang van gelykheid in die Suid-Afrikaanse reg beklemtoon:

There can be no doubt that the guarantee of equality lies at the very heart of the Constitution. It permeates and defines the very ethos upon which the Constitution is premised.

Bykomend tot die belang van gelykheid as 'n waarde, bepaal artikel 9 van die *Grondwet* dat almal gelyk is voor die reg en gelyke beskerming deur die reg geniet. Daar mag gevolglik volgens artikels 9(3) en (4) nie onbillik teen 'n persoon gediskrimineer word op grond van *inter alia* geslag nie.²¹⁷

Die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid, soos wat dit spesifiek op die grondhervormingsproses van toepassing is, kom op vier maniere tot uiting, naamlik in 'n verbintenis tot geslagsgelykheid binne die nasionale grondhervormingsbeleid,²¹⁸ in amptelike dokumente/programme om vroue

215 Sien in hierdie verband ook *Shabalala and Others v Attorney-General of Transvaal, and Another* 1996 1 SA 725 (KH) [26]; *Brink v Kitshoff* 1996 4 SA 197 (KH) [33] en *Satchwell v President of the Republic of South Africa and Another* 2002 6 SA 1 (KH) [18].

216 1997 2 SA 261 (KH) [20]. Die belang van gelykheid as 'n waarde sowel as 'n reg word volledig uiteengesit in paragraaf 3.1 van dié studie.

217 Sien in hierdie verband Kommissie op Geslagsgelykheid 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB-Submission-CGE.doc> 10 Okt 2005.

218 Sien in hierdie verband paragraaf 4.2.1.

se belange in grond te bevorder,²¹⁹ in artikels 8(d) en 8(e) van die *Equality Act*²²⁰ en in die ratifikasie van die *Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*.²²¹ 'n Verbintenis tot geslagsgelykheid in die grondhervormingsproses word ook gevind in die werk van verskeie nie-regeringsorganisasies²²² en ander organisasies wat betrokke is by die bevordering van die belange van vroue in grond.²²³ Die verbintenis tot geslagsgelykheid op elk van bogenoemde terreine sal vervolgens bespreek word.

4.2.1 Geslagsgelykheid binne die nasionale grondhervormingsbeleid

Die regering se verbintenis tot gelykheid word in die *Witskrif* verwoord. Die *Witskrif* poog om die onbillikheid wat oorwegend weens rassediskriminasie met betrekking tot onroerende eiendom bestaan, te herstel. Terselfdertyd is die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid ook in die *Witskrif* duidelik, naamlik om die onbillikheid wat weens geslagsdiskriminasie met betrekking tot onroerende eiendom gevind word, te herstel.²²⁴ Laasgenoemde verbintenis realiseer in die *Witskrif* se verwysing in paragraaf 3.24 na die regering se grondwetlike verpligting tot grondhervorming, en vir doeleindes van dié studie, die belang van geslagsgelykheid in die grondhervormingsproses:

The Constitution confers the right to equality before the law and the right to equal protection and benefit of the law. It states further that equality includes *the full and equal enjoyment of all rights and freedoms*. In relation to land reform, this requires positive action by government. Specific strategies and

219 Sien in hierdie verband paragraaf 4.2.2.

220 Sien in hierdie verband paragraaf 4.2.3.

221 Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women HYPERLINK <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> 10 Okt 2005. Sien in hierdie verband paragraaf 4.2.4.

222 Hierna verwys as NRO's.

223 Sien in hierdie verband paragraaf 4.2.5.

224 NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdrefpo.htm> 11 Jan 2005.

procedures must be devised to ensure that women are enabled to participate fully in the planning and implementation of land reform projects.

Paragraaf 3.24 van die *Witskrif* vereis verder dat dit noodsaaklik vir 'n doeltreffende grondhervormingsproses is dat praktyke wat teen vroue diskrimineer om grond te bekom, uit die weg geruim moet word. Gevolglik bepaal paragraaf 3.24 van die *Witskrif* dat spesifieke strategieë en prosedures daargestel moet word om te verseker dat vroue in 'n posisie geplaas word waarin hulle in staat is om ten volle deel te neem aan die beplanning en implementering van die grondhervormingsprogramme.

Die regering se verbintenis tot die bevordering van vroue se regte met betrekking tot grond verg dus positiewe optrede en is noodsaaklik vir 'n doeltreffende grondhervormingsproses. Positiewe optrede word verkies bo geslagsneutrale optrede, aangesien laasgenoemde deur bestaande magsverhoudinge uitgebuit kan word tot die verdere nadeel van vroue.²²⁵

Die *Witskrif* verklaar in paragraaf 4.11 dat die bevordering en afdwinging van geslagsgelykheid binne die grondhervormingsproses noodsaaklik is om te verseker dat vroue billike en gelyke voordele ontvang. Hierdie stelling vereis volgens paragraaf 4.11 van die *Witskrif* die volgende:

- (a) Die verwydering van alle regsbeperkinge op die deelname van vroue in grondhervorming. Dit omvat onder andere die hervorming van huweliks-, erfreg- en gewoonteregtelike bepalings wat mans bevoordeel.²²⁶

225 Pienaar 2002 TSAR 195 argumenteer dat prioriteit aan vroulike applikante gegee moet word om sodoende die programme geslagsgeoriënteerd te maak en nie geslagsneutraal nie.

226 Sedert die inwerkingstelling van die interim *Grondwet* is verskeie aspekte van die Afrika gewoontereg reeds tot voordeel van vroue hervorm. In 1997 het die Suid-Afrikaanse Regskommissie in 'n projek getitel *The Harmonisation of the Common Law and Indigenous Law: Customary Marriages* voorstelle gemaak vir die hervorming van

- (b) Duidelike meganismes om billike voordeel van die programme vir mans én vroue te verseker.
- (c) Spesifieke bepalings om vroue in staat te stel om finansiële en ander ondersteunende dienste te bekom.²²⁷
- (d) Spesifieke meganismes om sekerheid van grondgebruikregte vir vroue te voorsien, waaronder die registrasie van bates in die naam van vroue as direkte begunstigdes.²²⁸
- (e) Die sluit van vennootskappe met NRO's om die bewusmaking van vroueregte te bevorder.²²⁹

gewoonteregtelike huwelike. Sien in hierdie verband Suid-Afrikaanse Regskommissie 1997 HYPERLINK <http://www.law.wits.ac.za/salc/discussn/dp74.html> 10 Okt 2005. Hierdie voorstelle het aanleiding gegee tot die inwerkingstelling van die *Wet op die Erkenning van Gebruiklike Huwelike* 120 van 1998, welke Wet die posisie van vroue bevorder deur *inter alia* die status van gades in 'n gewoonteregtelike huwelik aan mekaar gelyk te stel (artikel 6) en beperkende erkenning vir die sluiting van poligame huwelike te gee (artikel 2(3)). Sien in hierdie verband paragrafe 2.4.6 en 3.2.2. Die Konstitusionele Hof se uitspraak in *Bhe v Khayelitsha and Others* 2005 1 BCLR 1 (KH) het grootskaalse hervorming op die gebied van die Afrika gewoonteregtelike intestate erfreg teweeg gebring, deurdat die beginsel van manlike eersgeboortereg as ongrondwetlik verklaar is. Sien paragraaf 3.3.1 vir 'n bespreking van *Bhe v Khayelitsha and Others* 2005 1 BCLR 1 (KH). Ten spyte van dié hervormings van die Afrika gewoontereg bly die sosiale dominansie van mans op besluitnemingsliggame en in leierskapstrukture steeds volgens die SPP 2001 HYPERLINK <http://www.spp.org.za/programmes/default.htm> 10 Okt 2005 detrimenterend vir die bevordering van vroueregte.

227 Die regering se *Land Redistribution for Agricultural Development*-program dien as voorbeeld van bepalings wat vroue in staat te stel om finansiële en ander ondersteuningsdienste te bekom. Dié program maak voorsiening daarvoor dat landelike swart vroue op 'n individuele basis (dus onafhanklik van 'n man), 'n toelaag kan ontvang om toegang tot grond vir landboudoeleindes te bekom, of om beter gebruik te maak van grond wat reeds verkry is. Sien in hierdie verband Ministry for Agriculture and Land Affairs 2001 HYPERLINK <http://land.pwv.gov.za/redistribution/lrad.htm> 10 Okt 2005. Sien paragrafe 4.3.2.2 en 4.3.3.1 vir 'n bespreking van die vereistes en doeltreffendheid van die *Land Redistribution for Agricultural Development*-program. Artikel 14(b) van die *Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination against Women* vereis van die deelnemende state om toegang tot landboukrediet en -lenings aan vroue te verleen.

228 Die *Communal Land Rights Act* 11 van 2004 dien as 'n belangrike meganisme om vroue se belange in grond te verseker, deurdat dit voorsiening maak vir die verkryging van ou-orde-regte (artikel 4(2)) én nuwe-orde-regte (artikel 18(4)(b)) deur vroue in hul eie naam. Sien paragrafe 4.5.3.2 en 5.3 vir 'n bespreking van die *Communal Land Rights Act* 11 van 2004 op die bevordering van die belange van spesifiek landelike swart vroue in die konteks van kommunale grondbeheer.

229 Die *Promoting Women's Access to Land*-program²²⁹ is 'n gesamentlike inisiatief van die Departement van Grondsake, die *National Land Committee* en verskeie NRO's betrokke by grondsake om vroue se toegang tot grond te bevorder. Sien in hierdie verband Departement van Grondsake 2002 HYPERLINK <http://www.land.pwv.gov.za/>

- (f) Opleiding in geslagsbewustheid en deelnemende geslagsbeplanning vir alle amptenare en organisasies wat by die implementering van die grondhervormingsprogramme betrokke is. Diegene wat by grondhervorming betrokke is, moet voorts in staat wees om geslagsanalises te doen, wat 'n ondersoek na rolle, verhoudings en prosesse vereis, met 'n beklemtoning van ongebalanseerde magsverhoudings en toegang tot hulpbronne.²³⁰
- (g) Die versekering dat die monitering en evaluering van die grondhervormingsprogramme voorsiening maak vir inligting wat noodsaaklik is om vroulike deelname te monitor.²³¹

4.2.2 Ander regeringsinisiatiewe om vroue se belange in grond te bevorder

Die *Promoting Women's Access to Land*-program²³² is 'n gesamentlike inisiatief van die Departement Grondsake, die *National Land Committee* en verskeie NRO's wat by grondsake betrokke is. Die program neem daarvan kennis dat grondhervorming dikwels nie aan die behoeftes van die

[legislation/policies/policies.htm](http://land.pwv.gov.za/legislation/policies/policies.htm) 10 Okt 2005. Die *Promoting Women's Access to Land*-program word bespreek in paragraaf 4.2.2. Sien paragraaf 4.2.5 vir 'n bespreking van NRO's en ander organisasies wat betrokke is by die bevordering van die belange van vroue in grond.

230 Werkswinkels wat deur die Departement van Grondsake aangebied is vir die opleiding en bewusmaking van geslagskwessies in die grondhervormingsproses word dikwels nie goed bygewoon nie. Sien in hierdie verband Weideman 2003 HYPERLINK <http://www.gwsafrica.org/knowledge/land%20sa.htm> 10 Okt 2005. Ook die Kommissie op Geslagsgelykheid het ingevolge artikel 11(1)(b) van die *Wet op Kommissie op Geslagsgelykheid* 39 van 1996 die plig om inligtingsprogramme en opvoedkundige programme te ontwikkel, bestuur en beheer om openbare begrip vir aangeleenthede te kweek wat betrekking het op die bevordering van geslagsgelykheid.

231 Die Sub-direktoraat: Strategiese Informasie Ondersteuning (*Strategic Information Support*) is onder meer gemoeid met die monitering en evaluering van data en informasiesisteme. Een van hul take behels die verslaggewing oor vroulike deelname in grondhervorming. Sien in hierdie verband Ministry for Agriculture and Land Affairs 1996 HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/publications/Annual_Report/97_Annual_Report/3AR_MnE.html 10 Okt 2005. Ook vereis die *Gender Policy Framework* die monitering en evaluering van die strewe na geslagsgelykheid in die algemeen. Sien in hierdie verband Office on the Status of Women 2000 HYPERLINK <http://www.info.gov.za/otherdocs/2000/gender.pdf> 10 Okt 2005.

232 Departement van Grondsake 2002 HYPERLINK <http://land.pwv.gov.za/legislation/policies/policies.htm> 10 Okt 2005.

armoediges en grondloses voldoen nie, en dat die behoeftes van vroue in die besonder verwaarloos word binne die grondhervormingsproses. Die program poog gevolglik om 'n raamwerk en strategieë te verskaf vir die bevordering van die behoeftes van die landelike swart vrou binne die grondhervormingsprogramme.²³³

Die *Land Reform Gender Policy and Implementation Sub-Directorate* is in Julie 1996 op die been gebring om te verseker dat geslagskwessies binne die grondhervormingsprogramme opgelos word.²³⁴

4.2.3 Bepalings van die Equality Act op vroue se grondregte

Artikel 8(d) van die *Equality Act* verbied enige gebruik, insluitend 'n tradisionele, gewoonteregtelike of godsdienstige gebruik, wat inbreuk maak op die waardigheid van vroue en wat die gelykheid tussen mans en vroue ondermyn. Voorts verbied artikel 8(e) enige beleid of optrede wat op 'n onredelik wyse vroue se regte op grond, finansies en ander hulpbronne beperk.²³⁵

4.2.4 *Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women*²³⁶

CEDAW is in 1979 deur die Verenigde Nasies se Algemene Vergadering aangeneem en het ten doel om die regte van vroue in kwesbare areas (soos toegang tot en beheer oor grond) te beskerm en te bevorder, welke

233 Departement van Grondsake 2002 HYPERLINK <http://land.pwv.gov.za/legislation/policies/policies.htm> 10 Okt 2005.

234 Anon 2004 HYPERLINK http://www.anc.org.za/ancdocs/reports/2004/delivery_to_women/agric.html 10 Okt 2005.

235 Sien in hierdie verband ook paragrawe 3.1 en 3.3.4.

236 HYPERLINK <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/text/econvention.htm> 10 Okt 2005 (hierna verwys as *CEDAW*).

konvensie deur die Suid-Afrikaanse regering op 14 Januarie 1996 geratifiseer is.²³⁷

Artikel 1 van CEDAW omskryf *diskriminasie teen vroue* soos volg:

For the purposes of the Convention, the term "discrimination against women" means any distinction, exclusion or restriction made on the basis of sex which has the effect or purpose of impairing or nullifying the recognition, enjoyment or exercise by women, irrespective of their marital status, on a basis of equality of men and women, of human rights and fundamental freedoms in the political, economic, social, cultural, civil or any other field.

Artikel 14(2)(g) van CEDAW vereis dat deelnemende partye gepaste maatreëls moet tref om diskriminasie teen vroue in landelike gebiede te beëindig ten einde te verseker dat vroue gelyke behandeling in grond- en landbouhervorming geniet, sowel as in grondhervestigingskemas.²³⁸

4.2.5 *Die belang van NRO's en verwante organisasies in die bevordering van vroue se belange in grond*

Die belangrike werk wat deur die volgende NRO's verrig word om vroueregte te bevorder, verdien vermelding:

- (a) Die *Legal Entity Assessment Project*²³⁹ is 'n NRO wat vanaf 1999 in KwaZulu-Natal werksaam is en konsentreer op die effektiwiteit van kommunale grondstelsels en gevolglik ook op die beskerming van kwesbare groepe (soos vroue) binne kommunale grondstelsels.²⁴⁰

237 Sien in hierdie verband Anon HYPERLINK <http://www.polity.org.za/html/govdocs/reports/cedaw2.html#Art1> 10 Okt 2005.

238 Sien in hierdie verband Rural Women's Access to Land and Property in Selected Countries HYPERLINK <http://www.landcoalition.org/pdf/cedawrpt.pdf> 10 Okt 2005. Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 58.

239 Hierna verwys as LEAP.

240 LEAP HYPERLINK <http://www.leap.org.za> 13 Mei 2005.

- (b) Die *Association for Rural Advancement*²⁴¹ is 'n onafhanklike grondregte-NRO wat poog om vorige onregmatighede uit te skakel, ten einde sekerheid van besit te verseker en om die lewenskwaliteit van die landelike arm bevolking te verbeter. AFRA is voorts verbind tot 'n nie-rassistiese gemeenskap en die bevordering van geslagsgelykheid.²⁴²
- (c) Die *Surplus People Project*²⁴³ is betrokke by die redistribusie van hulpbronne aan die minderbevoorregtes, vroue en mans en by die hervorming van gesagsverhoudings in landelike en semi-landelike gebiede. SPP konsentreer (onder andere) op die fasilitering van vroulike deelname in grondhervormingsprosesse om gelyke beheer oor en voordele in grond en ontwikkelingsbronne te bekom.²⁴⁴

Die werk van verskeie organisasies (alhoewel nie NRO's nie) wat bydra tot die bevordering van vroue se belange in grond, sluit in:

- (a) Die *Programme for Land and Agrarian Studies*²⁴⁵ is betrokke by die opleiding en navorsing met betrekking tot onder andere grondhervorming. PLAAS is verbind tot sosiale verandering wat die minderbevoorregtes bemagtig en demokrasie bevorder. Geslagsgelykheid is volgens PLAAS inherent aan sodanige doelstellings.²⁴⁶
- (b) Die *Centre for Applied Legal Studies* is tans besig met 'n projek oor die bevordering van vroue se toegang tot grond.²⁴⁷

241 Hierna verwys as AFRA.

242 AFRA HYPERLINK <http://www.afra.co.za> 13 Mei 2005.

243 Hierna verwys as SPP.

244 SPP HYPERLINK <http://www.spp.org.za> 10 Okt 2005.

245 Hierna verwys as PLAAS.

246 PLAAS HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas> 13 Mei 2005.

247 Centre for Applied Legal Studies HYPERLINK <http://www.law.wits.ac.za/cals> 13 Mei 2005.

(c) Die *Centre for Rural Legal Studies* bevorder die grond- en arbeidsbelange van manlike en vroulike plaaswerkers in die Wes-, Oos- en Noord-Kaap, deur gebruik te maak van opleiding, verskaffing van inligting, navorsing en ontwikkelingsfasilitering.²⁴⁸

(d) Die *National Land Committee*²⁴⁹ het 'n *Gender Strategy* in 1998 aangeneem om geslagsgelykheid binne hul beleid, programme en organisasies te implementeer.²⁵⁰

Die bespreking hieronder toon die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid in elk van die grondhervormingsprogramme, asook die doeltreffendheid daarvan om die posisie van die landelike swart vrou ten opsigte van grondregte te bevorder.

4.3 Redistribusie

4.3.1 Aard en grondwetlike fundering van die redistribusieprogram

Die regering se verbintenis tot grondredistribusie word grondwetlik gefundeer in artikel 25(5) van die *Grondwet* wat bepaal dat die staat redelike wetgewende en ander maatreëls moet tref om met sy beskikbare middele toestande te skep wat burgers in staat stel om op 'n billike grondslag toegang tot grond te kry.²⁵¹ Volgens paragraaf 4 van die *Witskrif* beoog die redistribusieprogram om die minderbevoorregtes van grond vir

248 Centre for Rural Legal Studies HYPERLINK <http://www.crls.org.za/index.html> 10 Okt 2005.

249 Hierna verwys as NLC.

250 NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/gender.htm> 11 Jan 2005.

251 Artikel 25(5) van die *Grondwet*. Vir 'n volledige bespreking van die redistribusieprogram sien Carey Miller en Pope *Land Title* 398-455; Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles for Women's Land Access in South Africa* 51-86; NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdredis.htm> 11 Jan 2005 en Walker 2002 HYPERLINK [http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/d2a2_3ad2d50cb2a280256eb300385855/c1dbaeb28de8d074c1256c08004694ee/\\$FILE/walker1.pdf](http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/d2a2_3ad2d50cb2a280256eb300385855/c1dbaeb28de8d074c1256c08004694ee/$FILE/walker1.pdf) 10 Okt 2005.

residensiële- en produktiewe doeleindes te voorsien ten einde hulle lewenstandaarde te verbeter. Die redistribusieprogram is gemik op sowel stedelike as landelike minderbevoorregtes, plaaswerkers, huurarbeiders en opkomende boere.

4.3.2 Wetgewing binne die redistribusieprogram

4.3.2.1 Wet op die Beskikbaarstelling van Grond en Bystand²⁵²

As deel van die aanvanklike redistribusieprogram maak die *Wet op die Beskikbaarstelling van Grond en Bystand*²⁵³ volgens dié Wet se aanhef voorsiening vir die aanwysing van sekere grond, die onderverdeling van sodanige grond, die vestiging van persone daarop, die verlening van sekerheid van verblyfregte, asook die verlening van finansiële bystand vir die verkryging van grond. Om te kwalifiseer vir die finansiële bystand ingevolge die *Settlement and Land Acquisition Grant*²⁵⁴ moes potensiële begunstigdes aan die volgende kriteria voldoen het:

- (a) getroud gewees het ingevolge die siviele- of gewoontereg of met 'n ander persoon saamgewoon het of finansiële afhanklikes gehad het;
- (b) wettig in Suid-Afrika woonagtig gewees het;
- (c) sy/haar huishouding moes R1500 per maand of minder verdien het;
- (d) nóg die persoon nóg sy/haar eggenoot moes enige voordele ontvang het ingevolge die behuisingssubsidie.²⁵⁵

252 126 of 1993 (soos gewysig).

253 126 of 1993 (soos gewysig).

254 Hierna verwys as die SLAG.

255 Departement van Grondsake 1998 HYPERLINK <http://land.pwv.gov.za/redistribution> 18 Mei 2005. Sien in hierdie verband ook Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

4.3.2.2 Land Redistribution for Agricultural Development

Die *Land Redistribution for Agricultural Development*-program,²⁵⁶ die regering se mees onlangse redistribusieprogram, poog om 'n swart boeregemeenskap te skep en maak gevolglik voorsiening vir toelaes aan swart Suid-Afrikaners om toegang tot grond vir landboudoeleindes te bekom, of om beter gebruik te maak van grond wat reeds verkry is.²⁵⁷

4.3.3 Redistribusie en die bevordering van vroueregte

4.3.3.1 Die teoretiese verbintenis tot die bevordering van die posisie van vroue binne die redistribusieprogram

Aansluitend tot die regering se verbintenis tot positiewe optrede om geslagsgelykheid te bewerkstellig, vereis paragraaf 4 van die *Witskrif* dat daar binne die redistribusieprogram voorkeur verleen moet word aan vroue in nood. Voorts bepaal paragraaf 4 van die *Witskrif* dat die regering die bepalinge van die *Grondwet* wat diskriminasie teen vroue verbied, sal handhaaf. Binne die redistribusieprogram behels hierdie verbintenis die volgende:

The removal of legal restrictions on women's access to land, the use of procedures which promote women's active participation in decision-making, and the registration of land assets in the names of beneficiary household members, not solely in the name of the household head.²⁵⁸

256 Hierna verwys as die LRAD.

257 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005. Sien in hierdie verband ook Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles for Women's Land Access in South Africa* 62-68.

258 Paragraaf 4 van die *Witskrif*.

4.3.3.2 Algemene struikelblokke ten opsigte van die bevordering van vroueregte binne die redistribusieprogram

Alhoewel die aanvanklike redistribusieprogram uit hoofde van die *Witskrif* die belange van vroue in nood as een van die hoofprioriteite beskou het, blyk dit dat dié program tot op datum die posisie van vroue nie genoegsaam bevorder het nie.²⁵⁹ Vroue moet nie net dieselfde struikelblokke as hul manlike eweknieë in die markgeoriënteerde program aandurf nie, maar hulle moet boonop geslagspesifieke struikelblokke oorkom.²⁶⁰ Alhoewel die wetgewing binne die redistribusieprogram op sigself vroue nie keer om toegang tot grond te bekom nie, veroorsaak die implementering daarvan wel diskriminasie teenoor vroue, veral weens die heersende tradisionele gewoonteregtelike praktyke en sienings. 'n Voorbeeld hiervan was die toepassing van die kriteria vir die toekenning van toelaes om toegang tot grond te bekom ingevolge die *SLAG*.²⁶¹ Die kriteria van 'n huwelik, saamwonery en finansiële afhanklikes het alles daarop gedui dat slegs huishoudings vir die toelaag kwalifiseer. Alhoewel hierdie kriteria 'n vrou binne die huishouding nie uitgesluit het om grond te bekom nie, was haar aanspraak weereens onderhewig gestel aan die afhanklikheid van 'n man, aangesien laasgenoemde tradisioneel as hoof van die huishouding beskou word (hetsy as eggenoot, vader, oom of broer) en laasgenoemde dus gewoonlik seggenskap het oor hoe die toelaag en gevolglik die grond gebruik gaan word.²⁶²

Die doel van hierdie situasie was om vroue binne die huishouding te beskerm, maar dit is dikwels tot nadeel van vroue aangewend.²⁶³ Voorts was die kriteria diskriminerend teenoor enkelopende vroue (en

259 NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdredis.htm> 11 Jan 2005.

260 NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdredis.htm> 11 Jan 2005.

261 Sien in hierdie verband paragraaf 4.3.2.1.

262 Sien in hierdie verband paragraaf 2.4.4.

263 NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdredis.htm> 11 Jan 2005.

enkellopende mans) en het die wetgewing nie voldoen aan die *Witskrif* se prioriteit van die bevordering van vroueregte nie. Selfs al het 'n enkellopende vrou met finansiële afhanklikes aan die kriteria voldoen, toon Festus²⁶⁴ aan dat die implementering van beleid en wetgewing en die patriargale houding van die implementeerders, steeds sodanige kategorie vroue in 'n ongunstiger posisie as hul manlike eweknieë geplaas het. Ook Cross en Hornby²⁶⁵ is van mening dat die diskriminerende effek van die betrokke wetgewing te wyte was aan die afwesigheid van doeltreffende implementeringsmeganismes, waaronder beleidsriglyne, strategieë en ander meganismes om te verseker dat vroue nie binne die redistribusieprogram gemarginaliseer word nie. Sodanige afwesigheid van beleid en strategieë het volgens Cross en Hornby²⁶⁶ veroorsaak dat daar telkemale teruggekeer is na tradisionele praktyke en gewoontes wat bekend is en wat dikwels slegs die man se reg om te praat, te handel en besluite namens die familie te neem, erken. Die aanvanklike redistribusieprogram het volgens Cross en Hornby²⁶⁷ ten opsigte van die volgende aangeleenthede gefaail om die posisie van die landelike swart vrou te bevorder:

- (a) die huishouding as begunstigde eenheid het nie voorsiening gemaak vir vroue se afsonderlike reg op toegang tot grond nie;
- (b) die terugkeer na tradisionele praktyke en gewoontes wat diskriminerend teenoor vroue is; en
- (c) implementeringsprosedures wat nie die nodige meganismes verskaf om te verseker dat vroue, en meer spesifiek arm vroue, óf

264 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

265 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles for Women's Land Access in South Africa* 57.

266 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles for Women's Land Access in South Africa* 57, 60-62.

onafhanklike toegang tot grond verkry óf gevestigde toegang tot grond deur middel van hul huishoudings verkry nie.

Bogenoemde probleme met die eerste redistribusieprogram bevestig dat die blote verwydering van regsbeperkings nie voldoende is om vroue se toegang tot grond te bevorder nie en dat daadwerklike, spesifieke voorsiening vir vroue se toegang tot grond noodsaaklik is.²⁶⁸ Hierdie situasie is in 'n mate aangespreek in die regering se nuutste redistribusieprogram, die *LRAD*-program,²⁶⁹ deurdat spesifieke meganismes in plek gestel is vir landelike swart vroue om op 'n individuele basis (of as deel van 'n groep), 'n toelaag te ontvang om toegang tot grond vir landboudoeleindes te bekom, of om beter gebruik te maak van grond wat reeds verkry is.²⁷⁰ Om te kwalifiseer vir 'n toelaag, moet die applikant 'n bydrae (hetsy in arbeid of kontant) maak. Die bydrae beloop gewoonlik R1000.²⁷¹ Meer as 'n derde van die *LRAD*-fondse moet aan vroue toegeken word om die program se oogmerke te bereik. Ten spyte van dié maatreëls om die posisie van landelike swart vroue se posisie binne die redistribusieprogram te verbeter, blyk dit dat die landelike swart vrou dikwels geen voordeel uit die program ontvang nie. Dit is nie as gevolg van 'n gebrek aan spesifieke meganismes wat dit vir vroue moontlik maak om grond te bekom nie, maar weens 'n versuim aan die kant van die landelike swart vrou om aansoek te doen om die toelaag. In navorsing deur Cross en Hornby word die redes vir dié versuim soos volg saamgevat:

267 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles for Women's Land Access in South Africa* 60.

268 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles for Women's Land Access in South Africa* 56.

269 Ministry for Agriculture and Land Affairs 2001 HYPERLINK <http://land.pwv.gov.za/redistribution/lrad.htm> 10 Okt 2005.

270 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles for Women's Land Access in South Africa* 69.

271 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

Women do not seem to see themselves taking on the responsibility of grant finance without some kind of local or outside assistance to support them and help to dilute the risks of a backlash from men in the community who may feel threatened. It may also be the case that women, particularly poor rural women, are discouraged by the prospect of committing to an own contribution, when they have few resources to risk on such a project.²⁷²

In die lig van bovermelde toepassingsprobleme blyk dit dat die program nie tred gehou het met die oorheersende ongelyke magsverhoudinge binne tradisionele gemeenskappe nie.²⁷³ Die landelike swart vrou se sosiale konteks veroorsaak dus 'n struikelblok om op 'n institusionele vlak aan die program deel te neem.²⁷⁴ Ook verhoed die finansiële kwalifikasie baie landelike vroue om aan die program deel te neem. Festus²⁷⁵ toon aan dat die LRAD-program die basiese realiteit van die meeste arm, grondlose swart vroue ignoreer, naamlik dat sodanige vroue sukkel om hul families te voed, huishoudelike pligte na te kom en vir ander te sorg. Gevolglik kan hulle nie die R1000 bydra vir die verkryging van grond nie. Die grootte van die toelaag wat ontvang word, word bepaal deur die applikant se eie bydrae. Dit beteken hoe meer 'n applikant kan bydra, hoe groter is die toelaag wat hy/sy sal ontvang.²⁷⁶ Daar word verder van applikante vereis om 'n besigheidsplan voor te lê. Die meeste van die landelike swart vroue is weens 'n gebrek aan opvoeding nie in staat om dit self te doen nie en gevolglik moet hulle ander om hulp vra. Weereens duik die moontlikheid van uitbuiting op.

272 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles for Women's Land Access in South Africa* 70.

273 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

274 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

275 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

276 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005. Sien in hierdie verband ook HSRC 2003 HYPERLINK http://www.hsrc.ac.za/research/output/outputDocuments/2380_IRRDLRADcasesstudiesin3provinces.pdf 10

Alhoewel die LRAD-program baie van die tekortkominge van die redistribusieprogram aangevul het, het dit tog gefaail om die posisie van die landelike swart vrou te bevorder weens vroue se afhanklike status binne tradisionele gemeenskappe, geslagsrolle en finansiële faktore, sowel as 'n gebrek aan inligting.²⁷⁷

4.4 Herstel van grondregte

4.4.1 Aard en grondwetlike fundering van die restitusieprogram

Die grondliggende beginsel van die restitusieprogram is 'n verbintenis tot die herstel en vergoeding vir die ontneming van grond van swart individue en gemeenskappe tydens die koloniale periode en weens apartheidspraktyke.²⁷⁸ Hierdie beginsel word grondwetlik gefundeer in artikel 25(7) van die Grondwet, wat bepaal dat persone of gemeenskappe wat ná 19 Junie 1913 as gevolg van voormalige diskriminerende wette of praktyke van grond ontnem is, geregtig is op die herstel van grondregte of ander billike regshulp soos bepaal deur wetgewing.²⁷⁹ Die *Wet op die Herstel van Grondregte*²⁸⁰ verskaf gevolglik die kwalifiserende kriteria vir grondhersteling, asook die prosedure vir die instel van sodanige eise.²⁸¹

Okt 2005 en Anon 2004 HYPERLINK <http://www.capegateway.gov.za/eng/directories/services/17200/9671#02> 10 Okt 2005.

277 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005. Sien in hierdie verband Ministry for Agriculture and Land Affairs 2001 HYPERLINK <http://land.pwv.gov.za/redistribution/lrad.htm> 10 Okt 2005.

278 Departement van Grondsake 1997 HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/legislation/policies/white_papers.htm 18 Mei 2005. Sien in hierdie verband ook NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdresti.htm> 11 Jan 2005.

279 Sodanige herstel van grondregte moet op so 'n wyse toegepas word om te voldoen aan die proses van rekonsiliasie en ontwikkeling en met inagneming van die beginsels van regverdigheid en geregtigheid vir individue, gemeenskappe en die land. Departement van Grondsake 1997 HYPERLINK http://www.polity.org.za/govdocs/white_papers/landwp00.html 18 Mei 2005.

280 22 van 1994.

281 NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdrefpo.htm> 11 Jan. 2005. Vir 'n volledige bespreking van die restitusieprogram, sien Carey Miller en Pope *Land Title* 313-397.

4.4.2 Restitusie en die bevordering van geslagsgelykheid

Restitusie is 'n regsgebaseerde benadering, omdat die restitusieprogram poog om die regte te herstel van diegene wat vroeër daarvoor beskik het. Tydens die ontneming van hierdie regte was die oorgrote meerderheid van persone wat oor sodanige regte beskik het mans.²⁸² Ook Nonyana²⁸³ is van mening dat die *Wet op die Herstel van Grondregte*²⁸⁴ grootliks tot voordeel van mans is:

The patriarchal system, apartheid policies and customs considered male persons as community leaders, confirmed them to be good household heads, rulers of community and decision-makers. In all cases we have male persons (either as individuals or leaders of community) who were racially discriminated against in acquiring land hence it remains clear that it will be males who qualify for restitution or equitable redress in terms of the Restitution of Land Rights Act.

4.5 Grondgebruik hervorming

4.5.1 Aard en grondwetlike fundering van die grondgebruik hervormingsprogram

Artikel 25(6) van die *Grondwet* bepaal dat 'n persoon of gemeenskappe van wie die besitreg regsonseker is as gevolg van wetgewing of praktyke van die verlede waarin daar op grond van ras gediskrimineer is, geregtig is op besitreg wat regseker is of op gelykwaardige vergoeding.

282 NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdrefpo.htm> 11 Jan 2005.

283 Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 7.

284 22 van 1994.

4.5.2 Geslagsneutrale wetgewing binne die grondgebruik hervormingsprogram en die effek daarvan op geslagsgelykheid

4.5.2.1 Wet op Grondhervorming (Huurarbeiders)²⁸⁵

Die Wet op Grondhervorming (Huurarbeiders)²⁸⁶ maak voorsiening vir die sekerheid van besitreg van huurarbeiders en daardie persone wat grond bewoon of gebruik as gevolg van hul verbintenis met huurarbeiders, asook die verkryging van grond en regte in grond deur huurarbeiders.²⁸⁷ Alhoewel dié Wet geslagsneutraal is,²⁸⁸ argumenteer Nonyana²⁸⁹ dat artikel 3(4) indirek teen vroue diskrimineer deur die reeds bestaande tendens van manlike oorheersing te bevorder. Artikel 3(4) bepaal:

Indien 'n huurarbeider sterf, kranksinnig word of weens 'n ander gebrek nie in staat is om sy of haar sake te behartig nie of die plaas vrywilliglik verlaat sonder om 'n opvolger aan te wys, kan sy of haar familie 'n persoon as sy of haar opvolger aanwys en sy of haar familie moet, binne 90 dae nadat die eienaar hulle skriftelik aangesê het om hom of haar in kennis te stel, die eienaar in kennis stel van die persoon aldus aangewys.

Nonyana²⁹⁰ argumenteer soos volg:

Since the nomination of a successor of the labour tenant is determined by the labour tenant himself, who is more often than not a male person, he would possibly appoint another male (usually his son) to succeed him as the tradition or cultural

285 3 van 1996.

286 3 van 1996.

287 Aanhef tot die Wet op Grondhervorming (Huurarbeiders) 3 van 1996.

288 Verskeie bepalings van die Wet op Grondhervorming (Huurarbeiders) 3 van 1996 verwys na die geslagsneutrale begrip *persoon* sonder om sodanige begrip met verwysing na geslag te kwalifiseer. Voorbeelde hiervan is die omskrywing van *huurarbeider* en *plaaswerker* in artikel 1. Die omskrywing van *applikant* en *eienaar* in artikel 1 word omskryf deur te verwys na *sy/haar*, welke woordkeuse ook geslagsneutraal is, deurdat die een nie die ander uitsluit nie.

289 Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 5.

290 Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 5.

practice requires. Culture and custom dictate that "men" should lead.

4.5.2.2 *Wet op die Uitbreiding van Sekerheid van Verblyfreg*²⁹¹

'n Verdere geslagsneutrale wet binne die grondgebruik hervormingsprogram is die *Wet op die Uitbreiding van Sekerheid van Verblyfreg*,²⁹² wat onder andere voorsiening maak vir maatreëls om langtermynsekerheid van verblyfreg op grond met staatshulp te fasiliteer.²⁹³ Festus²⁹⁴ argumenteer dat die geslagsneutrale aard van die Wet²⁹⁵ tot nadeel van vroue is, aangesien die meeste vroulike plaaswerkers beperkte beskermde besitreg het, omdat hulle meestal as seisoenale of tydelike werkers aangestel word. Min vroulike plaaswerkers het gevolglik toegang tot behuising, omdat behuising gewoonlik slegs met 'n dienskontrak gepaardgaan. Min vroue het kontrakte wat onafhanklik van hul mans is en gevolglik word hulle ook saam met hul mans van die grond afgesit.²⁹⁶ Hall, Kleinbooi en Mvambo²⁹⁷ kom dus tot die gevolgtrekking:

ESTA has failed to counteract the traditional forms of women's dependence on men's relationship with employers and owners.

291 62 van 1997.

292 62 van 1997.

293 Aanhef tot die *Wet op die Uitbreiding van Sekerheid van Verblyfreg* 62 van 1997.

294 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

295 Verskeie bepalings van die *Wet op Grondhervorming (Huurarbeiders)* 3 van 1996 verwys na die geslagsneutrale begrip *persoon* sonder om sodanige begrip met verwysing na geslag te kwalifiseer. Voorbeelde hiervan is die omskrywing van *eienaar* en *okkupeerder* in artikel 1.

296 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

297 Hall, Kleinbooi en Mvambo "What land reform has meant and could mean to farmworkers in South Africa" referaat gelewer by die *Human Sciences Research Council Conference on Land Reform and Poverty Alleviation in Southern Africa* konferensie gehou te Pretoria 4-5 Junie 2001 soos aangehaal in Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

Festus²⁹⁸ argumenteer verder dat 'n gebrek aan kennis van regte en die afdwinging van regte ook tot nadeel van vroulike plaaswerkers strek.

4.5.3 Geslagspesifieke wetgewing binne die grondgebruik hervormings-program

4.5.3.1 *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom*²⁹⁹

Die doel van die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom*³⁰⁰ is om gemeenskappe in staat te stel om regspersone te stig wat bekend sal staan as verenigings vir gemeenskaplike eiendom ten einde eiendom te verkry, te besit en te bestuur op 'n grondslag waarop ooreengekom word deur lede van 'n gemeenskap ingevolge 'n skriftelike grondwet.³⁰¹ Beskerming van vroue binne die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom*³⁰² geskied ooreenkomstig die Wet se verbintenis tot verenigings wat gevestig en bestuur word op 'n wyse wat nie-diskriminerend, billik en demokraties is en wat vir hul lede verantwoordelik moet wees.³⁰³ Die *Wet op Verenigings van Gemeenskaplike Eiendom*³⁰⁴ poog om geslagsgelykheid te bewerkstellig ooreenkomstig artikel 9, wat sekere beginsels binne die grondwet van 'n gemeenskap vereis, naamlik:

- (a) billike en inklusiewe besluitnemingsprosesse;
- (b) gelykheid van lidmaatskap wat diskriminasie teen enige voornemende of bestaande lid van die gemeenskap (hetsy direk of indirek) op grond van onder andere geslag verbied;

298 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005. Sien in hierdie verband ook NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdtenfarm.htm> 11 Jan 2005 en Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 5.

299 26 van 1996.

300 26 van 1996.

301 Aanhef tot die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom* 26 van 1996.

302 26 van 1996.

303 Aanhef tot die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom* 26 van 1996.

304 28 van 1996.

- (c) demokratiese prosesse deurdat alle lede die reg het op onder andere kennis van algemene vergaderings, rekords van vergaderings, finansiële state en rekords, toegang tot die grondwet, maar nog belangriker, om enige algemene vergadering by te woon en daarop te praat en te stem;
- (d) billike toegang tot eiendom van die vereniging deurdat die vereniging eiendom wat deur hom besit, beheer of gehou word, tot voordeel van die lede op 'n deelnemende en nie-diskriminerende wyse moet bestuur;
- (e) aanspreeklikheid en deursigtigheid deurdat die komiteelede vertrouensverantwoordelikhede moet uitoefen teenoor die vereniging en sy lede en hulle bevoegdhede moet uitoefen in die beste belang van al die lede van die vereniging, sonder enige voordeel vir hulself.³⁰⁵

4.5.3.2 Communal Land Rights Act³⁰⁶

Die *Communal Land Rights Act*³⁰⁷ het ten doel om sekerheid van regte aan alle persone te verleen wie se besit onseker was weens vorige rasgebaseerde diskriminerende wetgewing.³⁰⁸ Die *Communal Land Rights Act*³⁰⁹ is meer eksplisiet op die posisie van vroue in grondgebruik hervorming gerig, naamlik:

- (a) Artikel 4(3) bepaal dat vroue op dieselfde regsekerheid, regte in en voordeel van die grond as mans geregtig is, en geen reg, gemeenskap of ander reël, praktyk of gebruik mag teen 'n persoon diskrimineer op grond van geslag nie.

305 Bogenoemde beginsels word volledig in paragraaf 5.2 bespreek.

306 11 van 2004.

307 11 van 2004.

308 Pienaar 2004 *THRHR* 250-251.

309 11 van 2004. Sien paragraaf 5.3 vir 'n bespreking van dié geslagspesifieke bepalings.

- (b) Artikel 4(2) bepaal dat 'n ou-orde-reg wat deur getroude persone gehou word, ten spyte van enige reg, praktyk, gebruik of registrasie tot die teendeel, geag word gesamentlik in onverdeelde aandele gehou te word deur alle eggenote in 'n huwelik, ongeag die huweliksbedeling van toepassing op sodanige huwelik. So 'n ou-orde-reg moet gevolglik in die naam van albei die eggenote geregistreer word.
- (c) Artikel 18(4)(b) bepaal dat die Minister van Grondsake 'n nuwe-orde-reg aan die volgende kategorieë vroue kan toeken:
- (i) die eggenote van 'n manlike houer van 'n ou-orde-reg om gesamentlik gehou te word;
 - (ii) 'n weduwee van 'n manlike houer van 'n ou-orde-reg, of wat andersins sodanige reg opvolg, ten einde alleenlik deur sodanige vrou gehou te word;
 - (iii) 'n vrou in haar eie reg.
- (d) Artikel 22(3) vereis dat ten minste een derde van die totale lidmaatskap van 'n grondadministrasiekomitee vroue moet wees, terwyl artikel 22(4) vereis dat een lid van die grondadministrasiekomitee die belange van kwesbare gemeenskapslede (soos vroue) moet teenwoordig.
- (e) Artikel 26(2)(d)(iv) vereis dat die grondregteraad uit onder andere sewe lede van die geaffekteerde gemeenskap moet bestaan, waarvan ten minste een die belange van vroulike hoofde van huishoudings moet verteenwoordig. Voorts bepaal artikel 22(3)(b), dat ten minste een derde van die totale lidmaatskap van die grondregteraad vroue moet wees.

Die implementering en doeltreffendheid van hierdie geslagspesifieke bepalings van die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom*,³¹⁰ asook die *Communal Land Rights Act*³¹¹ sal vervolgens in hoofstuk 5 geëvalueer word.

310 28 van 1996.
311 11 van 2004.

5 Realisering van die landelike swart vrou se regte in kommunale grond

5.1 Inleiding

Die staat se teoretiese verbintenis tot geslagsgelykheid binne die grondhervormingsbeleid is duidelik te sien in hoofstuk 4 van dié studie. Die effek van geslagspesifieke bepalings in die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom*³¹² en die *Communal Land Rights Act*³¹³ sal vervolgens ondersoek word om te bepaal of die staat se teoretiese verbintenis tot geslagsgelykheid in die konteks van kommunale grondbeheer gerealiseer het.³¹⁴

Die ondersoek het ten doel om vas te stel of die bepalings van die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom*³¹⁵ en die *Communal Land Rights Act*³¹⁶ 'n verskil in die *de facto*-posisie van die landelike swart vrou se reg op toegang tot en beheer oor grond gemaak het en of daar 'n gaping tussen die bestaande wetgewing en die implementering en realisering daarvan in die gemeenskappe is.

312 28 van 1996.

313 11 van 2004.

314 Bogenoemde ondersoek is tweeledig van aard. Die *Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom* 28 van 1996 sal in paragraaf 5.3 geëvalueer word aan die hand van hoofsaaklik vier grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom. Die toepassingsprobleme van dié Wet en die grondwette sal uitgelig word in die resultate van veldwerk en gevallestudies gedoen deur AFRA, LEAP, PLAAS, SPP en die *Council for Scientific and Industrial Research* (hierna verwys as die CSIR). Voorts sal die geslagspesifieke bepalings van die *Communal Land Rights Act* 11 van 2004 analities ondersoek word in paragraaf 5.3 ten einde moontlike toepassingsprobleme van dié Wet te identifiseer en krities te bespreek.

315 28 van 1996.

316 11 van 2004.

5.2 Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom³¹⁷

Volgens die aanhef van die *Verenigingswet* het dié Wet ten doel om gemeenskappe in staat te stel om regspersone te stig wat bekend sal staan as verenigings vir gemeenskaplike eiendom. Die doel van die verenigings is om eiendom te verkry, te besit en te bestuur op 'n grondslag waarop ooreengekom word deur lede van 'n gemeenskap ingevolge 'n skriftelike grondwet.

'n *Gemeenskap* word in artikel 1 van die *Verenigingswet* gedefinieer as:

... 'n groep persone wat sy regte op of in 'n bepaalde eiendom wil laat bepaal deur gedeelde reëls kragtens 'n skriftelike grondwet en wat 'n vereniging wil of moet vorm.³¹⁸

'n *Kwalifiserende gemeenskap* is 'n gemeenskap wat ingevolge artikels 2(1)(a)-(c) van die *Verenigingswet*:

- (a) op bevel van die Grondsehof geregtig is op herstel kragtens die *Wet op die Herstel van Grondregte*,³¹⁹ waar daardie Hof die voorwaarde gestel het dat 'n vereniging ooreenkomstig die bepalinge van die *Verenigingswet* gestig word;
- (b) op eiendom of ander bystand van die staat geregtig is of dit ontvang ingevolge 'n ooreenkoms of ingevolge enige wet, op voorwaarde dat 'n vereniging ooreenkomstig die bepalinge van die *Verenigingswet* gestig word;

317 28 van 1996 (hierna verwys as die *Verenigingswet*).

318 Sien Kepe *The problem of defining 'community'* 1-16.

319 22 van 1994.

- (c) aan wie enige eiendom geskenk, verkoop of andersins oor beskik is deur 'n ander persoon, op voorwaarde dat 'n vereniging ooreenkomstig die bepalings van *Verenigingswet* gestig word; en
- (d) 'n groep is wat grond of regte in grond verkry en wat 'n vereniging ooreenkomstig die bepalings van *Verenigingswet* wil stig.³²⁰

Bykomend tot bogenoemde kategorieë kwalifiserende gemeenskappe, maak artikel 2(3) van die *Verenigingswet* voorsiening dat *soortgelyke entiteite*³²¹ aansoek kan doen dat bepalings van die *Verenigingswet* op sodanige entiteite van toepassing gemaak word. Artikel 4(3) bepaal vervolgens dat enige verwysing na 'n vereniging geag word 'n verwysing na só 'n entiteit te wees.

Die stigting van 'n vereniging vir gemeenskaplike eiendom behels 'n tweeledige proses, naamlik 'n aanvanklike proses waartydens 'n aansoek om registrasie van 'n voorlopige vereniging vir gemeenskaplike eiendom ingevolge artikel 5 van die *Verenigingswet*³²² aan die Departement van Grondsake gerig word en die finale stadium waartydens die vereniging ingevolge artikel 8 van die *Verenigingswet* by die Departement van Grondsake geregistreer word as 'n vereniging vir gemeenskaplike eiendom.³²³

320 Ingevolge artikel 2(2) van die *Verenigingswet* is die Minister van Grondsake se toestemming nodig vir gemeenskappe in kategorieë (c) en (d) wat hierbo genoem is. Die Minister moet oortuig wees dat die gemeenskap benadeel is en dat dit in die openbare belang is om sodanige goedkeuring te gee, met inagneming van die aard en huidige gebruik van die grond. Sien in hierdie verband Carey Miller en Pope *Land Title* 469.

321 *Soortgelyke entiteite* word in artikel 1 van die *Verenigingswet* omskryf as 'n trust, vereniging van persone, of 'n maatskappy wat ingevolge artikel 21 van die *Maatskappywet* 61 van 1973 geregistreer is.

322 Vir 'n bespreking van die status, bevoegdheid en werksaamhede van die voorlopige vereniging, sien Carey Miller en Pope *Land Title* 470-472.

323 Ingevolge artikel 8(6) van die *Verenigingswet* kom 'n vereniging tydens registrasie as 'n regs persoon tot stand met die bevoegdheid om te dagvaar en gedagvaar te word, en kan die vereniging ooreenkomstig sy grondwet in eie reg regte verkry en

Die opstel van 'n konsepgrondwet word deur artikel 6 van die *Verenigingswet* gereël, terwyl artikel 7 handel oor die aanneming van die grondwet. Wanneer 'n gemeenskap of 'n voorlopige vereniging 'n grondwet wil aanneem, moet die direkteur-generaal dienooreenkomstig in kennis gestel word en (n) vergadering(s) moet belê word op die wyse wat vir die aanneming van 'n grondwet voorgeskryf kan word.³²⁴ 'n Gemagtigde beampte moet sodanige vergadering(s) bywoon om notule van die verrigtinge te hou, om die aanneming van die grondwet te attesteer en om 'n verslag op te stel wat sy of haar waarnemings uiteensit.³²⁵ Die gemeenskap of voorlopige vereniging moet vervolgens die grondwet so gou doenlik na die aanneming daarvan aan die direkteur-generaal voorlê.³²⁶

Die *Verenigingswet* poog om geslagsgelykheid te bewerkstellig op grond van artikel 9, wat sekere beginsels binne die grondwet van 'n gemeenskap vereis, naamlik:

- (a) Billike en inklusiewe besluitnemingsprosesse.
- (b) Gelykheid van lidmaatskap, wat diskriminasie teen enige voornemende of bestaande lid van die gemeenskap (hetsy direk of indirek) op grond van onder andere geslag verbied.

verpligtinge aangaan. Die vereniging kan voorts behoudens die bepalings van sy grondwet onroerende eiendom en saaklike regte daarop verkry en van die hand sit en sodanige onroerende eiendom of saaklike regte deur 'n verband, serwituut of huur of op enige ander wyse beswaar. Die vereniging beskik verder oor ewigduurende opvolging, ongeag veranderinge in sy lidmaatskap. Die grondwet word 'n regtens bindende ooreenkoms tussen die vereniging en sy lede en die grondwet word geag 'n aangeleentheid van openbare kennis te wees. Sien in hierdie verband ook regulasies 2 en 3 in GK R1908 van 1996 vir aangeleenthede met betrekking tot die registrasie van verenigings vir gemeenskaplike eiendom.

324 Artikel 7(1) van die *Verenigingswet*. Sien in hierdie verband ook regulasie 5 in GK R1908 van 1996.

325 Artikel 7(2) van die *Verenigingswet*. Die verslag van die amptenaar moet die aangeleenthede wat in artikel 7(2)(a)-(f) van die *Verenigingswet* gelys is, bevat.

326 Artikel 7(3) van die *Verenigingswet*.

- (c) Demokratiese prosesse, deurdat alle lede die reg het op kennis van algemene vergaderings, rekords van vergaderings, finansiële state en rekords, toegang tot die grondwet, maar nog belangriker, om enige algemene vergadering by te woon en daarop te praat en te stem.
- (d) Billike toegang tot eiendom van die vereniging, deurdat die vereniging eiendom wat deur hom besit, beheer of gehou word, tot voordeel van die lede op 'n deelnemende en nie-diskriminerende wyse moet bestuur.
- (e) Aanspreeklikheid en deursigtigheid, deurdat die komiteelede vertrouensverantwoordelikhede moet uitoefen teenoor die vereniging en sy lede en hulle bevoegdhede moet uitoefen in die beste belang van al die lede van die vereniging, sonder enige voordeel vir hulself.

Die realisering van elk van bogenoemde beginsels in verenigings vir gemeenskaplike eiendom en die doeltreffendheid van dié beginsels op die posisie van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor kommunale grond, sal vervolgens ondersoek word.

5.2.1 Billike en inklusiewe besluitnemingsprosesse

Hierdie beginsel het ten doel om te verseker dat alle lede van die vereniging vir gemeenskaplike eiendom die geleentheid gebied word om aan besluitnemingsprosesse deel te neem.³²⁷ Die persoonlike en huishoudelike omstandighede van baie landelike swart vroue is egter as gevolg van verskeie faktore van so 'n aard dat die bywoning van vergaderings waar

327 Carey Miller en Pope *Land Title* 474.

belangrike besluit geneem word, dikwels nie moontlik is nie.³²⁸ Gevolglik geniet die belange van vroue as gevolg van hul afwesigheid dikwels nie aandag in besluitnemingsprosesse nie.

5.2.2 Gelykheid van lidmaatskap en gepaardgaande aangeleenthede

5.2.2.1 Kriteria vir lidmaatskap: individueel teenoor huishoudings

'n *Gemeenskap*, vir doeleindes van 'n vereniging vir gemeenskaplike eiendom, word in artikel 1 van die *Verenigingswet* gedefinieer as:

... 'n groep persone wat sy regte op of in 'n bepaalde eiendom wil laat bepaal deur gedeelde reëls kragtens 'n skriftelike grondwet en wat 'n vereniging wil of moet vorm.³²⁹

Lidmaatskap van sodanige gemeenskap is 'n belangrike basis vir die verkryging van regte binne die vereniging, welke regte toegang tot grond van die vereniging insluit.³³⁰ In 'n verslag aan die Departement van Grondsake noem Cousins en Hornby³³¹ dat 'n groot bron van onsekerheid en dispuut voortspruit uit die kriteria vir lidmaatskap. Sodanige kriteria vir lidmaatskap word gedefinieer deels deur die interne dinamiek van die gemeenskap en deels deur eksterne faktore, soos regeringsbeleid en wetgewing.³³² Sodoende vereis artikel 9(1)(b) van die *Verenigingswet* gelykheid van lidmaatskap wat diskriminasie teen enige voornemende of

328 Yose 2000 *Gender Research Programme Bulletin* 6 meld dat vergaderings dikwels in die aand gehou word of in die laatmiddag, welke tye daar van vroue ver wag word om na kinders om te sien of aandete voor te berei.

329 Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 5 argumenteer dat die eerste struikelblok in die poging om geslagsgelykheid ingevolge die *Verenigingswet* reeds by die identifisering van 'n kwalifiserende gemeenskap plaasvind, deurdat gemeenskappe in ooreenstemming met die heersende Afrika gewoonteregtelike beginsels en praktyke manlike dominansie bevorder.

330 Cousins and Hornby *Leaping the fissures* 11.

331 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 32.

332 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 32.

bestaande lid van die gemeenskap (hetsy direk of indirek) verbied. Dit bots egter met dikwels met die interne dinamiek van die gemeenskap.

Kriteria vir lidmaatskap en die duidelikheid daarvan is van die uiterste belang, aangesien lidmaatskap (soos hierbo aangedui) regte verleen.³³³ LEAP³³⁴ toon aan dat die resultate van veldwerk aandui dat grondwette van verenigings lidmaatskap dikwels op kontrasterende wyses definieer. Hulle skryf die probleem daaraan toe dat daar onsekerheid bestaan of die kriteria vir lidmaatskap op individuele lidmaatskap of op huishoudelike lidmaatskap moet berus.³³⁵ Weens die onsekerheid en onduidelikheid figureer die konsepte *individuele* en *huishoudelike lidmaatskap* dikwels albei in dieselfde grondwet. Die grondwet van die *Intuthuko Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*³³⁶ en die trustaktes van die *Vukile/Impala, Community Land Trust*³³⁷ en die *Nkaseni Estate Community Land Trust*³³⁸ dien as voorbeeld van dié verskynsel. Terwyl huishoudelike eenhede neergelê word as kriteria vir lidmaatskap van die vereniging/trusts, verwys klousules wat handel oor die beëindiging en oordrag van eiendom na individuele lidmaatskap.³³⁹

333 Die kriteria vir lidmaatskap moet volgens item 5 van die Bylae tot die *Verenigingswet* in die grondwet vervat word en item 8 bepaal dat die grondwet duidelik moet uiteensit of lidmaatskap gegrond word op individue of huishoudings, en indien dit op huishoudings gegrond is, hoe die huishoudings verteenwoordig gaan word in die besluitnemingsproses van die vereniging.

334 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005.

335 Cousins and Hornby *Leaping the fissures* 7. Navorsing wat gedoen is in opdrag van die CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 25 oor die doeltreffendheid van *inter alia* verenigings vir gemeenskaplike eiendom, dui aan dat lidmaatskap in 61% van die verenigings wat nagevors is, in huishoudings vestig.

336 Cousins and Hornby *Leaping the fissures* 7.

337 Cousins and Hornby *Leaping the fissures* 7.

338 Cousins and Hornby *Leaping the fissures* 7.

339 Ter illustrasie van dié weersprekende bepalings ten opsigte van lidmaatskap sien klousules 10.1 en 10.4.1 van die trustakte van die *Nkaseni Estate Community Land Trust*, welke trustakte hierby aangeheg is as bylae "A". Sien in hierdie verband ook Cousins en Hornby *Leaping the fissures* 7 en CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 80; 118-119.

Wat verder tot die probleem bydra, is dat toelaes om grond te bekom³⁴⁰ deur verenigings aan huishoudings binne die vereniging verleen word, maar dan in die naam van 'n individuele applikant wat die huishouding verteenwoordig. Die lys van applikante (welke applikante merendeels mans is) dien gevolglik as 'n amptelike lys van lede. Onsekerheid ontstaan gevolglik enersyds of die lede van die betrokke vereniging vir gemeenskaplike eiendom net uit die individuele lede op die lys bestaan en andersyds of hulle (die lede van die vereniging) alle lede van die huishouding is wat deur die individue op die lys verteenwoordig word.³⁴¹ Navorsing wat deur die *SPP* gedoen is, dui aan dat die gebruik van die terme *huishoudings* en *hoofde van huishoudings* daarop neerkom dat amptenare en gemeenskapslede aanneem dat die hoof van die huishouding (gewoonlik 'n man) die ontvanger van 'n toelaag is en, wat belangriker is, ook die regte verkry wat daarmee gepaardgaan.³⁴² Volgens die grondwet van die *Gwebu/Thobelani Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom* is die stigterslede die hoofde van huishoudings wat toelaes van die Departement van Grondsake ontvang het, en wie se name op die lidmaatskapsregister aangedui word. Lidmaatskap van die vereniging vestig gevolglik nie in huishoudings nie, maar in hoofde van huishoudings, waarvan die meerderheid van die 285 stigterslede (hoofde van huishoudings) mans is.³⁴³ Die verlening van toelaes aan huishoudings veroorsaak dat vroue se individuele toegang tot grond weereens verbind word aan die afhanklikheid van mans.³⁴⁴

340 Die kriteria van 'n huwelik, saamwoning en finansiële afhanklikes, wat in die *SLAG* gestel is, dui daarop dat slegs huishoudings vir die toelaag sal kwalifiseer. Departement van Grondsake 1998 HYPERLINK <http://land.pwv.gov.za/redistribution> 18 Mei 2005. Die *SLAG* word vollediger in paragrawe 4.3.1.2 en 4.3.3.2 van dié studie bespreek.

341 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 33.

342 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 34.

343 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 34. Sien in hierdie verband ook LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubframe5.htm> 18 Mei 2005.

344 NLC HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdredis.htm> 11 Jan 2005.

Sou lidmaatskap van verenigings slegs op die basis van huishoudelike eenhede berus, is die potensieel diskriminerende effek van tradisionele huishoudings op die posisie van vroue se belange in grond kommerwekkend. Alhoewel vroue volgens tradisionele gebruike bepaalde beskerming binne tradisionele huishoudings geniet,³⁴⁵ en alhoewel die hoof van 'n huishouding bepaalde gebruikregte van die grond wat aan die huishouding toegeken is, aan die vroue binne die huishouding kan verleen,³⁴⁶ kan die inherent diskriminerende en gevolglik nadelige gevolge van die huishoudelike struktuur vir die posisie van vroue nie ontken word nie:

The concern is how to secure individual rights when land rights are gained through being part of a household, and what is the nature of the rights, responsibilities and internal relationships of the household. This is of particular concern when it comes to the 'co-operative conflict' in which women are structurally disadvantaged.³⁴⁷

5.2.2.2 Verskil tussen lidmaatskap in grondwette en lidmaatskap in die praktyk

Die bewoording van artikel 9(1)(b) van die *Verenigingswet*, naamlik die gelykheid-van-lidmaatskap-beginsel, kom herhaaldelik voor in die grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom. Die beskermende funksie van die genoemde artikel (en spesifiek vir doeleindes van dié studie, geslagsgelyke lidmaatskap) realiseer egter nie altyd in die nalewing van die grondwet nie. Die resultate van veldwerk wat deur *LEAP* gedoen is,

345 Sien paragraaf 2.4.1 vir 'n bespreking van die aard, magte en beskerming van vroue binne 'n tradisionele gewoonteregtelike huishoudelike verband.

346 Sien paragraaf 2.4.1.

347 Cousins en Hornby *Leaping the fissures* 12. Die CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 31 bevind dat in die geval van verenigings vir gemeenskaplike eiendom waar lidmaatskap in huishoudings vestig, 87% van die grondwette wat in hul projek nagevors is, nie op standaard met betrekking tot die bevordering van geslagsgelykheid is nie, teenoor die 47% waar lidmaatskap in individue vestig.

toon aan dat grondwette meermale in gebreke bly om die gemeenskap se ware opvatting en praktyke rakende lidmaatskap van gemeenskappe te reflekteer.³⁴⁸ In 'n verslag aan die Departement van Grondsake noem Cousins en Hornby³⁴⁹ dat hul navorsing oor verenigings vir gemeenskaplike eiendom aandui dat wanneer 'n vereniging se skriftelike grondwet aan die gestelde vereistes voldoen, maar die grondwet reflekteer nie die ware praktyke van die betrokke gemeenskap nie, dit die volgende gevolge vir lidmaatskap inhou:

- (a) Grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom voldoen dikwels aan al die gestelde vereistes van die *Verenigingswet*, veral met die oogmerk om groter toelaes te ontvang. Nadat daar egter aan die formaliteite voldoen is en die toelaes ontvang is, leef die gemeenskap voort soos dit gedoen het voor die aanneming van hul grondwet.³⁵⁰ Die teoretiese beskerming van artikel 9(1)(b) op die posisie van gelykheid van lidmaatskap, en meer spesifiek vir doeleindes van dié studie, die bevordering van die posisie van die landelike swart vrou, realiseer dus nie in só 'n situasie nie.
- (b) Grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom maak dit dikwels moontlik vir persone om regte te bekom waar hulle andersins nie oor sodanige regte sou beskik het nie, soos in die geval van vroue wat ingevolge die Afrika gewoontereg nie oor definitiewe grondregte mag beskik nie.³⁵¹ Indien die bepalings in die grondwet egter bots met bestaande gebruike van die gemeenskap, ontstaan sosiale konflik binne die gemeenskap. Die grondwet van die *Grange*

348 Cousins en Hornby *Leaping the fissures* 12.

349 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 34.

350 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 34.

351 Sien paragraaf 2.4 vir 'n bespreking van die landelike swart vrou se gebrek aan definitiewe regte in grond binne die konteks van kommunale grondbeheer.

Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom maak voorsiening vir die toekenning van grondgebruikregte aan alle lede van die vereniging.³⁵² Ongetroude vroue met kinders kwalifiseer gevolglik vir die toekenning van grondgebruikregte. Sodanige toekenning van grondgebruikregte aan ongetroude vroue was egter voor die aanneming van die grondwet onbekend aan die gemeenskap en die toepassing daarvan het gevolglik tot konflik binne die gemeenskap gelei.³⁵³

- (c) Indien 'n grondwet nie met die bestaande en bekende praktyke binne die gemeenskap verband hou nie, is lede dikwels onseker van hul regte en word hulle dikwels gedwing om terug te keer na bestaande en bekende praktyke, welke praktyke inherent diskriminerend teenoor vroue se regte in grond is.³⁵⁴

LEAP is van mening dat bogenoemde probleme uitgeskakel kan word indien die gemeenskappe self die kriteria vir lidmaatskap stel, byvoorbeeld in die trustakte van die *Gannahoek Farm Trust* is plaaslike terme en konsepte soos *kraal* gebruik om interne weerspreking met betrekking tot lidmaatskap te voorkom.³⁵⁵

5.2.2.3 Lidmaatskap en voornemende lede

Artikel 9(1)(b) van die *Verenigingswet* se vereiste van gelykheid van lidmaatskap is ook van toepassing op voornemende lede van die

352 Klousule 9.3 van die grondwet van die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*, welke grondwet hierby aangeheg is as bylae "B".

353 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005. Sien paragrawe 5.2.2.3 en 5.2.3.3 vir 'n bespreking van die konflik rakende lidmaatskap binne die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*.

354 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005.

355 Sien klousule 1.11 van die trustakte van die *Gannahoek Farm Trust*, welke trustakte hierby aangeheg is as bylae "C". Sien in hierdie verband ook LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubframe7.htm> 18 Mei 2005.

gemeenskap. Item 5 van die Bylae tot die *Verenigingswet* vereis dat 'n grondwet die kwalifiserende vereistes vir die verkryging van lidmaatskap moet uiteensit. Navorsing wat in opdrag van die CSIR gedoen is, dui egter aan dat alhoewel 93% van verenigings vir gemeenskaplike eiendom lidmaatskapskriteria in hul grondwette bevat, dié kriteria oor die algemeen swak in die praktyk toegepas word en grootliks van die diskresie van die komitee afhanklik is.³⁵⁶

Die resultate van veldwerk toon aan dat veral mans huiwerig is om *vreemdelinge* binne 'n bestaande gemeenskap te verwelkom. In die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*³⁵⁷ het mans die kommer uitgespreek dat indien grond toegeken word aan ongetroude vroue, hulle mans van buite die gemeenskap sal inbring.³⁵⁸ Dieselfde kommer is uitgespreek in die *Ekuthuleni Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*, geleë te St' Bernards, KwaZulu-Natal.³⁵⁹ Daar is ooreengekom dat ongetroude vroue bo die ouderdom van 45, wat in St' Bernards gebore is en wat kinders bo die ouderdom van 18 jaar het, aansoek mag doen om die toekenning van grondgebruikregte. Die rede hiervoor is dat die moontlikheid dat ouer vroue vreemde mans en gevolglik vreemde vanne in die gemeenskap kan inbring, soveel skraler is as in die geval van jonger vroue.³⁶⁰

356 CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 23.

357 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005. Sien paragraaf 5.2.3.3 vir 'n bespreking van die toekenning van grondgebruikregte aan ongetroude vroue in die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*.

358 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005.

359 LEAP 2003 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage01.htm> 18 Mei 2005. Sien paragraaf 5.2.3.3 vir 'n bespreking van die toekenning van grondgebruikregte aan ongetroude vroue in die *Ekuthuleni Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*.

360 Thrench November 2003 *Applying new approaches in setting up legal entities: Experience at St' Bernards and Amandushill* 6.

5.2.3 Regte van lede van verenigings vir gemeenskaplike eiendom

5.2.3.1 Belang van regte in 'n vereniging vir gemeenskaplike eiendom

Soos wat hierbo genoem is, verskaf lidmaatskap die basis vir die verkryging en uitoefening van regte in 'n vereniging vir gemeenskaplike eiendom. Die belang van duidelik omskrewe regte in 'n vereniging is van kardinale belang vir die beskerming van vroue binne sodanige verenigings.³⁶¹ Navorsing wat deur LEAP en AFRA gedoen is, dui egter aan dat die regte van lede (en gevolglik die regte van vroue) dikwels onseker is weens die weerspreking en ontoeganklikheid van grondwette, die magstryd tussen komitees en tradisionele leiers en die samevoeging van persone uit verskillende gemeenskappe.³⁶²

Baie van bogenoemde probleme kan toegeskryf word aan 'n gaping tussen *de jure*- en *de facto*-regte. *De jure*-regte verwys na regte wat verkry word op grond van die formele reg, byvoorbeeld die regte wat verkry word uit hoofde van die *Wet op die Herstel van Grondregte*,³⁶³ die *Wet op Sekerheid van Verblyfreg*³⁶⁴ en die *Verenigingswet*. *De facto*-regte verwys na regte wat verkry word uit die bekende en heersende gebruike en praktyke.³⁶⁵ Die gaping tussen die *de jure*- en *de facto*-regte kan daaraan toegeskryf word dat grondwette aan Westerse beleids- en regsvereistes moet voldoen,

361 Die resultate van veldwerk wat gedoen is deur LEAP in die *Ekuthuleni Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom* dui aan dat lede van verenigings vir gemeenskaplike eiendom dikwels duidelikheid en sekerheid oor hul regte het, indien die geskrewe grondwet in ooreenstemming is met die bestaande praktyke van die gemeenskap. Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 19. Sien in hierdie verband ook Cousins en Hornby *Leaping the fissures* 13-14; 18-20.

362 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 19.

363 22 van 1994.

364 62 van 1997.

365 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 31. Sien in hierdie verband ook paragraaf 2.1.

terwyl 'n raamwerk verskaf moet word wat lede van gemeenskappe kan gebruik.³⁶⁶

Die vereistes vir effektiewe grondwette word in die volgende stelling verwoord:

... the process of creating legal institutional arrangements at local level that are reflected in a constitution requires interacting with understandings and practices embedded in cultural institutions.³⁶⁷

Wat *de jure*-regte betref, kan daar binne die *Verenigingswet* onderskei word tussen substantiewe en prosedurele regte.³⁶⁸ *Substantiewe regte* word gedefinieer as 'n "right which has actual physical substance".³⁶⁹ In die konteks van kommunale grondbeheer beteken *substantiewe regte* daardie regte wat lede in die grond het én die gebruik daarvan het, byvoorbeeld die reg om 'n stuk grond van die vereniging as gemeenskaplike eiendom vir weiding of landbou te gebruik.³⁷⁰ *Prosedurele regte*, aan die ander kant, beskerm die wyse waarop substantiewe regte uitgeoefen word, onder andere die reg van elke lid om te stem, vergaderings by te woon en gelyk behandel te word.³⁷¹ Regte van lede sal vervolgens aan die hand van bogenoemde onderskeid ondersoek word.

366 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 31.

367 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 31.

368 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 17.

369 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 17.

370 LEAP HYPERLINK <http://www.leap.org.za/DictionaryB3.htm> 18 Mei 2005. Substantiewe regte word vervat in artikel 9(1)(d) van die *Verenigingswet*. Ter illustrasie van die verlening van substantiewe regte aan lede, sien klousule 9.3 van die grondwet van die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*, welke grondwet hierby aangeheg is as bylae "B". Sien paragraaf 5.2.3.3 vir 'n bespreking van substantiewe regte in die konteks van kommunale grondbeheer.

371 LEAP HYPERLINK <http://www.leap.org.za/DictionaryB3.htm> 18 Mei 2005. Sien in hierdie verband ook Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 17. Prosedurele regte word vervat in artikel

5.2.3.2 Prosedurele regte van lede van verenigings vir gemeenskaplike eiendom

Artikel 9(1)(c) van die *Verenigingswet* bepaal dat alle lede die reg het op kennis van algemene vergaderings, rekords van vergaderings, finansiële state en rekords, toegang tot die grondwet, maar nog belangriker, om enige algemene vergadering by te woon en daarop te praat en te stem.

Die uitoefening van hierdie prosedurele regte deur vroue is egter nie altyd so eenvoudig nie. Vergaderings waarop besluite geneem word, word dikwels op ongeleë tye belê, soos byvoorbeeld in die aand of laatmiddag wanneer daar van die landelike swart vrou verwag word om haar huishoudelike pligte na te kom.³⁷² Die situasie kom ook voor dat vroue wel by die vergaderings teenwoordig is, maar weens manlike dominansie te bang of te skaam is om hul regte uit te oefen. Die gevaar bestaan natuurlik dat indien vroue nie hul prosedurele regte uitoefen nie, hulle standpunte en probleme nie aangehoor en aangespreek sal word nie.³⁷³

5.2.3.3 Substantiewe regte: lede se billike toegang tot eiendom van die vereniging

Artikel 9(1)(d) van die *Verenigingswet* vereis billike toegang tot eiendom van die vereniging deurdat die vereniging eiendom wat deur hom besit, beheer of gehou word, tot voordeel van die lede op 'n deelnemende en nie-

9(1)(c) van die *Verenigingswet*. Ter illustrasie van die verlening van prosedurele regte aan lede, sien klousules 9.1 en 9.2 van die grondwet van die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*, welke grondwet hierby aangeheg is as bylae "B". Sien in hierdie verband paragraaf 5.2.3.2 vir 'n bespreking van prosedurele regte in die konteks van kommunale grondbeheer.

372 Yose 2000 *Gender Research Programme Bulletin* 6.

373 Yose 2000 *Gender Research Programme Bulletin* 6.

diskriminerende wyse moet bestuur. LEAP³⁷⁴ verwys na bogenoemde as substantiewe regte wat (onder andere) die volgende behels:

- (a) Toegang tot en gebruik van grond wat deur die komitee aan lede toegeken is.
- (b) Toegang tot die gemeenskaplike eiendom van die vereniging.
- (c) Verskillende vorme van toegang tot en gebruik van grond vir verskillende tipes reghebbendes (byvoorbeeld toegang tot en gebruik van grond van vroue teenoor mans of huurders teenoor eienaars).
- (d) Verskillende regte rakende grond (byvoorbeeld vervreemding, verhuring, skenking en erflating).
- (e) Groepmineraalregte.
- (f) Ander voordele wat uit die grond ontstaan, soos winsverdeling.

Die verlening van substantiewe regte aan lede is egter eers effektief indien hierdie regte behoorlike beskerming geniet. Die *Msikazi Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*³⁷⁵ word gebruik as 'n voorbeeld van die belangrikheid van die beskerming van substantiewe regte op die sekerheid van grondgebruikregte. Ná die oordrag van die grond aan die vereniging is verskeie projekte wat inkomste genereer, deur fasiliteerders in die vereniging van stapel gestuur. Tydens die implementering van dié projekte moes 'n huishouding verskuif word weens die aanplanting van 'n suikerrietplantasie. Die huishouding het gegrief gevoel omdat huishoudings se regte en grondadministrasieprosesse nie duidelik was nie en gevolglik kon die huishouding nie hul belange beskerm nie. In 'n ander geval is 'n familie van buite die gemeenskap binne die grondgebied van die vereniging gevestig. Alhoewel die betrokke familie deur die vereniging aanvaar is, is die proses waardeur die familie regte in die vereniging bekom het, teen die

374 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 17.

375 LEAP HYPERLINK <http://www.leap.org.za/TheoryC3.htm> 18 Mei 2005.

bepalings van die vereniging se grondwet en sodoende was die praktyk nie in ooreenstemming met die reg nie. LEAP³⁷⁶ toon aan dat albei die gevalle tot die vermindering van sekerheid van grondgebruikregte gelei het.

LEAP³⁷⁷ argumenteer dat grondwette dikwels slegs op prosedurele vereistes toegespits is, soos vereistes vir vergaderings en die prosedures en werksaamhede van die komitees, terwyl substantiewe vereistes soos die antwoorde op die volgende vrae min aandag geniet: Wie is geregtig op die toekenning van grond? Op watter basis? Op grond van watter prosedures en hoe word substantiewe regte geadministreer? LEAP³⁷⁸ argumenteer verder dat alhoewel prosedurele regte noodsaaklik is vir die beskerming van vroue binne verenigings vir gemeenskaplike eiendom, dit eerder beskermde substantiewe regte is wat die posisie van vroue sal bevoordeel:

The expectation that a quota of women on committees would help to transform women's substantive land rights has obvious flaws. Constitutions that have pages of detail on meeting quotas and committee member roles and almost nothing on land administration are clearly weak in resolving substantial issues around the allocation and transaction of property rights.³⁷⁹

Related to this is the official practice that asks for a quota of women on structures set up to manage cpi's.³⁸⁰ Groups seeking to expedite land transfers often accept this requirement as necessary in order to "jump through the hoops". However, this does not have much impact on the land rights of women.³⁸¹

376 LEAP HYPERLINK <http://www.leap.org.za/TheoryC3.htm> 18 Mei 2005.

377 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 24. Sien ook in hierdie verband Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 8.

378 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 31.

379 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 31.

380 CPI verwys na *Communal Property Institutions* en omvat gevolglik verenigings vir gemeenskaplike eiendom asook soortgelyke entiteite soos in artikel 1 van die *Verenigingswet* vervat. Sien in hierdie verband paragraaf 5.2.

381 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 8.

Die resultate van veldwerk toon gevolglik dikwels aan dat bekende informele praktyke, sosiale vermoedens en aannames en manlike dominansie steeds prominent en nadelig vir vroue se toegang tot grond (substantiewe reg) in die konteks van kommunale grondbeheer is. Volgens die bepalings van die grondwet van die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*³⁸² is alle lede van die vereniging geregtig op die toekenning van residensiële grond binne die vereniging.³⁸³ Kriteria vir lidmaatskap van die vereniging is gebaseer op huishoudings.³⁸⁴ Die mans binne die vereniging het egter geargumenteer dat ongetroude vroue met kinders nie volgens tradisionele praktyke as 'n huishouding erken word nie en gevolglik kan hulle nie aanspraak maak op die toekenning van residensiële grond nie. Die mans se standpunt was gemik op die behoud van gemeenskapstabiliteit en die beskerming van grond binne die familie-eenheid. Hulle was van mening dat grond slegs toegeken mag word aan getroude mans van bestaande huishoudings om die mans in staat te stel om hul familieverpligtinge na te kom. Die mans se kommer is soos volg uitgedruk:

We cannot allow unmarried women to have their own site, as they will bring in men from outside. We do not want the farm to be like a township. We will not have the power to prevent this as we cannot control what happens inside people's houses. Daughters will be under their parents – if she has a problem she must leave the farm.³⁸⁵

Die vroue het geargumenteer dat hul toelaes gebruik is om te help om die plaas te koop en dit beteken dat hulle regte en keuses moet kan uitoefen ten opsigte van die grond. Gevolglik eis die vroue dat grond beskikbaar gestel moet word aan ongetroude vroue wat hul name opgegee het vir die

382 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005.

383 Klousule 9.3 van die grondwet van die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*, welke grondwet hierby aangeheg is as bylae "B".

384 Klousules 8.1 en 9.2 van die grondwet van die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*, welke grondwet hierby aangeheg is as bylae "B".

verkryging van toelaes om die grond te kan koop.³⁸⁶ In hul verslag oor die betrokke werkswinkel waar bogenoemde geslagskwessies geopper is, notuleer LEAP³⁸⁷ dat die manlike hoofde van huishoudings kwaad geword het oor die uitdaging om geslagsgelykheid aan te pak en daar was selfs diegene wat 'n dreigende houding aangeneem het. Na 'n hewige debat en verloop van tyd het die mans ingestem dat ongetroude vroue met kinders aansoek kan doen om die toekenning van residensiële grond.³⁸⁸

Dieselfde kommer oor die toekenning van residensiële grond aan ongetroude vroue word uitgelig in die resultate van veldwerk wat deur LEAP³⁸⁹ in die *Ekuthuleni Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*, geleë te St' Bernards, KwaZulu-Natal gedoen is. Die gemeenskap van St' Bernards was van mening dat 'n vrou wat trou en haar eggenoot se van aanneem, nie langer op die gemeenskaplike eiendom kon woon nie, alhoewel die kinders wel kon aanbly. Die vrees het egter ontstaan dat indien dogters dieselfde regte as seuns het, die dogters ander mans in die gemeenskap gaan intrek. Die gemeenskap het uiteindelik besluit dat 'n redelike bepaling sou wees dat 'n inwoner wat nie 'n toekenning om grond van sy/haar bestaande huishouding kan bekom nie, 'n aansoek by die grondkomitee kan indien. Indien grond beskikbaar is, kan die grondkomitee die grond toeken vir residensiële doeleindes aan die huishoudings van inwoners wat (a) getroude seuns of dogters van inwoners is, bo die ouderdom van 45 jaar is en kinders het wat ouer as 18 jaar is; (b) in St'

385 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005.

386 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005. Sien in hierdie verband ook Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 33.

387 LEAP Mei 2002 *Report on Grange Workshop 4-5*. Cousins 2002 *Report on Capacity Building for the Grange Community* 9.

388 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005.

389 Sien in hierdie verband LEAP HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage01.htm> 18 Mei 2005.

Bernards gebore is en (c) Christene is.³⁹⁰ Gevolglik is vroue geregtig op die toekenning van residensiële grond, alhoewel in 'n kwalifiserende hoedanigheid, naamlik dat hulle bo 45 jaar moet wees en kinders het wat ouer as 18 jaar is. Die rede vir sodanige bepaling is dat die moontlikheid dat ouer vroue vreemde mans en gevolglik vreemde vanne in die gemeenskap kan inbring, soveel skraler is as in die geval van jonger vroue.³⁹¹

LEAP³⁹² argumenteer dat die beskerming van vroue binne verenigings vir gemeenskaplike eiendom in die skeiding van substantiewe en prosedurele regte geleë is. In die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom* is substantiewe regte van prosedurele regte geskei om weersprekende bepalings in die vereniging se grondwet met betrekking tot lidmaatskap op te los, naamlik of lidmaatskap in individue of huishoudings vestig.³⁹³ Die gemeenskap het ooreengekom dat alle volwasse inwoners as lede van die vereniging geag word en dat hulle gelyke prosedurele regte het, terwyl slegs huishoudings kwalifiseer vir die toekenning van substantiewe regte (soos die toekenning van grond).³⁹⁴ Die toekenning van substantiewe regte aan huishoudings en die verlening van prosedurele regte aan individue is volgens die skrywer die ideale metode om erkenning te verleen aan bekende en bestaande gebruike van die Afrika gewoontereg (soos die toekenning van grondgebruikregte aan huishoudings). Die inherente diskriminasie wat vroue binne 'n tradisionele huishouding ondervind, kan uitgeskakel word, aangesien individue bo 18 jaar (soos vroue) beskerm

390 Klousule 8 van die grondwet van die *Ekuthuleni Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*, welke grondwet hierby aangeheg is as bylae "D". Sien in hierdie verband ook Thrench November 2003 *Applying new approaches in setting up legal entities: Experience at St' Bernards and Amandushill* 6.

391 Thrench November 2003 *Applying new approaches in setting up legal entities: Experience at St' Bernards and Amandushill* 6. Sien in hierdie verband ook CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 43.

392 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 18.

393 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 18.

394 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 18.

word deur die verkryging van prosedurele regte (naamlik die regte vervat in artikel 9(1)(c)).³⁹⁵

5.2.4 Aanspreeklikheid en deursigtigheid van die bestuurskomitee en ander bestuursaangeleenthede

Artikel 9(1)(e) van die *Verenigingswet* vereis aanspreeklikheid en deursigtigheid van komitees, deurdat die komitee lede vertrouwensverantwoordelikhede moet uitoefen teenoor die vereniging en sy lede en hulle bevoegdhede moet uitoefen in die beste belang van al die lede van die vereniging, sonder enige voordeel vir hulself.³⁹⁶

5.2.4.1 Vroulike deelname op bestuursvlak:

Komitee word in artikel 1 van die *Verenigingswet* gedefinieer as:

... 'n komitee gekies deur lede van 'n vereniging vir gemeenskaplike eiendom ten einde die sake van die vereniging te administreer en te bestuur.

Geen vroue-tot-mans-ratio word deur die *Verenigingswet* vereis nie. Die enigste voorvereiste word gestel in artikel 5(2)(e), naamlik dat die komitee op 'n demokratiese wyse verkies moet word. Cross en Hornby³⁹⁷ wys daarop dat die resultate van veldwerk aandui dat vroue dikwels tot 'n

³⁹⁵ Die skeiding van substantiewe regte van prosedurele regte is ook suksesvol aangewend in die *Gwebu/Thobelani Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*. Sien in hierdie verband KZN Provincial Team of the Common Property Institutions Review Augustus 2002 *Assessment of the Thobelani CPA at Gwebu* 7.

³⁹⁶ Die effektiewe funksionering van 'n vereniging vir gemeenskaplike eiendom hang grootliks af van sy georganiseerde strukture. Twee strukture wat algemeen is in die meeste verenigings vir gemeenskaplike eiendom is die komitee en die algemene vergadering. Ander strukture sluit subkomitees, bestuurders en dissiplinêre tribunale in. Sien in hierdie verband LEAP HYPERLINK <http://www.leap.org.za/CONA13.htm> 18 Mei 2005.

³⁹⁷ Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 35.

komitee verkies word, want die gemeenskap is van mening dat die Departement van Grondsake dit vereis. Sodanige benadering bevoordeel nie noodwendig die regte van vroue nie, aangesien vroulike deelname slegs vir die skyn plaasvind. Gevolglik is die vroue wat verkies word om in die komitees te dien, nie noodwendig die beste verteenwoordigers van vroue se belange in grond nie.³⁹⁸ Vroue verteenwoordig ook nie noodwendig die belange van vroue nie.³⁹⁹ Na aanleiding van navorsing wat deur Cross en Hornby⁴⁰⁰ gedoen is, blyk dit dat vroue die volgende houding teenoor vroulike deelname in komitees huldig:

- (a) Vroue verstaan dikwels nie wat hulle rol in die komitees is nie, of hoe om die belange van vroue te verteenwoordig nie.
- (b) Sommige vroue het aangedui dat hulle nie vir herverkiesing in die komitees beskikbaar sal wees nie, aangesien vergaderings tydrowend is en die Departement van Grondsake nie meer navrae doen oor vroulike deelname in komitees nie.
- (c) Vroue voel dikwels nie in staat om deel te neem aan gesprekke tydens vergaderings nie.
- (d) Komiteevergaderings word dikwels belê op tye wat nie vir vroue geleë is nie.

Vroulike deelname aan die *Cornfields Trust* dien as 'n voorbeeld.⁴⁰¹ Alhoewel vroulike deelname in die gemeenskap goed was (soos deelname in kerkkomitees en skoolkomitees), blyk dit dat vroulike verteenwoordiging op bestuursvlak in die gemeenskap se belangrikste komitees, naamlik die Inwonerskomitee en die Trustkomitee, nie goed is nie. Daar is geen vroulike

398 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 35.

399 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 18.

400 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 58.

401 Cornfields is 'n plaas wat aan 'n trust bemaak is en in KwaZulu-Natal geleë is.

verteenwoordiger in die Inwonerskomitee nie en 'n minderheid word in die Trustkomitee verteenwoordig.⁴⁰² Terwyl vroue hul goeie oordeel en waardevolle bydraes in komitees as verrykend gesien het, het mans 'n meer siniese houding aangeneem, naamlik dat die vrou se huishoudelike verantwoordelikhede die bywoning van vergaderings belemmer, dat die vrou se rol slegs dié van 'n waarnemer moet wees en dat sy kos vir gaste moet voorberei.⁴⁰³ Hierdie voorbeeld ondersteun die volgende bevinding van LEAP:⁴⁰⁴

If women are given an executive role, this tends to be the role of secretary with responsibilities for meeting minutes. There are no examples of women as chairpersons of CPA or trust committees.

5.2.4.2 Oneffektiewe bestuur van komitees en die effek daarvan op die posisie van vroue

Arbitrêre optrede, die misbruik van magte en 'n gebrek aan opleiding, ondersteuning en riglyne van die Departement van Grondsake is ook duidelik waarneembaar in die resultate van veldwerk wat oor die bestuur van komitees gedoen is. Hierdie situasie laat lede (en spesifiek vroue) kwesbaar in die vereniging.⁴⁰⁵

Tydens 'n komiteevergadering van die *Gwebu/Thobelani Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom*⁴⁰⁶ is beslis dat die toekenning van grond aan kinders van stigterslede van die vereniging nie langer sal voortduur nie. Weens die swak bywoning van die vergadering was sekere lede van die

402 Walker *Cornfields in Meer* (red) *Women, Land and Authority* 67.

403 Walker *Cornfields in Meer* (red) *Women, Land and Authority* 68.

404 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 58. Sien in hierdie verband ook CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 31.

405 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 57-58. Sien in hierdie verband CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 51.

vereniging nie bewus van dié besluit nie en het daar gevolglik 'n hewige debat oor die huidige praktyk gevolg. Alhoewel die vergaderingsnotules, wat deur 'n betaalde sekretaresse gehou word, in 'n kantoor bewaar word, word sodanige rekords nie as 'n administratiewe instrument gebruik nie. Gevolglik word daar dikwels in die vereniging afgewyk van besluite wat in die notules van die komitee aangeteken is.⁴⁰⁷ Interne konflik binne die komitee het voorts daartoe gelei dat die lede vertroue in die komitee verloor het.⁴⁰⁸ Sodanige breuk in die vertrouensverhouding tussen die komitee en vroulike lede van die vereniging is tot nadeel van die beskerming van die belange van vroue by die vereniging.

5.2.5 *Verwante probleme met verenigings vir gemeenskaplike eiendom*

Verskeie verwante probleme met die algemene bestuur van verenigings vir gemeenskaplike eiendom het 'n nadelige invloed op die belange van vroue in verenigings vir gemeenskaplike eiendom, naamlik :

- (a) die gebrek aan ondersteuning van die Departement van Grondsake;
- (b) konflik tussen bestuurslede van komitees en tradisionele leiers; en
- (c) defektiewe en ontoeganklike grondwette.

5.2.5.1 Gebrek aan ondersteuning van die Departement van Grondsake

Die belang van ondersteuning op regeringsvlak kan soos volg uiteengesit word:

In order to move towards greater transparency, equity and due process, there need to be clear linkages between local juridical functions and external judicial and administrative structures so

406 KZN Provincial Team of the Common Property Institutions Review Augustus 2002 *Assessment of the Thobelani CPA at Gwebu* 9.

407 KZN Provincial Team of the Common Property Institutions Review Augustus 2002 *Assessment of the Thobelani CPA at Gwebu* 9.

408 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubframe5.htm> 18 Mei 2005.

that individual members can seek recourse in defence of rights.⁴⁰⁹

Cousins en Hornby⁴¹⁰ argumenteer egter dat kommunale grondbeheer tot op datum nog nie veel finansiële of ander ondersteuning van die regering ontvang het nie. Ook meld Bennett⁴¹¹ dat die verenigings vir gemeenskaplike eiendom slegs gedeeltelik suksesvol was en dat baie van die verenigings reeds dormant is, moontlik as gevolg daarvan dat daar nie behoorlike ondersteuning en opleiding aan lede gegee is nie.

5.2.5.2 Magstryd tussen komitees en tradisionele leiers

Alhoewel die *Verenigingswet* nie voorsiening maak vir die rol wat tradisionele leierskap in 'n vereniging sal vervul nie, dui die resultate van veldwerk egter aan dat inmenging deur tradisionele leiers in die toekenning van grond alombekend is. Nadat die *Gwebu/Thobelani Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom* gestig is, het persone wat grond wil bekom steeds die tradisionele leier (*Inkosi*) van die gebied genader.⁴¹² Die *Inkosi* se stamraad het gevolglik voortgegaan om residensiële grond aan persone toe te ken, al het hulle nie die bevoegdhede gehad om oor die vereniging se grond te beskik nie. Na samesprekings tussen die komitee van die vereniging vir gemeenskaplike eiendom en die tradisionele leier is ooreengekom dat slegs die komitee die bevoegdheid het om grond toe te ken.⁴¹³

409 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 28.

410 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 28. Sien in hierdie verband ook CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 54-56.

411 Bennett *Customary Law* 428. Sien ook in hierdie verband Pienaar 2000 *TSAR* 422-468 en CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 91-92.

412 KZN Provincial Team of the Common Property Institutions Review Augustus 2002 *Assessment of the Thobelani CPA at Gwebu* 7.

413 KZN Provincial Team of the Common Property Institutions Review Augustus 2002 *Assessment of the Thobelani CPA at Gwebu* 7.

Ten spyte van die stilsweye van die *Verenigingswet* oor die rol van tradisionele leierskap in verenigings vir gemeenskaplike eiendom, blyk dit duidelik uit bogenoemde voorbeelde dat daar 'n behoefte bestaan dat riglyne vir sodanige rol ondersoek moet word.⁴¹⁴ Sodanige behoefte ontstaan veral daaruit dat tradisionele leierskap 'n fundamentele rol binne die Afrika gewoontereg vervul.⁴¹⁵

Bogenoemde inmenging van tradisionele leierskap het egter 'n inherent diskriminerende invloed op vroue (as lede van verenigings vir gemeenskaplike eiendom) se toegang tot grond van die vereniging. Toekennings van grondgebruikregte deur verenigings moet (in teorie) aan artikel 9(1)(d) van die *Verenigingswet* voldoen.⁴¹⁶ Toekennings deur tradisionele leiers geskied egter ooreenkomstig die bepalings van die gewoontereg, welke bepalings inherent diskriminerend teenoor vroue is.

Die *Ekuthuleni Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom* dien egter as 'n voorbeeld waar tradisionele leierskap 'n rol in 'n vereniging vir gemeenskaplike eiendom kan vervul.⁴¹⁷ Die voormalige hoofman (*induna*) van die gemeenskap is die persoon wat gewoonlik deur die gemeenskap geraadpleeg is vir geskilbeslegting en die instandhouding van orde binne die gemeenskap. Moontlike botsings tussen die magsbevoegdhede van die *induna* en die grondkomitee van die vereniging is uitgeskakel deur bestaande gebruike aan te pas en die *induna* in 'n raadgevende kapasiteit in die komitee aan te stel.⁴¹⁸

414 Cousins en Hornby *Leaping the fissures* 21. Sodanige behoefte is aangespreek in artikel 21(1) en (2) van die *Communal Land Rights Act* 11 van 2004, welke artikel in paragraaf 5.3 bespreek sal word.

415 Sien in hierdie verband CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 90.

416 Sien in hierdie verband paragraaf 5.2.3.3.

417 LEAP 2003 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage01.htm> 18 Mei 2005.

5.2.5.3 Defektiewe en ontoeganklike grondwette

Grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom is dikwels ontoeganklik, aangesien hulle nie geskryf is of vertaal is in 'n taal wat vir die betrokke gemeenskap bekend is nie, moeilik verstaanbare regstaal bevat en dikwels nie op die perseel beskikbaar is nie.⁴¹⁹ Cousins en Hornby⁴²⁰ argumenteer dat grondwette dikwels klousules bevat waarvan die gemeenskap nie bewus is nie, aangesien regsgeleerdes of ander amptenare veranderinge aangebring het om registrasievereistes na te kom. Sodoende reflekteer die grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom dikwels die oortuigings en opinies van amptenare en diensverskaffers.⁴²¹ Swak grondwette word "papierreg" wat nie nagevolg word nie.⁴²² Waar die bepalings van die grondwette onduidelik of onbekend vir die lede van die gemeenskap is, ontstaan 'n situasie waar die lede terugkeer na gebruike en praktyke wat wel aan hulle bekend is, welke gebruike en praktyke inherent diskriminerend teen vroue is, soos wat in hoofstuk 2 van dié studie bespreek is.⁴²³

Die resultate van veldwerk wat deur LEAP⁴²⁴ in die *Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom* gedoen is, het aangetoon dat die lede van die vereniging nie afskrifte van die grondwet gehad het nie en die grondwet is ook nie met hulle bespreek nie. Daar is ooreengekom dat die grondwet her-

418 Dieselfde benadering is gevolg in die *AmaHlubi Trust*, waar die trust verplig is om die *Inkosi* in te lig oor hul besluite. Sien in hierdie verband Cousins en Hornby *Leaping the fissures* 21.

419 Cousins en Hornby *Leaping the fissures* 7. Sien in hierdie verband ook LEAP HYPERLINK <http://www.leap.org.za/CONA15.htm> 18 Mei 2005. Op grond van die evaluering van die taal en die formaat wat gebruik is, is 93% van grondwette deur die CSIR *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land Reform* 26 as ontoeganklik bevind.

420 Cousins en Hornby *Leaping the fissures* 8.

421 Cousins en Hornby *Leaping the fissures* 8.

422 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 29.

423 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 57.

opgestel sal word om 'n stel gemeenskapsreëls te skep wat die gemeenskap se besluite sal reflekteer.⁴²⁵

Ook die grondwet van die *Gwebu/Thobelani Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom* is in moeilike Engels geskryf sonder dat die dokument ooit in Zulu vertaal is.⁴²⁶ Die meeste van die lede wat ondervra is, het nie 'n kopie van die grondwet gehad nie, onder wie die vise-voorsitter en die administratiewe kantoor van die vereniging. Verdere probleme met die grondwet is onder andere:

The document is difficult to read and refer to because of over-elaborate provisions, scattered and poorly sequenced information. It is silent on some of the issues that are contentious in Gwebu.⁴²⁷

Defektiewe en ontoeganklike grondwette dra nie by tot die sekerheid van vroue se belange in grond nie.

5.3 Communal Land Rights Act⁴²⁸

In die lig van bogenoemde probleme met verenigings vir gemeenskaplike eiendom, het die Departement van Grondsake in 1999 die moontlikheid van 'n verbeterde vorm van grondbesit in kommunale areas uitgespreek.⁴²⁹ Dit

424 LEAP 2002 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> 18 Mei 2005.

425 Dieselfde probleme met betrekking tot die toeganklikheid van grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom, word ervaar met die trustaktes van trusts, soos in die geval van die *Ntabeni Community Land Trust*, welke trustakte nie in Engels beskikbaar was nie en nie duidelik of spesifiek genoeg was om 'n oplossing te bied vir die werklike probleme wat die gemeenskap ervaar nie. Sien in hierdie verband LEAP 2003 HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage06.htm> 18 Mei 2005.

426 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 31. Sien in hierdie verband ook LEAP 2002 <http://www.leap.org.za/casesubframe5.htm> 18 Mei 2005.

427 KZN Provincial Team of the Common Property Institutions Review Augustus 2002 *Assessment of the Thobelani CPA at Gwebu* 31.

428 11 van 2004.

429 Departement van Grondsake 1999 HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/publications/annual%5Freport/99_Annual_Report/AR1999%20Full%20Digital%20Version.htm 10 Okt 2005. Sien in hierdie verband ook Bennett *Customary Law* 428.

sou voorsiening maak vir 'n wetgewende raamwerk wat dit moontlik maak dat grond in die naam van 'n okkuperende stam of gemeenskap oorgedra word, asook die stigting van gemeenskapstrukture om grondsake te bestuur.⁴³⁰ Drie jaar later is die *Communal Land Rights Bill* in die *Staatskoerant* vir kommentaar gepubliseer.⁴³¹

In die parlementêre sittings oor die *CLR Bill* is die kommentaar van verskeie organisasies aangehoor. Tesame met kommentaar oor onder andere die sekerheid van regte⁴³² en aspekte van tradisionele leierskap,⁴³³ is daar heelwat kommentaar gelewer oor die gebrek aan beskerming wat die *CLR Bill* aan vroue verleen. Volgens die *Women's Legal Centre*⁴³⁴ het die *CLR Bill* eerder teoretiese as ware sekerheid van grondbesit aan vroue verleen. Die Kommissie op Geslagsgelykheid⁴³⁵ het geargumenteer dat die *CLR Bill* voorsiening maak vir vergoeding vir benadeling weens rasgebaseerde wetgewing, maar die *CLR Bill* versuim egter om vergoeding te verleen aan die slagoffers van geslagsdiskriminasie wat 'n nadelige invloed op die posisie van die landelike swart vrou gehad het. Volgens die mening van PLAAS⁴³⁶ het die *CLR Bill* diskriminasie teen vroue in kommunale grondgebiede bevorder, in stede van die posisie van vroue te verbeter, aangesien die *CLR Bill* voorsiening maak vir die registrasie van bestaande regte wat grotendeels VTO's is en wat slegs aan mans toegeken is.⁴³⁷

430 Departement van Grondsake 1999 HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/publications/annual%5Freport/99_Annual_Report/AR1999%20Full%20Digital%20Version.htm 10 Okt 2005.

431 GK 1432 van 2002 (hierna verwys as die *CLR Bill*).

432 Suid-Afrikaanse Menseregtekommissie 2003 *The Communal Land Rights Bill: Opinion* 11-13.

433 NLC 2003 *Submission on the Communal Land Rights Bill* 6-7.

434 Women's Legal Centre 2004 HYPERLINK <http://www.wlce.co.za/advocacy/article2.php> 13 Jan 2005.

435 Kommissie op Geslagsgelykheid 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB-Submission-CGE.doc> 15 Sep 2005.

436 PLAAS 2003 HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB%20-%20Submission%20-%20PLAAS.doc> 10 Okt 2005.

In Julie 2004 is die *Communal Land Rights Act*⁴³⁸ in die *Staatskoerant* gepubliseer,⁴³⁹ welke Wet ten tye van dié skrywe nog in werking gestel moet word. Aangesien daar ook nog geen regulasies ingevolge die Wet uitgevaardig is nie kan die inhoud van die Wet slegs teoreties ontleed word.

Die CLRA poog om sekerheid van besit te verleen deur opgemete kommunale grond in die naam van gemeenskappe as regspersone te registreer⁴⁴⁰ of om gelykwaardige vergoeding te betaal. Die CLRA poog verder om voorsiening te maak vir die demokratiese besluitneming en administrasie van kommunale grond deur gemeenskappe.⁴⁴¹ Die CLRA bied 'n keuse van drie grondbesitopsies, naamlik:

- (a) Artikel 18(3)(a) maak voorsiening vir kommunale grondbeheer. 'n Opgemete grondstuk word in eiendomsreg oorgedra aan 'n gemeenskap wat as regspersoon geïnkorporeer is. Die individuele lede en huishoudings van die gemeenskap kan dan die grondstuk kommunaal gebruik vir residensiële- en landboudoeleindes ingevolge *deeds of communal land rights*.⁴⁴² Sodanige *deeds of communal land rights* is 'n regsdokument wat die individu of huishouding se uitsluitlike okkupasie en gebruik van die grond wat toegeken is, bevestig ingevolge die gemeenskapsreëls.⁴⁴³

437 Cousins 2002 HYPERLINK http://www.communitylawcentre.org.za/ser/esr2004/2004sept_land.php#land 13 Sep 2005. Sien in hierdie verband paragraaf 2.4.8.

438 11 van 2004 (hierna verwys as die CLRA).

439 GK 861 van 2004.

440 *Gemeenskappe* word in artikel 1 van die CLRA omskryf as: "a group or portion of a group of persons whose rights to land are derived from shared rules determining access to land held in common by such group."

441 Aanhef van die CLRA. Weens die omvang van dié studie is 'n omvattende bespreking van die totstandkoming en algemene werking van gemeenskappe as regspersone ooreenkomstig die CLRA nie moontlik nie. Sien in hierdie verband Pienaar 2004 THRHR 244-263 en Nonyana 2003 *Butterworths Property Law Digest* paragrafe 5.2-5.4.

442 'n *Deeds of communal land right* word in artikel 1 van die CLRA omskryf as 'n akte ingevolge waarvan 'n nuwe-orde-reg geregistreer is in die naam van die houer daarvan.

443 Anon Desember 2004 *Tenure Newsletter* 4-5; Pienaar 2004 THRHR 257-258. Die plek of instansie waar hierdie regsdokument geregistreer word, is nog nie bekend nie,

- (b) Artikel 18(3)(b) maak voorsiening vir individuele eiendomsreg.
- (c) Artikel 18(3)(c) maak voorsiening vir 'n kombinasie van kommunale en individuele eiendomsreg.

Die gebruikregte ingevolge artikels 18(3)(b) en 18(3)(c) is vrywillige opsies en kan nie op 'n gemeenskap afgedwing word nie.⁴⁴⁴

Ingevolge artikel 19(1) van die *CLRA* moet 'n gemeenskap van wie die kommunale grond in die gemeenskap se naam geregistreer is of in die proses is om geregistreer te word, gemeenskapsreëls aanneem en laat registreer. Die reëls moet ingevolge artikel 19(2) die administrasie en gebruik van die kommunale grond reguleer, asook enige aangeleentheid wat deur die gemeenskap nodig geag word. Sodanige reëls is ingevolge artikel 19(3) bindend op die gemeenskap en sy lede en is gevolglik openbare dokumente.

Ná registrasie van die gemeenskapsreëls verleen artikel 3 van die *CLRA* regspersoonlikheid aan die gemeenskap met die daarmee gepaardgaande ewigdurende opvolging, ongeag die wisseling van lede. Die gemeenskap sal as regspersoon in staat wees om regte in sy eie naam te verkry, om verpligtinge aan te gaan en om roerende en onroerende eiendom te besit, te beswaar of te vervreem.⁴⁴⁵

Die *CLRA* poog om 'n balans te handhaaf tussen Afrika kommunale waardes en beginsels enersyds, en konstitusionele demokratiese waardes en beginsels andersyds.⁴⁴⁶ Bogenoemde stelling vind neerslag in die *CLRA*

maar sal in die regulasies wat ingevolge die *CLRA* uitgevaardig moet word, aangedui word.

444 Sien in hierdie verband Anon Desember 2004 *Tenure Newsletter* 4.

445 Artikel 3(a) en (b) van die *CLRA*.

446 Anon Desember 2004 *Tenure Newsletter* 5.

se voorsiening en erkenning van die rol wat tradisionele leierskap in die Afrika gewoontereg speel,⁴⁴⁷ maar terselfdertyd maak die Wet voorsiening daarvoor dat die bestuur en administrasie van die regspersoon op 'n demokratiese wyse deur 'n grondadministrasiekomitee⁴⁴⁸ en 'n grondregteraad⁴⁴⁹ behartig sal word.⁴⁵⁰

Anders as die *Verenigingswet* is die *CLRA* spesifiek gemoeid met die regte van vroue. Die geslagspesifieke bepalings van die *CLRA* sal vervolgens bespreek word.

5.3.1 *Sekerheid van grondbesit- en grondbeheerregte deur vroue*

Dit is duidelik dat die wetgewer die inherent diskriminerende effek van die Afrika gewoontereg op vroue se grondbesitregte en die gebrek aan beskerming deur die *Verenigingswet* erken deurdat artikel 4(3) van die *CLRA* bepaal dat vroue op dieselfde besitsekerheid, regte in en voordeel van grond geregtig is as 'n man, en geen reg, gemeenskap of ander reël, praktyk of gebruik mag teen 'n persoon diskrimineer op grond van geslag nie. Die *CLRA* maak voorsiening vir die toestaan van ou-orde-regte sowel as nuwe-orde-regte aan verskillende kategorieë vroue, welke regte vervolgens bespreek sal word.

5.3.1.1 Getroude vroue en ou-orde-regte

Weens apartheids- en gewoonteregpraktyke is die houers van ou-orde-regte (soos VTO's) hoofsaaklik mans. Die *CLR Bill* het die oorskakeling van ou-orde-regte na nuwe-orde-regte erken. Die wetgewer het die kommentaar op die *CLR Bill*, naamlik dat sodanige bepaling slegs die posisie van mans

447 Artikel 21 van die *CLRA*.

448 Artikels 22 en 23 van die *CLRA*.

449 Artikels 25-30 van die *CLRA*.

450 Pienaar 2004 *THRHR* 250.

sal bevoordeel (aangesien hulle hoofsaaklik die houters van ou-orde-regte is), in ag geneem. Gevolglik bepaal artikel 4(2) van die CLRA dat 'n ou-orde-reg⁴⁵¹ wat deur getroude persone gehou word, ten spyte van enige reg, praktyk, gebruik of registrasie tot die teendeel, geag word deur albei die eggenote in 'n huwelik gesamentlik in onverdeelde aandele gehou te word, ongeag die huweliksbedeling van toepassing op sodanige huwelik, en moet sodanige reg gevolglik in die naam van albei die eggenote geregistreer word. Nonyana⁴⁵² spreek egter die kommer uit dat:

In cases where an old order right is registered in the name of head of the household, it is highly likely that the head of the household may refuse to register the property jointly with the wife. African rural men have owned up to the cultural belief that men are owners, providers and are expected to assume all roles which define them as superior members of the household.

5.3.1.2 Vroue en nuwe-orde-regte

Artikel 18(4)(b) van die CLRA bepaal dat die Minister van Grondskake nuwe-orde-regte⁴⁵³ kan toeken aan 'n vrou:

- (a) wat die eggenote van 'n manlike houer van 'n ou-orde-reg is, om gesamentlik gehou te word;
- (b) wat 'n weduwee van 'n manlike houer van 'n ou-orde-reg is, of wat andersins sodanige reg opvolg, sodat sodanige vrou die reg alleen hou;
- (c) in haar eie reg.

451 *Ou-orde-reg* word omskryf in artikel 1 van die CLRA as: "... a tenure or other right in or to communal land which (a) is formal or informal; (b) registered or unregistered; (c) derives from or is recognised by law, including customary law, practice or usage; and (d) exists immediately prior to a determination by the Minister in terms of section 18."

452 Nonyana 2005 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 3.

453 *Nuwe-orde-reg* word in artikel 1 van die CLRA omskryf as: "... a tenure or other right in communal or other land which has been confirmed, converted, conferred or validated by the Minister in terms of section 18."

Bogenoemde regte spreek dus die posisie van verskillende kategorieë vroue aan. In hoofstuk 2 van dié studie is veral jong weduwees en enkellopende vroue as kwesbare kategorieë vroue geïdentifiseer in die konteks van Afrika gewoonteregtelike kommunale grondbeheer. Artikels 18(4)(b)(ii) en (iii) van die CLRA poog gevolglik om dié kwesbare groep se posisie te verbeter en om vroue se afhanklikheid van mans te verminder.

Artikel 18(4)(b) van die CLRA verleen egter 'n diskresie aan die Minister van Grondsake om nuwe-orde-regte aan vroue toe te ken. Die CLRA (net soos die *CLR Bill*) bepaal egter nie watter omstandighede en oorwegings in ag geneem moet word deur die Minister in die uitoefening van sy/haar diskresie nie. Cousins⁴⁵⁴ verwys na die diskresie van die Minister as "wide and sweeping powers" en argumenteer dat sodanige diskresie van die Minister ongrondwetlik is, aangesien die Handves van Regte van die reg verwag om regte duidelik te omskryf. In *S v Mbatha; S v Prinsloo*⁴⁵⁵ beslis die Konstitusionele Hof dat regte nie van die uitoefening van 'n diskresie afhanklik kan wees nie. Die Kommissie vir Menseregte⁴⁵⁶ is gevolglik van mening dat sodanige diskresie van die Minister van Grondsake om nuwe-orde-regte aan vroue toe te ken, ongrondwetlik is omrede:

... it seeks to transform a constitutionally guaranteed right into a discretionary benefit, the granting of which is entirely subject to Ministerial discretion.

454 Cousins 2002 HYPERLINK http://www.communitylawcentre.org.za/ser/esr2004/2004sept_land.php#land 13 Sep 2005.

455 *S v Mbatha; S v Prinsloo* 1996 2 SA 464 (KH) [23]. Sien in hierdie verband ook *Dawood and Another v Minister of Home Affairs and Another; Shalabi and Another v Minister of Home Affairs and Another* 2000 3 SA 936 (KH), waar die Konstitusionele Hof beslis het dat waar 'n wet wat 'n amptenaar 'n administratiewe diskresie verleen wat die fundamentele regte van die betrokke individu mag affekteer, die amptenaar sy/haar diskresie moet uitoefen op 'n wyse wat die betrokke reg laat realiseer.

456 Suid-Afrikaanse Menseregtekommissie *The Communal Land Rights Bill: Opinion* 11-13.

Die *Women's Legal Centre*⁴⁵⁷ spreek hul kommer uit oor hoe die Minister sy/haar diskresie gaan uitoefen indien 'n houer van 'n ou-orde-reg en 'n vrou aansoek gaan doen om 'n nuwe-orde-reg op dieselfde grond, aangesien die houer van die ou-orde-reg waarskynlik 'n VTO as bewys van sy gebruikregte kan dien. Sodanige VTO het groter bewyswaarde as die blote aanspraak deur 'n vroue en weens die feit dat VTO nie aan vroue toegeken is nie, sal die aanspraakmaker 'n man wees.⁴⁵⁸ Cousins⁴⁵⁹ is gevolglik van mening dat die opgradering van ou-orde-regte tot nadeel van vroue se informele gebruik- en okkupasieregte gaan wees.⁴⁶⁰

5.3.2 Vroulike deelname op bestuursvlak

Die administrasie en bestuur van grond van die gemeenskap word behartig deur 'n grondadministrasiekomitee⁴⁶¹ en 'n grondregteraad.⁴⁶² Die CLRA vereis vroulike lidmaatskap in die komitee én die raad:

457 Women's Legal Centre 2004 <http://www.wlce.co.za/advocacy/article2.php> 13 Jan 2005.

458 Sien in hierdie verband paragraaf 2.4.8.

459 Cousins 2002 HYPERLINK http://www.communitylawcentre.org.za/ser/esr2004/2004sept_land.php#land 13 Sep 2005.

460 Sien in hierdie verband ook Nonyana 2005 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 3.2.

461 Artikel 21 van die CLRA vereis dat 'n gemeenskap 'n grondadministrasiekomitee moet stig. Artikel 24 bevat die bevoegdhede en pligte van die grondadministrasiekomitee wat kortliks saamgevat kan word as die verteenwoordiging van 'n gemeenskap wat kommunale grond besit. Tydens die uitoefening van die pligte en bevoegdhede moet die komitee verseker dat die verlening van nuwe-orde-regte aan persone, onder wie vroue, 'n werklikheid word, asook die registrasie van kommunale grond en nuwe-orde-regte. Voorts moet 'n register en rekord van alle nuwe-orde-regte gehou word, die belange van die gemeenskap en sy lede in grond moet bevorder en beskerm word, samewerking tussen gemeenskapslede moet bevorder word en die samewerking met munisipaliteite word vereis. Weens die omvang van dié studie is 'n omvattende bespreking van die algemene werking van die grondadministrasiekomitee nie moontlik nie. Sien in hierdie verband Pienaar 2004 *THRHR* 250-258; Nonyana 2004 *Butterworths Property Law Digest* paragrawe 1-8 en Anon Julie 2004 *Tenure Newsletter* 7.

462 'n Grondregteraad word in artikel 28(1)(a) omskryf as: "... a board established by the Minister of Land Affairs with jurisdiction for a specified area mainly to advise the Minister and assist communities and in particular with regard to matters concerning sustainable land ownership and use, the development of land and the provision to land on an equitable basis." Die bevoegdhede en pligte van die grondregteraad word vervat in artikel 28 wat kortliks behels dat die raad die Minister van Grondsake moet

- (a) Artikel 22(3) vereis dat ten minste een derde van die totale ledetal van 'n grondadministrasiekomitee vroue moet wees. Artikel 22(4) bepaal verder dat een lid van die grondadministrasiekomitee die belange van kwesbare gemeenskapslede (soos vroue) moet teenwoordig.
- (b) Artikel 26(2)(d)(iv) vereis dat die grondregteraad onder andere uit sewe lede van die geaffekteerde gemeenskap moet bestaan, waarvan ten minste een die belange van vroulike hoofde van huishoudings moet verteenwoordig. Voorts bepaal artikel 22(3)(b), dat ten minste een derde van die totale ledetal van die grondregteraad vroue moet wees.

Na aanleiding van navorsing wat gedoen is oor vroulike deelname op die bestuursvlak van verenigings vir gemeenskaplike eiendom, wys Cross en Hornby⁴⁶³ daarop dat die teenwoordigheid van vroue op bestuursvlak nie noodwendig die regte van vroue bevorder nie, aangesien vroulike deelname dikwels slegs plaasvind om aan regsvereistes te voldoen. Gevolglik is die vroue wat in die komitees verkies is, nie noodwendig die beste verteenwoordigers van vroue se belange in grond nie.⁴⁶⁴ Vroue bevorder ook nie noodwendig die belange van ander vroue nie.⁴⁶⁵ Die CLRA bevat egter 'n dubbele beskermingsmeganisme, aangesien nie net 'n kwota van vroulike lede in onderskeidelik die grondadministrasiekomitee en die

adviseer en die gemeenskap in die algemeen moet bystaan, meer spesifiek met betrekking tot volhoubare grondeienaarskap en -gebruik, die ontwikkeling van die grond en die verlening van toegang tot grond op 'n billike wyse. Weens die omvang van dié studie is 'n omvattende bespreking van die algemene aard en werking van die grondregteraad nie moontlik nie. Sien in hierdie verband Pienaar 2004 *THRHR* 250-258; Nonyana 2004 *Butterworths Property Law Digest* paragrawe 1-8 en Anon Julie 2004 *Tenure Newsletter* 7.

463 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 35.

464 Cross en Hornby Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to Women's Land Access in South Africa* 35.

465 Cousins en Hornby Oktober 2002 *Scoping Report on Communal Property Institutions in Land Reform* 18.

grondregteraad vereis word nie, maar dat ten minste een lid van die grondadministrasiekomitee spesifiek die belange van kwesbare lede (soos vroue) moet verteenwoordig (of sodanige lid nou 'n man of vrou is) en ten minste een lid van die grondregteraad die belange van vroulike hoofde van huishoudings moet verteenwoordig (of sodanige lid nou 'n man of vrou is).

5.3.3 Rol van tradisionele leierskap

Artikels 21(2) en (3) van die CLRA bepaal dat indien 'n gemeenskap 'n erkende tradisionele raad het, die bevoegdhede en pligte van die grondadministrasiekomitee van sodanige gemeenskap uitgeoefen kan word deur sodanige tradisionele raad, onderhewig daaraan dat 'n tradisionele raad moet verseker dat die samestelling van die lede van die raad aan die vereistes van artikels 22(4) en (5) voldoen, naamlik dat ten minste een derde van die totale ledetal van die grondadministrasiekomitee uit vroue moet bestaan en dat een lid van die grondadministrasiekomitee die belange van kwesbare groepe, onder wie vroue, moet verteenwoordig. Anders as die *Verenigingswet*⁴⁶⁶ erken die CLRA die rol wat tradisionele leiers binne die Afrika kultuur en die beslegting van geskille speel. Die CLRA akkommodeer dus tradisionele leiers as rolspelers in kommunale grondregte en -administrasie.⁴⁶⁷ Die belang van tradisionele leierskap in die Afrika gewoontereg kan soos volg uiteengesit word:

The Bill confirms the long-standing historical fact that African land belongs to the African communities jointly with their African traditional leaders. The three entities – land, people, and traditional leaders – are inextricably bound together.⁴⁶⁸

466 Sien paragraaf 5.2.5.2 vir 'n bespreking van die konflik tussen tradisionele leierskap en magstrukture van verenigings vir gemeenskaplike eiendom.

467 Nonyana 2004 *Butterworth Property Law Digest* paragraaf 4.

468 Cousins 2002 HYPERLINK http://www.communitylawcentre.org.za/ser/esr2004/2004sept_land.php#land 13 Sep 2005.

Die inherente diskriminasie wat tradisionele leierskap meebring, word beperk deur die vereistes van vroulike deelname op bestuursvlak en deurdat die rol van tradisionele leiers beperk word tot die administrasie van die grond in hul kapasiteit as lede van grondadministrasiekomitees en dat hulle nie beheer uitoefen oor die grond in hul kapasiteit as tradisionele leiers nie. In 'n nuusbrief van die Departement van Grondsake beklemtoon die Minister van Landbou en Grondsake dat die gemeenskap ingevolge artikels 21(2) en (3) van die *CLRA* 'n diskresie het om tradisionele leierskap en die daarmee gepaardgaande Afrika gewoonteregtelike beginsels in die regspersoon te inkorporeer.⁴⁶⁹ Om enige arbitrêre optrede en magsmisbruik deur tradisionele leiers te voorkom, beklemtoon die Minister verder dat indien 'n gemeenskap sou besluit op die erkenning van tradisionele leierskap, die tradisionele leiers nie die eienaars van die grond van die regspersoon word nie:

The traditional leaders are only servants of the communities owning land and not owners of the assets or immovable properties in question.⁴⁷⁰

Eiendomsreg deur gemeenskappe en individue blyk 'n groot bron van kommer vir tradisionele leiers te wees. In 'n vergadering van tradisionele leiers en amptenare van die Departement van Grondsake in Limpopo het die tradisionele leiers hul ontevredenheid oor artikel 18(3)(b) van die *CLRA* uitgespreek. Artikel 18(3)(b) maak voorsiening vir individuele eiendomsreg van lede. Individualisering van grond word deur die tradisionele leiers as strydig met die beginsels van tradisionele leierskap beskou, omdat sodanige individualisering die funksionering van 'n tradisionele gemeenskap vernietig. Die tradisionele leiers was ook van mening dat die *CLRA* inbreuk

469 Didiza Desember 2004 *Tenure Newsletter* 3. Sodanige diskresie word afgelei van die gebruik van die woord *mag*.

470 Didiza Desember 2004 *Tenure Newsletter* 3. Sien in hierdie verband ook Pienaar 2004 *THRHR* 261.

maak op hul regte om oor gemeenskappe te regeer.⁴⁷¹ In antwoord op die tradisionele leiers se besware dui Sibanda (Direkteur: *Tenure Reform Implementation Systems*, Departement van Grondsake) aan dat Suid-Afrika 'n demokratiese land is en dus het persone in kommunale areas die reg om 'n vorm van grondbesit te kies wat aan hul behoeftes sal voldoen en by hul omstandighede sal aanpas.⁴⁷² Die beperking van die rol van tradisionele leierskap deur vroulike deelname op bestuursvlak en die beperking van tradisionele leiers se beheer oor grond, is natuurlik ook van fundamentele belang vir die beskerming van vroue se belange weens die inherent diskriminerende optrede van tradisionele leiers.

Die *CLRA* maak teoreties voorsiening vir die beskerming van regte van vroue in grond. Sodanige regte word gerespekteer, beskerm, bevorder en uitgeoefen soos wat in die *Grondwet* en die *Equality Act* voorgeskryf word.⁴⁷³ Die doeltreffendheid van die *CLRA* in die beskerming van vroue se grondregte, spesifiek vrouehoofde van huishoudings en enkelopende vroue, moet egter nog getoets word, aangesien die *CLRA* tot op datum van skrywe nog nie in werking gestel is nie. Volgens Nonyana⁴⁷⁴ is die uitdaging geleë in hoe die *CLRA* gelykheid in gemeenskappe prakties gaan realiseer in landelike gebiede waar kultuuroorwegings (en gepaardgaande diskriminasie teenoor vroue) oorheersend was en steeds gaan wees.

Die doeltreffendheid van die *CLRA* sal grootliks afhang van die ondersteuning van die Departement van Grondsake aan gemeenskappe en spesifiek aan vroue, om hul regte soos wat daarvoor voorsiening gemaak is, te realiseer. Nonyana⁴⁷⁵ doen gevolglik die volgende beroep op die regering:

471 Anon Desember 2004 *Tenure Newsletter* 4-5.

472 Anon Desember 2004 *Tenure Newsletter* 4-5.

473 Sien in hierdie verband Anon Julie 2004 *Tenure Newsletter* 13.

474 Nonyana 2004 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 8.

475 Nonyana 2004 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 8.

Given this new effort to enhance the status of rural communities, government should not lose this golden opportunity to make a more systematic and comprehensive ground that would ease lives of the rural poor through proper implementation of the CLRA, collaboratively with other government departments.

"Papierreg", wat potensiële sekerheid van grondbeheer verleen, is nie voldoende om die posisie van landelike swart vroue te bevorder nie. Dit is slegs wanneer hierdie regte gerealiseer word, dat die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor kommunale grond seker sal wees.

Die CLRA maak teoreties voorsiening vir die beskerming van regte van vroue in grond. Sodanige regte word gerespekteer, beskerm, bevorder en uitgeoefen soos wat in die Grondwet en die Equality Act voorgestel word.⁴⁷³ Die doeltreffendheid van die CLRA in die beskerming van vroue se grondregte, spesifiek vroue se regte van huisouding en enkelopende vroue, moet egter nog getoets word, aangesien die CLRA tot op datum van skrywe nog nie in werking gestel is nie. Volgens Nonyane⁴⁷⁴ is die uitdaging geleë in hoe die CLRA gelykheid in gemeenskaplike praktyke gaan realiseer in landelike gebiede waar kultuuroorwegings (en gepaardgaande diskriminasie teenoor vroue) oorheersend was en steeds gaan wees.

Die doeltreffendheid van die CLRA sal grootliks afhang van die ondersteuning van die Departement van Grondse sake aan gemeenskaplike en spesifiek aan vroue, om hul regte soos wat daarvoor voorsiening gemaak is, te realiseer. Nonyane⁴⁷⁵ doen gevolglik die volgende beroep op die regering:

471 Anon Desember 2004 Tenure Newsletter 4-5.
472 Anon Desember 2004 Tenure Newsletter 4-5.
473 Sien in hierdie verband Anon Julie 2004 Tenure Newsletter 13.
474 Nonyane 2004 Buttenworths Property Law Digest paragraaf 8.
475 Nonyane 2004 Buttenworths Property Law Digest paragraaf 8.

6 Gevolgtrekking

6.1 Samevattende opmerkings met betrekking tot die posisie vóór 1994

Alhoewel kommunale grondbeheer in teorie tot voordeel van alle lede van die gemeenskap moet strek en alhoewel vroue bepaalde beskerming binne die Afrika gewoontereg geniet, het verskeie faktore vóór 1994 veroorsaak dat die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor kommunale grond nie so seker en beskerm is as dié van haar manlike eweknie nie. Sosiale vermoedens en gevestigde geslagsrolle, tradisionele leierskap, poligame huwelike, die voormalige beginsels van ewigdurende minderjarigheid van vroue en manlike eersgeboortereg en die segregasiebeleid van die apartheidsregering het veroorsaak dat daar teen die landelike swart vrou gediskrimineer is. Die effek van sodanige pre-1994 faktore het daartoe gelei dat die landelike swart vrou se rol tans dikwels beperk word tot die voortbring en versorging van kinders, die kweek van produkte vir huishoudelike gebruik en die bewerking van landerye.⁴⁷⁶ Met arbeidsintensiewe werk op die landerye voorsien die landelike swart vrou dikwels aan die behoeftes van die gemeenskap sonder dat sy enige rol vervul in die besluitneming oor die verdeling en gebruik van sodanige grond en sonder dat sy enige definitiewe regte in sodanige grond besit.⁴⁷⁷

Gevolgtrek het bovermelde faktore, 'n gebrek aan definitiewe regte in en beheer oor grond, asook 'n gebrek aan opvoeding en inligting en die uitsluiting uit die besluitnemingsproses, bygedra tot die agteruitgang van die

⁴⁷⁶ Olivier *et al* *Inheemse Reg* 5.

⁴⁷⁷ Hierdie stelling reflekteer die heersende posisie van die landelike swart vrou soos blyk uit navorsing en resultate van veldwerk oor die onderwerp. Sien in hierdie verband paragrawe 2.4.1-2.4.8. Gevalle bestaan wel waar landelike swart vroue 'n sterk aanspraak op toegang tot en beheer oor kommunale grond uitoefen. Sien in hierdie verband Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR* 287. Laasgenoemde situasie is volgens Pienaar 2000 *TSAR* 180 egter die uitsondering en nie die reël nie.

ekonomiese situasie van die landelike swart vrou en indirek die ekonomiese verval van die landelike gemeenskap.⁴⁷⁸

6.2 Samevattende opmerkings met betrekking tot die posisie ná 1994

6.2.1 Grondwetlike maatreëls

Die afgelope dekade word egter gekenmerk deur 'n beklemtoning van die waardes van vryheid, menswaardigheid en gelykheid, welke waardes onderlê word in die *Grondwet*.⁴⁷⁹ Sedert die inwerkingstelling van die *Grondwet* het die posisie van vroue in die algemeen en so ook die *de jure*-posisie van landelike swart vroue aansienlik verbeter. Apartheid is afgeskaf en artikels 9(2) en (3) van die *Grondwet* verbied diskriminasie teen enige persoon op grond van *inter alia* geslag. Die regering se verbintenis tot spesifiek geslagsgelykheid word verder versterk deur die inwerkingstelling van die *Equality Act*, die ratifikasie van verskeie internasionale instrumente en deur die werksaamhede van verskeie organisasies en instansies.

Die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid is bevestig in *Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others*,⁴⁸⁰ waarin die Konstitusionele Hof in paragraaf 91 beslis het dat die Afrika gewoonteregtelike intestate beginsel van manlike eersgeboortereg ongrondwetlik is deurdat dit:

... entrenches past patterns of disadvantage among a vulnerable group, exacerbated by old notions of patriarchy and male domination incompatible with the guarantee of equality under this constitutional order.

478 Festus HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp 13 Jan 2005.

479 Artikels 1(a) en 7(1) van die *Grondwet*.

480 2005 1 BCLR 1 (KH).

Voorts is die regering se verbintenis tot geslagsgelykheid sigbaar binne die regering se grondhervormingsbeleid, welke beleid poog om die onbillikheid met betrekking tot onroerende eiendom weens oorwegend rasse-oorwegings te herstel, maar ook om die onbillikheid met betrekking tot onroerende eiendom weens geslagsdiskriminasie te herstel.

Gevollik lyk die *de jure*-posisie van ná 1994 van die landelike swart vrou ten opsigte van toegang tot en beheer oor grond belowend. Die bevindinge in hoofstuk 4 dui egter daarop dat wetgewing, regeringsinisiatiewe en programme wat dit potensieel vir vroue moontlik maak om regte in grond te bekom, dikwels idealisties is en gevolglik verskeie praktiese probleme tot gevolg het.

Uit die bespreking van die drie grondhervormingsprogramme kan die gevolgtrekking gemaak word dat weens die bestaande agterstand van landelike swart vroue met betrekking tot toegang tot en beheer oor grond, die blote verwydering van regsbeperkings nie voldoende is om vroue se toegang tot grond te bevorder nie. So, byvoorbeeld, word geslagsneutrale wetgewing soos die *Wet op die Herstel van Grondregte*,⁴⁸¹ die *Wet op Grondhervorming (Huurarbeiders)*⁴⁸² en die *Wet op die Uitbreiding van Sekerheid van Verblyf*⁴⁸³ gebruik om die *status quo* te handhaaf, welke *status quo* manlike toegang tot en beheer oor grond ooreenkomstig die Afrika gewoontereg bevestig en bevorder.

6.2.2 Die Verenigingswet

Geslagspesifieke maatreëls en wetgewing blyk nie die posisie van die landelike swart vrou aansienlik te bevorder nie. In die lig van die

481 22 van 1994.

482 3 van 1996.

483 62 van 1997.

toepassingsprobleme wat tans ervaar word met die *Verenigingswet*, soos blyk uit die navorsing, gevallestudies en resultate van veldwerk waarna in hoofstuk 5 verwys word, veroorsaak faktore soos onsekerheid en weersprekings ten opsigte van lidmaatskap, onvoldoende vroulike verteenwoordiging op bestuursvlak, oneffektiewe bestuur van verenigings, 'n gebrek aan ondersteuning deur die Departement van Grondsake en defektiewe en ontoeganklike grondwette, dat gemeenskappe genoodsaak word om terug te keer na bekende tradisionele gebruike en praktyke, welke gebruike en praktyke tot nadeel van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond is. Sodoende verskil die *de jure*-posisie van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond, met die *de facto*-posisie. Die toepassingsprobleme ten opsigte van die *Verenigingswet* is volgens die skrywer te wyte aan die *Verenigingswet* se stilswye oor die rol wat tradisionele leierskap en ander beginsels van die Afrika gewoontereg in 'n vereniging vir gemeenskaplike eiendom moet vervul. Ondanks die *Witskrif* se aanmaning dat grondgebruik hervormingswetgewing by bestaande praktyke moet aanpas,⁴⁸⁴ dwing die *Verenigingswet* Westerse konsepte af sonder enige erkenning aan die Afrika gewoontereg. Westerse konsepte, soos 'n demokraties verkose bestuur, toegang tot inligting en die bevordering van gelykheid is konsepte wat buite die verwysingsraamwerk van die Afrika gewoontereg val. Terwyl dié Westerse konsepte in teorie die posisie van die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond moet bevorder, veroorsaak bovermelde faktore en konflik tussen Westerse en Afrika gewoonteregtelike waardes, dat die beskermende maatreëls van die *Verenigingswet* nie realiseer nie en sodoende word die landelike swart vrou weereens kwesbaar gelaat.

In die lig van die erkenning wat artikel 39(3) van die *Grondwet* verleen aan die bestaan van die Afrika gewoontereg in die Suid-Afrikaanse regstelsel en

484 Departement van Grondsake 1997 HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/legislation/policies/white_papers.htm [paragraaf 4.16] 21 Jul 2005.

in die lig van die verpligting wat ingevolge artikel 39(2) van die *Grondwet* opgelê word om die Afrika gewoontereg te ontwikkel, is die antwoord op die probleem nie geleë in die vervanging van die Afrika gewoontereg nie, maar eerder in die aanpassing en ontwikkeling daarvan. Die aanpassing en ontwikkeling van die Afrika gewoontereg ten opsigte van grondhervorming behels volgens Van Niekerk⁴⁸⁵ die volgende:

[D]ifferent law systems should not be unified but harmonised. Harmonisation aims at removing overt discord. This does not mean manipulation to make indigenous law compatible to western values, for if it results in laws discordant with the values of the communities they are to serve they become "paper" laws and will not be heeded. We should be seeking to achieve the articulation of constitutional values in all laws, but within the framework of people's own cultural values. If the challenge of such a bridging is taken seriously, there must be recognition that cultural norms and paradigms have deep wide roots that are difficult to fully grasp. This requires careful listening and the facilitation of dialogue to build across what can be wide chasms. A crudely built or imposed bridge (threat of no grants or imposition of a CPA) will be unstable and not result in greater tenure security for all members of the group.

6.2.3 Die CLRA

Tekens van sodanige harmonisering is in 'n mate sigbaar in die *CLRA* se poging om 'n balans te handhaaf tussen Afrika kommunale waardes en beginsels enersyds, en konstitusionele demokratiese waardes en beginsels andersyds.⁴⁸⁶ Terwyl die *CLRA* (anders as die *Verenigingswet*) voorsiening maak vir en erkenning verleen aan die rol wat tradisionele leierskap binne die Afrika gewoontereg speel,⁴⁸⁷ maak die *CLRA* terselfdertyd voorsiening dat die bestuur en administrasie van die regspersoon op 'n demokratiese

485 Van Niekerk *Legal Pluralism* in Bekker, Labuschagne en Vorster (reds) *Legal Pluralism* 7-8.

486 Anon Desember 2004 *Tenure Newsletter* 5.

487 Artikel 21 van die *CLRA*.

wyse deur 'n grondadministrasiekomitee⁴⁸⁸ en 'n grondregteraad⁴⁸⁹ behartig sal word. Sodoende behou 'n gemeenskap sy Afrika gewoonteregtelike identiteit, maar kwesbare groepe binne die gemeenskap (soos vroue) word beskerm teen moontlike diskriminerende gebruike en tradisies deur middel van beskermingsmeganismes, soos verpligte vroulike teenwoordigheid op bestuursvlak, maar ook die vereiste dat aangeleenthede met betrekking tot die belange van vroue spesifieke op bestuursvlak aandag moet geniet.⁴⁹⁰

Die doeltreffendheid van die CLRA in die beskerming van vroue se grondregte, spesifiek vroulike hoofde van huishoudings en enkelopende vroue, moet nog egter getoets word, aangesien die CLRA tot op datum van skrywe nog nie in werking gestel is nie. In die lig van moontlike toepassingsprobleme wat in hoofstuk 5 geïdentifiseer is, is die doeltreffendheid van die CLRA afhanklik van duidelik omskrewe riglyne/regulasies vir die uitoefening van die Minister van Grondsake se diskresie by die toestaan van nuwe-orde-regte aan vroue en ondersteuning deur die Departement van Grondsake ten opsigte van die verwesenliking van vroue se toegang tot en beheer oor grond kragtens die CLRA.

6.3 Finale opmerkings

Nieteenstaande bogenoemde wetgewende hervorming om die landelike swart vrou se toegang tot en beheer oor grond te bevorder, kan die waardevolle bydrae wat sosiale hervorming kan meebring, nie ontken word nie. Sosiale hervorming beteken volgens Nonyana⁴⁹¹ nie net die verandering in sosiale verhoudings nie, maar ook die verlening van sosiale vaardighede aan vroue om self hul posisie te verbeter:

488 Artikels 22 en 23 van die CLRA.

489 Artikels 25-30 van die CLRA.

490 Artikels 22(4) en 26(2)(d)(iv) van die CLRA.

491 Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragraaf 6.

If reform laws are to become gender sensitive, they must give women equality in access to education, skills training and economic resources. These reforms must empower women to participate unhindered in economic and political structures and give them security inside and outside the home as well as guarantee their rights to self-determination.

Tydens 'n werkswinkel gehou oor die rol van tradisionele leierskap in grondhervorming, was Sibanda van mening dat wetgewing formele regte aan vroue ten opsigte van grond kan verleen, maar die posisie van die landelike swart vrou sal egter eers verbeter wanneer sosiale verhoudings binne 'n Afrika gewoonteregtelike konteks verander.⁴⁹²

492 Sibanda "The Evolving Role of Traditional Leadership and Institutions within the Context of Communal Tenure in South Africa" referaat gelewer by die *Land Tenure Reforms and the Involving Role of Traditional Leaders*, konferensie gehou te Indaba Hotel, Fourways, Johannesburg 30 Augustus 2005-1 September 2005. Sien in hierdie verband ook Pienaar 2002 TSAR 204: "Die grootste struikelblok by die toepassing van vroue se toegang tot en beheer oor grond is die onbereidwilligheid van swart mans om hul houding en perspektief ten opsigte van vroueregte te verander."

7 Bibliografie

7.1 Boeke en versamelwerke

A

Armstrong et al *Uncovering Reality*

Armstrong A et al *Uncovering Reality: excavating women's rights in African family law* (WLSA Research Trust Harare 1993)

B

Bennett *Constitutional Framework*

Bennett TW "Constitutional Framework" in Joubert WA (red) *LAWSA Volume XXXII (First Reissue) Indigenous Law* (Butterworths Durban 2004)

Bennett *Customary Law*

Bennett TW *Customary Law in South Africa* (Juta Kaapstad 2004)

C

Carey Miller en Pope *Land Title*

Carey Miller DL en Pope A *Land Title in South Africa* (Juta Kaapstad 2000)

Church *Communal Land Tenure*

Church J "Communal Land Tenure" in Joubert WA (red) *LAWSA Volume XXXII (First Reissue) Indigenous Law* (Butterworths Durban 2004)

Cousins en Hornby *Leaping the fissures*

Cousins T en Hornby D *Leaping the fissures: Bridging the gap between paper and real practice in setting up common property*

institutions in land reform in South Africa (School of Government
University of the Western Cape Bellville 2000)

Cross en Friedman *Women and Tenure*

Cross C en Friedman M "Women and tenure: marginality and the
left-hand power" in Meer S (red) *Women, Land and Authority* (Oxfam
David Philip Publishers Kaapstad 1997)

D

Davis en Cheadle *Equality*

Davis D en Cheadle H "Equality" in Davis D, Cheadle H en Haysom
N (reds) *Fundamental Rights in the Constitution: Commentary and
Cases* (Juta Kaapstad 1997)

De Waal, Currie en Erasmus *Bill of Rights*

De Waal J, Currie I en Erasmus G *The Bill of Rights Handbook* 3^{de}
uitg (Juta Kaapstad 2000)

Du Plessis en Rautenbach *Law of Succession*

Du Plessis W en Rautenbach C "Law of Succession and Inheritance"
in Joubert WA (red) *LAWSA Volume XXXII (First Reissue)
Indigenous Law* (Butterworths Durban 2004)

H

Heysom *Language and Culture*

Heysom N "Language and Culture" in Davis D, Cheadle H en
Heysom N (reds) *Fundamental Rights in the Constitutions:
Commentary and Cases* (Juta Kaapstad 1997)

K

Kepe *The problem of defining 'community'*

Kepe T *The problem of defining 'community': Challenges for the land reform programme in rural South Africa* (School of Government University of the Western Cape Bellville 1998)

L

Letsoalo *Land Reform in South Africa*

Letsoalo EM *Land Reform in South Africa: a black perspective* (Skotaville Publishers Johannesburg 1987)

M

Maithufi *Law of Property*

Maithufi IP "Law of Property" in Bekker JC, Labuschagne JMT en Vorster LP (reds) *Introduction to Legal Pluralism in South Africa: part 1 Customary Law* (Butterworths Durban 2002)

Meer (red) *Women, Land and Authority*

Meer S (red) *Women, Land and Authority* (Oxfam David Philip Publishers Kaapstad 1997)

Murray (red) *Gender*

Murray C (red) *Gender and the New South African Legal Order* (Juta Kaapstad 1994)

O

Olivier et al *Inheemse Reg*

Olivier NJJ et al *Inheemse Reg* (Butterworths Durban 1998)

Olivier *Traditional leadership and institutions*

Olivier NJJ "Traditional leadership and institutions" in Joubert WA (red) *LAWSA Volume XXXII (First Reissue) Indigenous Law* (Butterworths Durban 2004)

S

Simons *African Women*

Simons HJ *African Women: Their Legal Status in South Africa* (C Hurst & Company Londen 1968)

U

Unit for Gender Research in Law *Women & the Law*

Unit for Gender Research in Law Unisa *Women & the Law in South Africa: Empowerment Through Enlightenment* (Juta Kaapstad 1998)

V

Van der Walt en Pienaar *Sakereg*

Van der Walt AJ en Pienaar GJ *Inleiding tot die Sakereg* 4de uitg (Juta Kaapstad 2002)

Van Niekerk *Legal Pluralism*

Van Niekerk GJ "Legal Pluralism" in Bekker JC, Labuschagne JMT en Vorster LP (reds) *Introduction to Legal Pluralism in South Africa: part 1 Customary Law* (Butterworths Durban 2002)

W

Walker *Cornfields*

Walker C "Cornfields, gender and land" in Meer S (red) *Women, Land and Authority* (Oxfam David Philip Publishers Kaapstad 1997)

Woolman *Limitations*

Woolman S "Limitations" in Chaskalson M *et al Constitutional Law of South Africa* (Juta Kaapstad 1996)

7.2 *Artikels*

A

Anon Julie 2004 *Tenure Newsletter*
Anon "A new beginning" Julie 2004 *Tenure Newsletter* 13

Anon Julie 2004 *Tenure Newsletter*

Anon "Land Administration Committee and the Administration of Communal Land" Julie 2004 *Tenure Newsletter* 7

Anon Desember 2004 *Tenure Newsletter*

Anon "Workshop a huge success" Desember 2004 *Tenure Newsletter* 4-5

B

Bonthuys 1995 *SAPL/R*

Bonthuys E "Whither the validity of marriages concluded under a system of religious law under the transitional Constitution?" 1995 *SAPL/R* 200-210

C

Carpenter 2001 *THRHR*

Carpenter G "Equality and non-discrimination in the new South African constitutional order (Part 1): The early cases" 2001 *THRHR* 409-422

Carpenter 2002 *THRHR*

Carpenter G "Equality and non-discrimination in the new South African constitutional order (Part 2): An important trilogy of decisions" 2002 *THRHR* 619-642

Carpenter 2002 *THRHR*

Carpenter G "Equality and non-discrimination in the new South African constitutional order (Part 3): The saga continues" 2002 *THRHR* 37-58

Carpenter 2002 *THRHR*

Carpenter G "Equality and non-discrimination in the new South African constitutional order (part 4): update" 2002 *THRHR* 177-185

Chruch 1995 *CILSA*

Church J "Constitutional equality and the position of women in a multi-cultural society" 1995 *CILSA* 289-301

D

De Koker 1996 *TRW*

De Koker JY "Die Status van Inheemse Reg in die Suid-Afrikaanse Regsisteem na 27 April 1994" 1996 *TRW* 112-222

Didiza Desember 2004 *Tenure Newsletter*

Didiza T "Traditional leaders: servants of community owning land" Desember 2004 *Tenure Newsletter* 3

Du Plessis 1993 *THRHR*

Du Plessis W "Poligamie, buite-egtelikheid en intestate erfreg" 1993 *THRHR* 149-153

G

Goolam 2000 *THRHR*

Goolam NMI "The potentially polygamous saga: when will it end?"
2000 *THRHR* 522-524

H

Himonga en Bosch 2000 *SALJ*

Himonga C en Bosch C "The Application of African Customary Law
Under the Constitution of South Africa: Problems Solved or Just
Beginning" 2000 *SALJ* 306-341

J

Jansen van Rensburg 2000 *Obiter*

Jansen van Rensburg AM "Die regsaard van stamme in Suid-Afrika:
universitas of verenigings vir gemeenskaplike eiendom?" 2000 *Obiter*
67-80

Jansen van Rensburg 2001 *Obiter*

Jansen van Rensburg AM "The Judiciary and its Constitutional
Mandates to Develop and Apply Customary Law" 2001 *Obiter* 216-
227

Jansen van Rensburg 2003 *Stell LR*

Jansen van Rensburg AM "The True Capacity of Woman Under
Customary Rule to Acquire Land: an Exposé on the Law, Land and
the Rules of Succession" 2003 *Stell LR* 282-295

Jordaan 1997 *De Jure*

Jordaan RA "Die Fraser trilogie: artikel 18(4)(d) van Wet 74 van
1983" 1997 *De Jure* 391-406

K

Kerr 1994 SALJ

Kerr AJ "Customary Law, Fundamental Rights, and the Constitution"
1994 SALJ 720-735

Kerr 1994 SALJ

Kerr AJ "Judicial notice of foreign law and of customary law" 1994
SALJ 577-592

Klug 1995 *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law*

Klug H "Defining the property rights of others: political power, indigenous tenure and the construction of customary land law" 1995 *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 119-147 soos aangehaal in Pienaar GJ "Security of communal land tenure by registration of individualised title: is the Communal Land Rights Bill of 2003 the final solution?" 2004 *THRHR* 247-248

Knoetze 2004 *Obiter*

Knoetze E "Geskiedenis van die manlike eerstegeboorteregsreël in die inheemse reg (deel 2): Onlangse regspraak " 2004 *Obiter* 1-33

Knoetze 2004 *Speculum Juris*

Knoetze E "Voorstelle ter hervorming van die inheemse erfopvolgingsreg" 2004 *Speculum Juris* 188-189

Knoetze 2004 *THRHR*

Knoetze E "End of the road for the customary law of succession?" 2004 *THRHR* 515-525

Kok 2001 *TSAR*

Kok A "The Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act: why the controversy?" 2001 *TSAR* 294-310

L

Lastarria-Cornhiel 1998 *Reprint*

Lastarria-Cornhiel S "Impact of Privatization on Gender and Property Rights in Africa" 1998 *Reprint* 1317-1333

Lourens 1994 *De Rebus*

Lourens J "Inheemse Reg: Aard en Inhoud in terme van die Grondwet" 1994 *De Rebus* 856-859

M

Maithufi 1997 *THRHR*

Maithufi IP "Possible recognition of polygamous marriages" 1997 *THRHR* 695-699

Maithufi 2002 *De Jure*

Maithufi IP "The Constitution and the application of customary family law in South Africa" 2002 *De Jure* 202-222

Maithufi en Moloi 2004 *THRHR*

Maithufi IP en Moloi GMB "Customary law of succession" 2004 *THRHR* 507-515

Mbatha 2002 *SAJHR*

Mbatha L "Reforming the customary law of succession" 2002 *SAJHR* 259-286

Mbatha 2004 *Gender Research Programme Bulletin*

Mbatha L "The Constitutional Court considers Customary Succession Rights" 2004 *Gender Research Programme Bulletin* 5-8.

Mokgoro 1993 *African Law Review*

Mokgoro Y "Human Rights, Constitutional Rights, Woman and Development" 1993 *African Law Review* 13-19

N

Nkala 1999 *De Rebus*

Nkala M "Any Chance of Emancipation for the African Woman?" 1999 *De Rebus* 39-40

Nonyana 2000 *Butterworths Property Law Digest*

Nonyana MR "Redressing gender imbalances on land in the rural sector" 2000 *Butterworths Property Law Digest* paragrawe 1-7

Nonyana 2003 *Butterworths Property Law Digest*

Nonyana MR "Communal land tenure and the right to family life" 2003 *Butterworths Property Law Digest* paragrawe 1-10

Nonyana 2004 *Butterworths Property Law Digest*

Nonyana MR "The Land Rights Board" 2004 *Butterworths Property Law Digest* paragrawe 1-8

Nonyana 2005 *Butterworths Property Law Digest*

Nonyana "Some disturbing facts on implementing the Communal Land Rights Act" 2005 *Butterworths Property Law Digest* paragrawe 1-4

P

Palser 1998 *TSAR*

Palser E "An evaluation of the position of potentially polygamous marriages in a democratic South Africa" 1998 *TSAR* 84-98

Pienaar 1989 *TRW*

Pienaar GJ "Toekenning en registrasie van grondregte in die nasionale state" 1989 *TRW* 1-19

Pienaar 2000 *TSAR*

Pienaar GJ "Registration of informal land-use rights in South Africa: giving teeth to toothless paper tigers?" 2000 *TSAR* 442-468

Pienaar 2004 *THRHR*

Pienaar GJ "Security of communal land tenure by registration of individualised title: is the Communal Land Rights Bill of 2003 the final solution?" 2004 *THRHR* 244-263

Pienaar 2002 *TSAR*

Pienaar JM "Broadening Access to Land: The Case of African Rural Women in South Africa" 2002 *TSAR* 177-204

Pienaar 2003 *Stell LR*

Pienaar JM "African customary wives in South Africa: is there spousal equality after the commencement of the Recognition of Customary Marriages Act?" 2003 *Stell LR* 256-272

Pieterse 2000 *SALJ*

Pieterse M "The Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act 4 of 2000: final nail in the customary law coffin?" 2000 *SALJ* 627-635

Pieterse 2001 *SAJHR*

Pieterse M "Its a 'Black Thing': Upholding Culture and Customary Law in a Society Founded on Non-Racialism" 2001 *SAJHR* 364-403

Pityana 2003 *Codicillus*

Pityana B "The Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act 4 of 2000" 2003 *Codicillus* 2-9

R

Rautenbach 2003 *Stell LR*

Rautenbach C "Some Comments on the Status of Customary Law in Relation to the Bill of Rights" 2003 *Stell LR* 107-114

Rautenbach en Du Plessis 2003 *De Jure*

Rautenbach C en Du Plessis W "South African Law Commission's proposals for customary law of succession: retrogression or progression?" 2003 *De Jure* 20-31

S

Stassen 2003 *De Rebus*

Stassen P "Selected aspects of the Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act 4 of 2000" 2003 *De Rebus* 44-47

V

Van der Linde 1998 *De Jure*

Van der Linde A "Inheemse reg: intestate erfreg" 1998 *De Jure* 380-384

Van der Merwe 1999 *SALJ*

Van der Merwe W "Gender Equality v Right to Culture" 1999 *SALJ* 100-112

Y

Yose 2000 *Gender Research Programme Bulletin*

Yose CN "The Social Implications of CPA's" 2000 *Gender Research Programme Bulletin* 6

7.3 Wetgewing

7.3.1 Nasionale wetgewing

Communal Land Rights Act 11 van 2004

Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika 200 van 1993

Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 1996

Maatskappywet 61 van 1973

Ontwikkelingstrust en Grond Wet 18 van 1936

Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act 4 van 2000

Swart Administrasiewet 38 van 1927

Swart Grond Wet 27 van 1913

Wet op Basiese Diensvoorwaardes 75 van 1997

Wet op die Besikbaargestelling van Grond en Bystand 126 van 1993

Wet op die Erkenning van Gebruiklike Huwelike 120 van 1998

Wet op die Nasionale Huis van Tradisionele Leiers 10 van 1997

Wet op die Opgradering van Grondbesitregte 112 van 1991

Wet op die Tussentydse Beskerming van Informele Grondregte 31 van 1996

Wet op die Uitbreiding van Sekerheid van Verblyfreg 62 van 1997

Wet op Gesinsgeweld 116 van 1998

Wet op Grondhervorming (Huurarbeiders) 3 van 1996

Wet op Keuse oor die Beëindiging van Swangerskap 92 van 1996

Wet op Kommissie op Geslagsgelykheid 39 van 1996

Wet op Landdroshowe 32 van 1944

Wet op Minder Formele Dorpstigting 113 van 1991

Wet op Onderhoud 99 van 1998

Wet op Ontwikkelingsfasilitering 67 van 1995

Wet op Verenigings vir Gemeenskaplike Eiendom 28 van 1996

Wysigingswet op die Bewysreg 45 van 1988

Wysigingswet op die KwaZulu-Natal Ingonyama Trust 9 van 1997

7.3.2 Wetsontwerpe

Communal Land Rights Bill soos gepubliseer in GK 1432 *Staatskoerant* 23740 van 14 Augustus 2002

Repeal of the Black Administration Act and Amendment of Certain Laws Bill
soos gepubliseer in GK1293 Staatskoerant 27845 van 28 Julie 2005

7.3.3 Witskrifte

Departement van Grondsake 1997 *Witskrif op die Suid-Afrikaanse grondbeleid* beskikbaar by Departement van Grondsake 1997 White Paper on South African Land Policy [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/legislation/policies/white_papers.htm [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

7.3.4 Kennisgewings, regulasies en proklamasies

GK 861 Staatskoerant 26590 van 20 Julie 2004.

GK1293 Staatskoerant 27845 van 28 Julie 2005

GK 1432 Staatskoerant 23740 van 14 Augustus 2002

GK R1908 Staatskoerant 17620 van 28 November 1996

Prok R188 Staatskoerant 2486 van 11 Julie 1969

7.4 Regspraak

Alexkor Ltd and Others v Richtersveld Community and Others 2003 12 BCLR 1301 (KH)

Bhe v Magistrate, Khayelitsha and Others 2005 1 BCLR 1 (KH)

Brink v Kitshoff 1996 4 SA 197 (KH)

Christian Education South Africa v Minister of Education of the Government of the Republic of South Africa 3 All SA 609 (SE)

Dawood and Another v Minister of Home Affairs and Others; Shalabi and Another v Minister of Home Affairs and Another 2000 3 SA 936 (KH)

Du Plessis and Others v De Klerk and Another 1996 3 SA 850 (KH)

East Zulu Motors (Pty) Ltd v Empangeni/Ngwelezane Transitional Local Council and Others 1998 2 SA 61 (KH)

Fraser v Children's Court, Pretoria North and Others 1997 2 SA 261 (KH)

Harksen v Lane NO 1998 1 SA 300 (KH)

Hoffmann v South African Airways 2001 1 SA 1 (KH)

Mabena v Letsoalo 1998 2 SA 1068 (T)

Mthembu v Letsela and Another 1998 2 SA 675 (T)

Mthembu v Letsela and Another 2000 3 SA 867 (HHA)

National Coalition for Gay and Lesbian Equality and Another v Minister of Justice and Others 1999 1 SA 6 (KH)

Nkosi and Another v Bührmann 2002 1 SA 372 (HHA)

Nwamitwa v Philia 2005 3 536 (T)

President of the Republic of South Africa and Another v Hugo 1997 4 SA 1 (KH)

R v Ndobe 1930 AD 484

Ryland v Edros 1997 2 SA 690 (K)

Satchwell v President of the Republic of South Africa and Another 2002 6 SA 1 (KH)

Shabalala and Others v Attorney-General of Transvaal and Another 1996 1 SA 725 (KH)

S v Makwanyane 1995 3 SA 391 (KH)

S v Manamela (Director-General of Justice Intervening) 2000 3 SA 1 (KH)

S v Mbatha; S v Prinsloo 1996 2 SA 464 (KH)

Tsewu v Registrar of Deeds 1905 TS 130

7.5 Internetbronne

A

AFRA [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.afra.co.za> [Datum van gebruik 13 Mei 2005]

African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://www.africa-union.org/Official_documents/Treaties_%20Conventions_%20Protocols/Banjul%20Charter.pdf [Datum van gebruik 20 Augustus 2005]

Alcock R en Hornby D 2004 Traditional land matters [Gevind op die Internet] HYPERLINK [http://www.sarpn.org.za/documents/d0000835/AFRA Traditional land 2004.pdf](http://www.sarpn.org.za/documents/d0000835/AFRA%20Traditional%20land%202004.pdf) [Datum van gebruik 13 Mei 2005]

Anon 1997 Convention for the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women: First South African Report: Part II [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.polity.org.za/html/govdocs/reports/cedaw2.html#Art1> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Anon 2004 Applying for a Grant from the Land Redistribution for Agricultural Development Programme [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.capegateway.gov.za/eng/directories/services/17200/9671#02> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Anon 2004 Report on Delivery to Women [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://www.anc.org.za/ancdocs/reports/2004/delivery_to_women/agric.html [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Anon A brief history of polygamy in Southern Africa [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.sahistory.org.za/pages/specialprojects/kwamsiza/briefPolygamy.htm> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

B
Beijing Declaration and Platform of Action [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/platform/index.html> [Datum van gebruik 20 Augustus 2005]

C
Centre for Applied Legal Studies [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.law.wits.ac.za/cals> [Datum van gebruik 13 Mei 2005]

Centre for Rural Legal Studies [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.crls.org.za/index.html> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw> [Datum van gebruik 25 Januarie 2005]

Cousins B 2002 The continuing controversy over the Communal Land Rights Bill of 2002 [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://www.communitylawcentre.org.za/ser/esr2004/2004sept_land.php#land [Datum van gebruik 13 September 2005]

CSIR [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.csir.co.za> 10 Oktober 2005 [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

D

Departement van Grondsake 1997 White Paper on South African Land Policy [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/legislation_policies/white_papers.htm [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

Departement van Grondsake 1998 Grants and Services of the Land Reform Programme [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://land.pwv.gov.za/redistribution> [18 Mei 2005]

Departement van Grondsake 1999 Annual Report 1999 [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/publications/annual%5Freport/99_Annual_Report/AR1999%20Full%20Digital%20Version.htm [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Departement van Grondsake 2002 Land Reform Gender Policy Framework [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://land.pwv.gov.za/legislation_policies/policies.htm [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Dlamini C 1996 Indigenous law and the Bill of Rights [Gevind op die Internet] HYPERLINK [http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates\\$fn=default.htm\\$vid=MyLNB:10.1048/Enu](http://www2-win4.puk.ac.za/nxt/gateway.dll?f=templates$fn=default.htm$vid=MyLNB:10.1048/Enu) [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

F

Festus M We are women, we are land [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp [Datum van gebruik 13 Januarie 2005]

H

HSRC 2003 Land Redistribution for Agricultural Development: case studies in three provinces [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://www.hsrc.ac.za/research/output/outputDocuments/2380_IRRDLRAD_casestudiesin3provinces.pdf [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

I

International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/d_icerd.htm [Datum van gebruik 20 Augustus 2005]

J

Joint Monitoring Committee on Improvement of Quality of Life and Status of Women 2004 Annual Report [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.pmg.org.za/docs/2003/comreports/050302jmcwomenreport.htm> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

K

Kommissie op Geslagsgelykheid 2003 Submission to the Portfolio Committee on Agriculture and Land Affairs [Gevind op die Internet]

HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB-Submission-CGE.doc> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Kommissie op Geslagsgelykheid 2005 [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.cge.org.za> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

L
LEAP 2002 Case studies: Grange [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage03.htm> [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

LEAP 2002 Gannahoek Farm Trust: simplification and translation of the founding documents 1999-2002 [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubframe7htm> [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

LEAP 2002 Gwebu: Assessment of the Thobelani Communal Property Association 2002 [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubframe5.htm> [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

LEAP 2003 Case studies: St' Bernards [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage01.htm> [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

LEAP 2003 Ntabeni Community Land Trust, Misgunst farm Crisis intervention 2002-2003 [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.leap.org.za/casesubpage06.htm> [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

LEAP 2004 LEAP 4 Preparatory Phase Update [Gevind op die Internet]
HYPERLINK <http://www.leap.org.za/HomeC.htm> [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

LEAP Dictionary [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.leap.org.za/DictionaryB3.htm> [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

LEAP [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.leap.org.za> [Datum van gebruik 13 Mei 2005]

LEAP Linking theory with practice [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.leap.org.za/TheoryC3.htm> [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

LEAP Where the constitution fits [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.leap.org.za/CONA13.htm> [Datum van gebruik 18 Mei 2005]

M

Ministry for Agriculture and Land Affairs 1996 Monitoring and Evaluation [Gevind op die Internet] HYPERLINK [http://land.pwv.gov.za/publications/Annual Report/97 Annual Report/3AR MnE.html](http://land.pwv.gov.za/publications/Annual%20Report/97%20Annual%20Report/3AR%20MnE.html) [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Ministry for Agriculture and Land Affairs Land 2001 Redistribution for Agricultural Development: A Sub-Programme of the Land Redistribution Programme [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://land.pwv.gov.za/redistribution/lrad.htm> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Msimang CT 2005 IFP Position on land issues in SA [Gevind op die Internet] HYPERLINK [http://land.pwv.gov.za/Land Summit/Position Conference Papers/Position Conference papers.htm](http://land.pwv.gov.za/Land%20Summit/Position%20Conference%20Papers/Position%20Conference%20papers.htm) [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Mutangadura G 2004 Woman & Land Tenure Rights in Southern Africa [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://www.iied.org/docs/aboutiied/Working_Group_2_Gladys_Mutangadura.pdf [Datum van gebruik 20 Januarie 2005]

N

Ngaleka 2004 Speech on Communal Land Rights Bill [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.anc.org/ancdocs/speeches/2004/sp0212d.html> [Datum van gebruik 25 Januarie 2005]

NLC Land Redistribution [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdredis.htm> [Datum van gebruik 11 Januarie 2005]

NLC Land Reform Policy [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdrefpo.htm> [Datum van gebruik 11 Januarie 2005]

NLC Land Restitution [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdresti.htm> [Datum van gebruik 11 Januarie 2005]

NLC Tenure Reforms on Farms [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdtenfarm.htm> [Datum van gebruik 11 Januarie 2005].

NLC The Gender Vision of the NLC [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.nlc.co.za/mdtenfarm.htm> [Datum van gebruik 11 Januarie 2005].

O

Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights Study on Women and Adequate Housing [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.unhchr.ch/housing> [Datum van gebruik 13 Januarie 2005]

Office on the Status of Women 2000 South Africa's National Policy Framework for Women's Empowerment and Gender Equality [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.info.gov.za/otherdocs/2000/gender.pdf> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

P

PLAAS 2003 Comments on the Communal Land Rights Bill [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas/publications/CLRB%20-%20Submission%20-%20PLAAS.doc> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

PLAAS [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.uwc.ac.za/plaas> [Datum van gebruik 13 Mei 2005]

Protocol to the African [Banjul] Charter on Human and Peoples' Rights on the Rights of Women in Africa [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www1.umn.edu/humanrts/africa/protocol-women2003.html> [Datum van gebruik 20 Augustus 2005]

R

Rural Women's Access to Land and Property in Selected Countries [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.landcoalition.org/pdf/cedawrpt.pdf> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

S

Suid-Afrikaanse Regskommissie 1997 Harmonisation of the common law and indigenous law: Customary Marriages [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.law.wits.ac.za/salc/discussn/dp74.html> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Surplus People Project [Gevind op die internet] HYPERLINK <http://www.spp.org.za/programmes/default.htm> [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

U

United Nations 2003 Land tenure systems and sustainable development in Southern Africa [Gevind op die Internet] HYPERLINK http://www.sarpn.org.za/documents/d0000664/P672-ECA_Report.pdf [Datum van gebruik 10 Januarie 2005]

W

Walker C 2002 Agrarian Change, Gender and Land Reform: A South African Case Study [Gevind op die Internet] HYPERLINK [http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/d2a23ad2d50cb2a280256eb300385855/c1dbaeb28de8d074c1256c08004694ee/\\$FILE/walker1.pdf](http://www.unrisd.org/unrisd/website/document.nsf/d2a23ad2d50cb2a280256eb300385855/c1dbaeb28de8d074c1256c08004694ee/$FILE/walker1.pdf) [Datum van gebruik 10 Oktober 2005]

Weideman M 2003 Women and Land Reform in South Africa [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.gwsafrica.org/knowledge/land%20sa.htm> [10 Oktober 2005]

Women's Legal Centre 2004 Communal Land Rights: What it was and still is about [Gevind op die Internet] HYPERLINK <http://www.wlce.co.za/advocacy/article2.php> [Datum van gebruik 13 Januarie 2005]

7.6 Konferensie verrigtinge

Hall R, Kleinbooi K en Mvambo N "What land reform has meant and could mean to farmworkers in South Africa" referaat gelewer by die *Human Sciences Research Council Conference on Land Reform and Poverty*

Alleviation in Southern Africa. Konferensie gehou te Pretoria 4-5 Junie 2001
soos aangehaal in Festus M We are women, we are land [Gevind op die
Internet] HYPERLINK [http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.
asp](http://www.kit.nl/specials/html/ga_gender_property.asp) [Datum van gebruik 13 Januarie 2005]

Sibanda S "The Evolving Role of Traditional Leadership and Institutions
within the Context of Communal Land Tenure in South Africa" refereaat
gelewer by die *Land Tenure Reforms and the Involving Role of Traditional
Leaders*. Konferensie gehou te Indaba Hotel, Fourways, Johannesburg 30
Augustus 2005 - 1 September 2005

7.7 Ongepubliseerde en ander verslae

Cousins T 2002 *Report on Capacity Building for the Grange Community*

Cousins T en Hornby D Oktober 2002 *Scoping Report on Communal
Property Institutions in Land Reform*

Cross C en Hornby D Februarie 2002 *Opportunities and Obstacles to
Women's Land Access in South Africa*

CSIR 2003 *Legal Analysis of Communal Property Institutions used in Land
Reform*

KZN Provincial Team of the Common Property Institutions Review
Augustus 2002 *Assessment of the Thobelani CPA at Gwebu*

LEAP Mei 2002 *Report on Grange Workshop*

NLC 2003 *Submission on the Communal Land Rights Bill*

Suid-Afrikaanse Menseregtekommissie 2003 *The Communal Land Rights Bill: Opinion*

Thrench T November 2003 *Applying new approaches in setting up legal entities: Experience at St 'Bernards and Amandushill*

7.8 Trustaktes en grondwette van verenigings vir gemeenskaplike eiendom

Ekuthuleni Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom

Gannahoek Farm Trust

Grange Vereniging vir Gemeenskaplike Eiendom

Nkaseni Estate Community Land Trust

Bylae "A":

Trustakte van die
Nkaseni Estate Community Land Trust

173

TRUST DEED

PREAMBLE

WHEREAS the community currently residing at Nkaseni Farms CC in the District of Weenen wishes to purchase from willing sellers the a portion that is yet to be subdivided of:

BUSHMAN'S RIVER MOUTH NO. 1280 IN THE EXTENT OF SIX HUNDRED AND NINETY-TWO (692) HECTARES

AND WHEREAS the State is prepared to facilitate and finance the acquisition of such land in terms of Act 3 of 1996.

AND WHEREAS the said community have agreed amongst themselves to establish and have a Trust registered to receive transfer of the said land and to hold it for and on behalf of the participating member families from the community, and generally to facilitate the land use of the said land by the participating member families;

AND WHEREAS the said community have requested the Founder as hereinafter defined to cause the Trust to be established and registered in terms of the Trust Property Control Act, No 57 of 1988;

AND WHEREAS the First Trustees have agreed to accept the donation by the Founder for that purpose and to accept appointment as the First Trustees of the Trust;

NOW THEREFORE it is agreed between Founder and the First Trustee that the following shall be the terms and conditions of the Trust;

1. ESTABLISHMENT OF TRUST

- 1.1 A Trust is hereby established, for the objects set forth in this Trust Deed, and subject to the terms and conditions thereof and to the provisions of the Communal Property Associations Act No 28 of 1996.

(172)

2 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

- 1.2 This Trust shall continue for an indefinite period, terminate in the manner and subject to compliance with the formalities stipulated hereunder.

2. NAME OF TRUST

The name of the Trust shall be

THE NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

3. DEFINITIONS AND INTERPRETATION

- 3.1 In this Deed, unless the context clearly indicates otherwise, the following terms shall have the meanings assigned to them respectively, viz:

3.1.1 Words referring to any one gender shall include the other and words referring to the singular shall include the plural and vice versa.

3.1.2 "The Founder" shall refer to Mhlawumberu Masoka authorised and requested to do so for and on behalf of the participating members of the land acquisition project.

3.1.3 "the land" shall mean the following immovable property, that has yet to be subdivided, described as:

BUSHMAN'S RIVER MOUTH NO. 1280 IN THE EXTENT OF SIX HUNDRED AND NINETY-TWO (692) HECTARES

3.1.4 "participating members" shall mean the rightful participants in the land acquisition project designated as such in terms of Clause 10.1 and whose names will be reflected in the Membership Registers.

3.1.5 "the Act" The Communal Property Association Act No 28 of 1996.

3.1.6 "community by-laws" shall mean rules which the Trustees are empowered to

3 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

make, amend and enforce in terms of this Trust Deed, in and which are attached as Annexure "A":

3.1.6.1 to provide, in addition, and subject to the provisions of this Trust Deed, for the management and administration of the Affairs of the Trust and its members.

3.1.6.2 where applicable and necessary, and subject to and in compliance with any relevant legislation, including by-laws of the Local Authority for the area provide for the management and administration of the issues pertaining to municipal Affairs of the members including to:

- (a) provide and regulate (and where applicable restrict) services including sewerage, drainage, water and electricity, where necessary as provider, or facilitate the entering of agreements between the members directly with service providers other than the Trust;
- (b) regulate access to and maintain service installations, communal amenities and roads;
- (c) fix, determine, impose, collect and recover costs, expenses and charges;
- (d) determine land use, planning, zoning and the allocation of land;
- (e) provide for the maintenance of the property and prevent the occurrence or to abate any public nuisance.

3.1.7 "Membership registers" shall mean the registers to be established and maintained by the Trustees, of participating members, who shall be the persons eligible to vote at the General Meeting of Members of the Trust.

3.1.8 "Principle of Equity" shall mean the overriding principle governing the acts and

(170)

4 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

decisions of the Trustees as set out in Clause 17.

- 3.1.9 "The Trust" shall mean the Trust constituted in terms of the Trust Deed.
- 3.1.10 "The Trust Fund" shall mean the entire assets or funds held and administered in terms of this Deed of Trust by the Trustees from time to time.
- 3.1.11 "The Trustees" shall mean the Trustees elected as the initial Trustees and such other persons as may from time to time be elected to serve as Trustees, either in addition to, or in substitution for, such initial Trustees or their successors.
- 3.1.12 "The General Meeting of Members" shall mean the body established and authorised in terms of Clause 13.
- 3.1.13 "Improvements" shall refer to any structure of any kind built or erected or placed on the land in terms of the provisions of this document.
- 3.1.14 "Association of persons" shall include any voluntary association, partnership, close corporation, company, Trust and the like, whether incorporated or unincorporated.
- 3.1.15 "Dispute" for the purpose of Clause 14 shall, without limiting the generality of the term, include any dispute as to:
- (a) the interpretation of the provisions of this document;
 - (b) any matter arising from the implementation of the provisions of this document;
 - (c) any matter arising from or in regard to any aspect of the communal nature of the land as envisaged in this document.
- 3.1.16 "Director-General" means the Director-General of the Department of Land Affairs

169

5 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

The preamble and headings of this Deed of Trust are used for reference and convenience only and shall in no way be used to explain, modify or aid in the interpretation of this Deed of Trust.

4. DONATION

- 4.1 The Founder hereby irrevocably donates to the Trustees R100.00 on the conditions and subject to the Trust as set out in this Deed.
- 4.2 The donation made in terms of Clause 4.1 shall immediately vest in the Trustees, but always subject to the terms of this Deed.

5. OBJECTS OF THE TRUST

- 5.1 This Trust is constituted with the following objects, viz:
- 5.1.1 To purchase, to take transfer of and to hold the land for the purposes of, and subject to, the provisions of this Trust Deed.
 - 5.1.2 To manage and administer the land and natural resources and allocate membership rights and duties in respect of these resources in accordance with the provisions of this Trust Deed.
 - 5.1.3 To undertake such developmental, social and other initiatives and projects, including the subdivision and allocation of land for agricultural, residential and other purposes, and the construction and provision of buildings, amenities, works and facilities as may be appropriate to facilitate the welfare of the participating member families.
- 5.2 Further objects of the Trust shall be:-
- 5.2.1 To raise, receive and hold funds, from any lawful source, for the purpose of the Trust, and to manage, administer and distribute those funds in pursuance of the objects of the Trust and for administrative purposes.
 - 5.2.2 To conduct and operate any financial assistance or subsidy programme or project to achieve the primary objects of the Trust and to cooperate with any other association of persons conducting such a programme or project.

(168)

6 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

- 5.2.3 No income or profits of the Trust, howsoever earned, or any benefit provided by the Trust, shall be paid or made over to any Trustee, or any relative of the Trustee or to the Founder, save such reimbursements which may be paid to them by the Trust in respect of any expenses actually incurred by them, for and on behalf of the Trust, provided however, that the Trustees or their relatives, in their personal capacities, shall be entitled to receive such income, profits or benefits in so far as they be a member of any class or group otherwise being beneficiary of any Trust.

6. THE TRUSTEES

- 6.1 The First Trustees of this Trust shall be:

- 6.1.1 Mlawumberu Masoka
- 6.1.2 Patrick Ba Masoka
- 6.1.3 Pretty Ngubane
- 6.1.4 Nxumuzile Dlamini
- 6.1.5 Zibusse A. Hadebe
- 6.1.6 Mqoqi Ngubane
- 6.1.7 Mphumuzeni Lamula
- 6.1.8 Gigi Hadebe
- 6.1.9 Lamonni Masoka

- 6.2 The management of the business of the Trust shall be performed by the Trustees, who will have to ensure that the aims of this Trust are fulfilled and that any resolution passed at General Meetings of Members will be carried out.

7. ELECTION OF TRUSTEES

- 7.1 At an Annual General Meeting of Members referred to in Clause 13.3, the members present, being not less than 18 (EIGHTEEN) years old, may, subject to this Deed of Trust, by simple majority elect Trustees of 18 (EIGHTEEN) years or older, to replace the First Trustees who have retired or are about to retire in accordance with the provisions of Clause 7.2.
- 7.2 At every second Annual General Meeting of the Members, each Trustee shall retire,

7 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

provided that any such Trustees who so retire shall be eligible for re-election. Provided further that no person shall be elected for three consecutive terms of office.

- 7.3 The first Trustees shall be deemed to have been elected in accordance with the procedure set out in Clause 7.1.
- 7.4 The Trustees may from time to time appoint Consultants who shall be persons whose skills, expertise and experience are useful to the Trust and they may from time to time terminate such appointment. Any person appointed as a Consultant shall have the right to attend all meetings of the Trustees and to speak thereat, provided however, that he shall not have the right to vote at any meeting of the Trustees.
- 7.5 In the event of any such Trustee from time to time cease to be a Trustee for any reason whatsoever, then an extraordinary General meeting of the Members as contemplated in Clause 13.1 shall be called for the purpose of a replacement.
- 7.6 Trustees shall hold office until they vacate office for any reason provided for in Clause 7.10 or until they vacate office in terms of Clause 7.2.
- 7.7 There shall at all times be 9 (NINE) Trustees. In order that their composition reflects the diversity of the Nkaseni Estate Community.
- 7.8 No Act of the Trustees shall be invalid solely because of a temporary vacancy amongst their number.
- 7.9 The following persons shall be disqualified from acting as Trustees:
- 7.9.1 A person who would be disqualified from acting as a director of a company in terms of Section 218(1)(c) or (d), of the South African Companies Act, 1973 as amended, or any corresponding South African Statutory provision;
- 7.9.2 A person whose estate has been sequestrated, whether compulsory or voluntarily, and who has not been rehabilitated;

161

8 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

7.9.3 A person who has been found a lunatic or is of unsound mind as determined by medical or psychiatric evidence or has been declared incapable of managing his Affairs;

7.9.4 Any association of persons.

7.10 The office of a Trustee shall be vacated:

7.10.1 If he or she becomes disqualified in terms of Clause 7.9;

7.10.2 If he or she is no longer a permanent resident on the land.

7.10.3 if he or she is impeached:

(a) by the other Trustees or by a majority of 8 (EIGHT) of the Trustees present and voting at a meeting of such Trustees called for that purpose for which not less than 21 (TWENTY-ONE) days notice has been given; and

(b) by a majority of not less than 75 (SEVENTY-FIVE) % of the vote in a General Meeting of the Members;

(c) if he or she resigns his or her office on not less than 60 (SIXTY) days (or such shorter period as the remaining Trustees may agree to) written notice to the remaining Trustees.

8. PROCEEDINGS OF THE TRUSTEES

8.1 Each Trustee shall have one vote.

8.2 Save as may be otherwise provided in this Trust Deed, the decision of a majority of the Trustees shall be deemed a decision of them all.

8.3 Reasonable notice shall be given of all meetings of the Trustees.

(15)

9 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

- 8.4 Subject to the provisions of Clause 8.8 the Trustees shall meet at least fortnightly for the dispatch of business, adjourn and otherwise regulate their meetings as they deem fit.
- 8.5 The Trustees shall from time to time from amongst their number, elect a chairperson, a vice chairperson, a secretary and a treasurer to hold office for such period or periods as the Trustees may determine.
- 8.6 At meetings of the Trustees, and unless otherwise provided a majority of 5 (FIVE) Trustees shall constitute a quorum.
- 8.7 Any Trustee may at any time summon a meeting of Trustees.
- 8.8 A resolution in writing and signed by all the Trustees shall be as valid and effectual as if it had been passed at a meeting of the Trustees, duly called and constituted.
- 8.9 The Trustees shall keep minutes of their meetings in writing and all resolutions passed by the Trustees shall be duly minuted.
- 8.10 The Chairperson and in his absence the vice chairperson and in the absence of both the secretary shall preside at every meeting of the Trustees.
- 8.11 The Trustees shall have the power to delegate any of their powers to a committee or committees constituted of one or more Trustees and they may from time to time alter, amend or repeal such delegation.
- 8.12 The Trustee members of any such committee may from time to time invite any persons to be non-voting members of such committees for such period or periods as they may from time to time determine and they may from time to time terminate such membership.
- 8.12.1 Such committees shall be accountable to the Trustees for all their activities.
- 8.12.2 Such committees shall regularly report to the Trustees on all their activities.

8.12.3 The decision of any such committee may be varied, amended or superseded by the Trustees.

8.12.4 any person aggrieved by any decision of such committee may appeal to the Trustees against such decision.

9. TRUSTEES POWERS

9.1 The Trustees shall, in addition to the powers otherwise specifically conferred upon them in terms of this Trust Deed, and also in addition to all powers enjoyed by them under the common law or by statute, have the following specific and discretionary powers in order to achieve the main objects of the Trust, provided however, that notwithstanding anything to the contrary herein contained, the Trust shall not engage in any profit-making scheme involving trading operations or any speculative transactions:

9.1.1 To acquire and hold, by purchase, lease, donation, bequest, in exchange or in any lawful manner, any property (whether movable or immovable, corporeal or incorporeal).

9.1.2 To survey, sub-divide, plan, improve, develop and upgrade any immovable property acquired by them, and to construct thereon any works, improvements, buildings, fences, water courses, dams and the like.

9.1.3 To raise, accept and acquire for the purpose of the Trust, any monies, gifts, bequests or payments from any person, firm or company or association that may be raised, bequeathed or paid to them as an addition or with the intention to add to the funds hereby donated to them, and any additions so accepted and acquired shall be deemed to form part of this Trust Fund to be administered and dealt with subject to the terms of this Trust Deed, including any compliance with any conditions subject to which any monies are paid to the Trust. Provided that the Trust shall not accept any donation which is unilaterally revocable at the insistence of the donor thereof, or which seeks to impose a condition on the Trust which is inconsistent with the terms and conditions of this Trust Deed.

- 9.1.4 From time to time, to disburse the Trust Fund, or nay portion thereof, in accordance with the provisions of this Trust deed in order to achieve the objects of the Trust and in accordance with any condition which may be attached to the provisions of any part thereof.
- 9.1.5 To open and operate (either themselves or by a person or persons authorised by them) accounts in banking institutions, building societies and other financial institutions, and to utilise such accounts for the purposes of the Trust.
- 9.1.6 To reimburse themselves from time to time from the Trust Fund for all reasonable expenses which may be incurred by them in or about the execution of the Trust and the powers conferred upon them.
- 9.1.7 To delegate any of their powers to a committee or committees constituted of one or more Trustees and from time to time alter, amend or repeal such delegation.
- 9.1.8 To employ staff, agents and other people (either casually, temporarily, permanently or on secondment) to carry out the objects of the Trust upon such terms and conditions as they may from time to time consider desirable, and to terminate such employment or agency, and to pay their salaries, fees, commissions, remuneration and other charges out of the Trust Fund and to confer upon any staff or agents so appointed the right to exercise any discretion which may be vested in the Trustees.
- 9.1.9 To call in, recover, collect and sue for all monies owing to the Trust, to institute or defend legal proceedings and to sign all Deeds, Powers of Attorneys an other documents that may be necessary for those purposes.
- 9.1.10 To enter into contracts on behalf of the Trust and to adopt and to accept benefits under contracts entered into for the benefit of the Trust, whether before or after the creation of the Trust.

12 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

9.1.11 To make secured or unsecured loans or donations to any person or persons, but excluding the Founder, any Trustee or the relative of any Trustee, but including an association of persons for any purpose consistent with the objects of the Trust and for the benefit of the community, upon such terms and conditions as they may consider fit, provided that if any Trustee or relative of a Trustee is also a participating member family, then they shall not in their capacity as a participating member family be excluded from the benefits of this Clause.

9.1.12 To enter into partnerships, joint ventures and similar contracts and relationships to better achieve the objects of the Trust, and to exercise all the rights and duties arising therefrom.

9.1.13 To appoint auditors to the Trust and to fix their remuneration.

9.1.14 To do all things reasonably ancillary to the afore going powers in order to efficiently and effectively achieve the objects of the Trust.

9.1.15 To make rules (the adoption of any such rule shall be subject to the consent of the participating members in a General Meeting as contemplated in Clause 13.3 as signified by a majority of not less than 75 (SEVENTY-FIVE)%:

- (a) Regulating the conduct of participating member families on the land;
- (b) of procedures in terms of which alleged breaches of such rules shall be adjudicated by the Trustees;
- (c) setting reasonable penalties to be imposed and enforced by the Trustees for the breach of such rules, which penalties may include ejection from the land.

10. MEMBERSHIP, ENTRY AND EXIT

10.1 Families eligible to apply for benefit from the assets, resources and projects of the Trust shall comprise of the families who are registered labour tenants and whose applications for a settlement grant has been approved by the Department of Land Affairs. The said

13 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

members shall be registered in a membership register as such.

10.2 Application for membership shall be made to the Trustees and should be accompanied by an amount as determined by the Trustees. Applications will be subject to the discretion of the Trustees, whose decisions will need to be ratified at a General Meeting of Members as provided for in Clause 13.1.

10.3 Application for new membership shall only be considered if and when a participating family decides to leave the land and wishes to sell its rights in the land, or when a participating family's membership is terminated as contemplated in Clause 10.4.3.

10.4 Membership of the Trust shall be terminated upon:

10.4.1 The death of a member, at which point the legal successor of the deceased will become a member.

10.4.2 Notice of resignation in writing to the Trustees, signed by the member.

10.4.3 A members membership may be terminated by the other members at a General Meeting of Members properly constituted upon any of the following grounds:

- (a) Repeated non-compliance with community by-laws established in terms of the Trust Deed;
- (b) Committing any act or omission which constitutes a nuisance in the legal sense of the term.
- (c) A member has engaged in conduct which would constitute an offence in terms of the Act.

10.4.4 In the event of a participating member being expelled from the land, the Trustees shall award his/her spouse or dependant or dependants membership so as to replace the expelled member on the Membership Register.

11. ENTITLEMENTS AND OBLIGATIONS

11.1 Security of tenure of individuals and families is ensured through membership of the Trust

(16)

14 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

and by the mechanism of granting exclusive rights of participation, use and occupation in favour of the participating member families. Member families shall not be deprived of this right except as provided in Clause 10.4.

- 11.2 The right to erect improvements upon allocated settlement land, and to maintain such improvements.
- 11.3 Member families will in circumstances be entitled to sell the improvements or rights in land on leaving the land, such right is subject to giving the Trustees 3 (THREE) months notice of such intention to leave, and to give the first option in this regard to other member families and notifying the Trustees of their intention to leave the land. Should the Trust or member families not be in a position to buy such rights any newcomer interested in buying such rights will have to apply for membership first.
- 11.4 All members, that being the person representing each family on the Membership Register, have voting rights.
- 11.5 Subject to Trust regulations, each participating member family shall have adequate access to land for residential, grazing and cultivation purposes, natural resources and other assets, resources and projects of the Trust.
- 11.6 The right to bequeath the right to his or her or their heirs.
- 11.7 The members will be obliged to maintain the land upon which improvements are situated and to participate in and make contributions towards the maintenance of the common areas in the vicinity, for the common good.
- 11.8 As the community has a legitimate interest in maintaining continuing access to its land for all its members; no absentee lease holding of individual units or rights to natural resources is permitted.

15 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

11.9 Member families shall be bound to abide by community by-laws.

11.10 Each member shall be obliged to pay any levy lawfully imposed on him or her by the Trustees.

12 FINANCES AND RECORDS

12.1 Proper books of account of the Trust shall be kept and such books, together with all other papers and documents connected with or relating to the Trust shall be kept at such place as may be agreed upon by the Trustees and shall at all times be accessible to each of the Trustees. The Trustees may engage such secretarial or accounting assistance as may be required for the purposes of the Trust.

12.2 The Trustees shall immediately upon the coming into operation of this Trust Deed appoint an auditor or auditors who shall hold office for such period and subject to such conditions as may be determined by the Trustees, and who may from time to time be replaced by the Trustees, it being the intention, however, that there shall at all times be an auditor of the Trust. Every auditor of the Trust shall be entitled to require from the Trustees, employees or agents of the Trust such information and explanations as may be necessary for the performance of the duties of the auditors.

12.3 The books of account and financial Affairs of the Trust shall be audited and the auditors shall prepare a set of financial statements to the Trust in respect of each financial year, which statements shall be reported on by the Trustees and the auditors to the participating member families as provided for in Clause 13.3.1.

12.4 The Trustees may from time to time maintain and keep a cash float in any amount approved of by them in consultation with the auditor of the Trust, and may from such float make such payments not exceeding the amount approved as they deem desirable.

12.5 The financial year of the Trust shall not exceed 12 months and shall terminate on 31 August each year and financial accounts shall be prepared as at the end of each financial year.

13. GENERAL MEETING OF THE MEMBERS

- 13.1 A General Meeting of Members whose names appear in the membership register at the relevant time and who have reached the age of 18 (EIGHTEEN) years shall be convened from time to time as the need may arise, in order to deal with the business of the Trust, including appointing, removing and substituting Trustees, and giving evidence to such other business as may be necessary or required by law.
- 13.2 The first Annual General Meeting of Members shall be held within a period of 15 (FIFTEEN) months from the date of registration of the Trust with the Master of the High Court, and subsequent Annual General meetings shall be held within 3 (THREE) months of the end of each financial year.
- 13.3 This Annual General Meeting of the Members shall include the following:
- 13.3.1 Subject to the provisions of this Trust Deed, receive and consider reports from the Trustees on the Affairs of the Trust, including the financial Affairs of the Trust.
- 13.3.2 Consult and confer fully with the participating member families on all matters of broad policy in regard to the management and administration of the land and in regard to specific activities and projects of the Trust.
- 13.3.3 Elect the Trustees who can be members of the families of registered members.
- 13.3.4 Such other matters as may be necessary and appropriate.
- 13.4 Ordinary General Meetings of the Members whose names appear in the register at the relevant time and who have reached the age of 18 (EIGHTEEN) years, may be called at any time by the Trustees or on the requisition, addressed to the Trustees by member families.
- 13.5 Notice of every General Meeting of Members shall be given to all participating member families and shall be placed at all communal facilities.²

17 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

13.6 The quorum for any General Meeting shall be 75 (SEVENTY-FIVE) % of the families as recorded in the register. A duly convened General Meeting at which a quorum is present shall be competent to carry out all the objects of the Trust and to exercise all its powers as herein stipulated.

13.7 The Chairperson, or in his or her absence or inability to act, the Vice-Chairperson, shall act as Chairperson of all General Meetings of the Members.

13.8 At all General Meetings, a resolution put to the vote of a meeting shall be decided by a show of hands from the members. Members reserve the right to request that certain votes be held by secret ballot.

14 DISPUTE RESOLUTION:

14.1 In the event of there being a dispute as defined in 3.1.15 then such lack of consensus, dispute or disagreement shall be referred to, in the first instance to mediation by the Inkosi and his Councillors and if not successful to the Director-General in terms of Section 10(2) of the Act, provided that the Trustees first shall have attempted to resolve such dispute at 2 (TWO) consecutive meetings of the Trustees prior to referring such matter accordingly.

14.2 Any dispute referred to in Clause 14.1 shall:

14.2.1 in the first instance be referred to mediation; and

14.2.2 if such mediation does not resolve such dispute within a period of 10 (TEN) days of being so referred, then the dispute shall be referred to the Director-General in accordance with the provisions set out in the Act.

14.3 In respect of any dispute resolving proceedings conducted in terms of this agreement, it is agreed that:

14.3.1 the proceedings shall be conducted expeditiously and consistent with fair practice and with due regard to the expenses which may be incurred by any party.

156

14.3.2 The parties to this agreement agree and undertake that they shall conduct their relations with each other arising from this agreement in a spirit of good faith, and they shall not cause the Trust or any part thereof, to be delayed or suspended as a result of any dispute save for good and proper reasons arising out of this agreement.

15. REGISTRATION OF PROPERTY AND LEGAL PROCEEDINGS

15.1 Immovable property acquired by the Trust or forming part of the Trust Fund shall be registered in the name of the Trust.

15.2 Legal proceedings instituted by or against the Trust may be instituted in the name of the Trust.

16. EXEMPTIONS:

16.1 The Trustees (including any person assumed or appointed in the place of any Trustee) shall be exempt from any obligations to furnish security in connection with their appointment; and or for the due administration of the Trust to the Master of the Supreme Court or any other person, body or authority, as provided for in any law now in force or to come into force relating to Trusts and the protection of Trust monies, and the Master of the Supreme Court and any such other person, body or authority are hereby directed to dispense with such security.

16.2 A Trustee shall not enter into a contract with the Trust in which he or she, or his or her business has an interest and shall not in the course of his duties in the administration of the Trust, act in such a manner as to promote merely the interests of any employer of such Trustee, or any business in which she or he has and interest.

16.3 No Trustee shall be liable to make good to the Trust or any beneficiary any loss occasioned or sustained by any cause, howsoever arising, except such loss as may arise from or be occasioned by a failure to show the degree of care, diligence and skill contemplated in Section 9 of the Trust Property Control Act No 57 of 1988, or his or her own dishonesty or other wilful misconduct or gross negligence.

123

154

19 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

16.4 No Trustee shall be liable for any act of dishonesty or other misconduct committed by any other Trustee unless he or she knowingly allowed it or was an accessory thereto.

16.5 The Trustees shall be indemnified out of the Trust Fund against all claims and demands of whatsoever nature that may be made upon them arising out of the exercised or purported exercise of any of the powers conferred upon them.

16.6 If the Trustees bona fide make any payment to any person who they assume to be entitled thereto under the terms of this Trust Deed and it is subsequently found that such other person or persons is not entitled thereto under the terms of this Trust deed, the Trustees shall nevertheless not be liable to make good to the Trust or beneficiaries of the Trust the monies so paid.

17. **PRINCIPLE OF EQUITY**

17.1 The powers of the Trustees shall be interpreted and implemented at all times in accordance with and overriding principle of fairness and equity, which shall require that the Trustees deal with the assets of the Trust and confer benefits thereunder only for the benefit of the participating member families, and that there is no material distinction or discrimination between member families.

17.2 Nothing hereinbefore contained shall preclude the Trust or the Trustees acting on its behalf, from entering into arrangements involving some kind of differentiation between individual family members, provided a bona fide attempt is made to equalise any ostensible disparity and ensure equity and fairness between member families to the intent and purpose of this Trust Deed.

17.3 It is further stipulated that the terms and conditions of this Deed of Trust and the powers of the Trustees, shall be interpreted and implemented in a manner consistent with the spirit and objects of Statutory Principles contained in Section 9 of the Act.

18. **AMENDMENTS TO THE TRUST**

18.1 The provisions of this Trust Deed may be varied in writing provided that:

(13)

20 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

18.1.1 at least one months written notice of any proposed amendment is given to the Trustees, and a copy of such notice is displayed at public places for the benefit of the participating member families;

18.1.2 the proposed amendment is thereafter approved at a duly constituted meeting of the Trustee;

18.1.3 such amendment is ratified by the participating member families at a General Meeting of Members.

19. TERMINATION OF THE TRUST

19.1 This Trust may be terminated on a resolution of the participating member families in a General Meeting of Members as contemplated in Clause 13.1, adopted by a majority vote of not less than 75 (SEVENTY-FIVE)%. On termination of the Trust, if there remains any assets whatsoever after satisfaction of all the debts and liabilities of the Trust, such assets shall be donated to such other body or organisation having similar objects as this Trust has, as may be determined by the Trustees, subject to the approval of the member families in a General Meeting of Members as contemplated in Clause 13.1 and adopted by a majority vote of not less than 75 (SEVENTY-FIVE) %.

20. APPLICATION OF THE COMMUNAL PROPERTIES ASSOCIATION ACT

20.1 It is intended that the Trustees submit application to the Minister of Land affairs for the designation of this Trust as a "similar entity", and the consequent application of the Act to this Trust, in terms of the provisions Section 2(3) thereof. In the event that the application of the Act as aforesaid is made conditional upon amendments being affected to this Trust Deed, the Trustees shall be authorised to effect such amendments provided that:

20.1.1 the adoption of such amendments is unanimously agreed to by all Trustees; and

20.1.2 all Trustees unanimously agree that such amendments are purely of a formal nature and do not warrant the convening of a general meeting.

ANNEXURE "A"

COMMUNITY BY-LAWS

The following shall be the by-laws that the participating member families of the Nkaseni Estate Community Land Trust shall be bound by.

These by-laws may be amended, repealed and or added to by the Trustees from time to time after ratification at a General Meeting of Members;

1. No leasing of residential sites will be permitted.
2. Members can allow indigent relatives to live with them on the land on condition that no rental will be charged. Should the indigent relatives possess any livestock they will be permitted to bring them onto the land only in the event that they then do not exceed the permitted carrying capacity of the land. The Trustees will have to be notified of all such arrangements and of the duration of their stay.
3. Leasing of grazing and arable sites will be permitted only amongst registered members and on condition that no monetary transactions take place between the lessor and lessee.
4. All public communal property will be equally accessible to all members.
5. All members and their families, and their personal effects will be treated with dignity and respect.
6. No campaigning or canvassing of Trustees will be permitted.
7. Sustainable use and management of the land will be insisted upon at all times.
8. The permitted number of livestock per household will be adhered to strictly at all times.
9. Any registered member may operate and conduct a commercial venture on the land in the areas earmarked for such activity. All commercial activity will have to be conducted in a manner that does not constitute a health or environmental threat to members.

23 NKASENI ESTATE COMMUNITY LAND TRUST

Furthermore no commercial venture is to interfere with the other members' right to use of land

10. The practice of witchcraft will not be permitted on the land.
11. All traditional Zulu Law, which is compatible with the South African Constitutional principles will be adhered to.

The Trustees have the power to fine people for any contravention of the above By-Laws, on condition that no fine will exceed R100.00.

Bylae "B":

Grondwet van die
*Grange Vereniging vir Gemeenskaplike
Eiendom*

GRANGE COMMUNAL PROPERTY ASSOCIATION CONSTITUTION

PREAMBLE:

- (a) WHEREAS the members of the Grange Community, district of Klip Rivier, Ladysmith Magisterial area, KwaZulu-Natal Province have registered their need for land so as to improve their socio-economic situation;
- (b) AND WHEREAS the two (2) heads of the Grange community (Messrs. S.E Mazibuko & Q.K. Ngcobo) on behalf of the said members have been in constant engagements and lead in discussions with the former Landowner and the Department of Land Affairs (DLA) for the acquisition of the portion of the farm Groot Hoek No. 1081, owned by Sandra Fisher Trust.
- (c) AND WHEREAS the said individual on behalf of the said members have applied for settlement and land acquisition grants to the DLA to acquire such land, through the Labour Tenants Act 3 of 1996.
- (d) AND WHEREAS the said application has been approved by the DLA;
- (e) AND WHEREAS the members have decided to hold the land in common through an association which shall be registered in terms of the Communal Property Association Act 28, of 1996 (hereinafter referred to "the Act"); and
- (f) NOW THEREFORE the members have resolved to form a communal property association which shall operate in terms of conditions stipulated in this Constitution and the Act.

1. ESTABLISHMENT OF ASSOCIATION:

- 1.1. An Association is hereby established in terms of Section 2(1)(b) of the Communal Property Association Act 28 of 1996, for the objects and subject to the terms and conditions as hereinafter set out in this Constitution and Act.
- 1.2. The Association shall be constituted for an indefinite period, terminable in the manner and subject to compliance with the formalities stipulated in the Act and this Constitution.

2. NAME OF THE ASSOCIATION:

- 2.1. The name of the Association shall be known as **GRANGE COMMUNAL PROPERTY ASSOCIATION** the abbreviated name shall be known as **GRANGE CPA** (hereinafter referred to as "the association").

3. ADDRESS OF THE ASSOCIATION:

3.1. The address of the Association is as follows:

3.1.1. Postal Address:

P.O. Box 85
Ladysmith
3370

3.1.2. Physical Address:

Grange Farm
Ladysmith
3370

4. LAND AND PROPERTY TO BE OWNED:

- 4.1. The activities of the Association shall be undertaken on the property Grange Farm Remainder of Groot Hoek No. 1081 situated in the Klip Rivier district in the Ladysmith Magisterial area.
- 4.2. The Association may acquire additional immovable and or movable property.
- 4.3. The Association shall be entitled to solicit and accept contributions both throughout the Republic of South Africa and elsewhere.

5. DEFINITIONS AND INTERPRETATION:

In this Constitution, unless the context indicates otherwise, the following terms shall have the meaning assigned to them respectively;

- 5.1 "The Act":
Shall mean the Communal Property Association Act 28 of 1996.
- 5.2 "Association of persons":
Shall include any voluntary associations, partnerships, close co-operations, company, trusts and the likes whether incorporated or unincorporated.
- 5.3 "The Association":
Shall mean the Grange Communal Property Association, a communal property association established in terms of Communal Property Association Act 28 of 1996.
- 5.4 "The Association's property":
Shall mean the initial immovable property, and or any movable or immovable property and such further assets, whether capital or income in nature, held and administered on behalf of the Association and its members by the Committee from time to time.

- 5.5 **"the Committee":**
Shall mean the fiduciary body, subject to applicable statutes laws, elected by the members of the Association in terms of this Constitution to manage the affairs of the Association.
- 5.6 **"the Conciliator":**
Shall mean the person appointed by the Director-General to resolve the disputes between the members of the Association.
- 5.7 **"the Constitution":**
Shall mean the document registered in terms of the Communal Property Association Act 28 of 1996, containing provisions governing the management and operation of the Association.
- 5.8 **"the Dispute":**
For the purposes of this, shall without limiting the generality of the term, include any dispute as to:
- a) the interpretation of the provisions of the Constitution;
 - b) any matter arising from the implementation of the provisions of this Constitution;
 - c) any matter arising from or in regard to any aspect of the communal nature of the property as envisaged in this Constitution;
- 5.9 **"the General Meeting":**
Unless specified to be either annual or extra-ordinary general meeting, shall call any general meeting, either annual or extra-ordinary meetings. In relation to the general meeting the member means a natural person not less than eighteen (18) years of age and who is a member of a household registered with the Association.
- 5.10 **"Improvements":**
Shall mean any structure of whatever kind built or erected or placed on the land in terms of the provisions of this Constitution.
- 5.11 **"Members":**
Shall mean the initial members of Grange (40) persons and their family members of their households registered as such with the Association and such include future members of the Association. A reference to a person in this Constitution when referring to a member shall have similar meaning.
- 5.12 **"the Department":**
Shall mean the Department of Land Affairs.
- 5.13 **"the Registration Officer":**
Shall mean a person appointed by the Director-General of the Department of Land Affairs in terms of Section 8(3)(a) of the Act to register a communal property association.

5.14 "Director-General":

Shall mean the Director-General of the Department of Land Affairs of the Republic of South Africa.

5.15. "Community Rules":

shall mean rules regarding management and administration of the land in which the Committee is empowered to make, amend, and enforce in terms of this Constitution.

6. PRINCIPLE OF EQUITY:

6.1. The powers of the Association and the Committee shall be interpreted and implemented at all times in accordance an overriding principle of fairness and equity, which shall require that the Association administer all assets of the Association only for the benefit of its eligible members or categories thereof, in such a manner as to ensure that all eligible persons within the same or similar benefits, and that any material distinction or discrimination be avoided between persons of the same or similar categories.

6.2. Nothing herein before contained or implied shall preclude the Association or Committee from entering into arrangements involving some differentiation between individual members, provided that a bona fide attempt is made to avoid any ostensible disparity, and to ensure broad equity and fairness between the affected members.

6.3. It is further stipulated that the terms and conditions of this Constitution, and the powers of this Association or Committee, shall be interpreted and implemented in a manner consistent with the spirit and objects of statutory principles contained in Section 9 of the Act.

7. AIMS AND OBJECTIVES OF THE ASSOCIATION:

7.1. The main objective of this Association is to hold, administer, and manage the property Grange Farm Remainder of Groot Hoek No.1081 situated in the Klip Rivier district in the Ladysmith Magisterial area, on behalf of all its individual members subject to the conditions of this Constitution and the Act.

7.2. The Association will have the following secondary objectives:

7.2.1. Acquire in its own name for the benefit and on behalf of its members, property whether movable or immovable.

7.2.2. The provision of appropriate infrastructure, including schools, clinics, housing and other social, recreational, economic, cultural, educational and religious facilities and amenities

7.2.3. The development of agriculture, small businesses and opportunities for tourism ventures.

- 7.2.4. To enter into agreements, grant rights of occupation; enter into participation agreements and award Special Membership to any outside party whose involvement with the Association will be of benefit to all the members of the Association.
- 7.2.5. To execute any action as may serve to address poverty, unemployment, socio-economic needs and historical disadvantage among the members.
- 7.2.6. To manage the Association in a manner which is non-discriminatory, equitable and democratic and accountable to the members.
- 7.2.7. To ensure that the members of the Association are protected against abuse of power by other members.

8. MEMBERSHIP OF THE ASSOCIATION:

- 8.1. Individual membership shall be vested in households and each individual household shall represent one member.
- 8.2. Individual members shall be all individual households stipulated on the beneficiary list of the Grange Farm, reflected in Schedule A of this Constitution, and all such households who will be awarded membership in terms of the resolution passed in terms of Clause 8.3 hereafter.
- 8.3. The Committee shall receive applications for membership and shall refer it together with a recommendation to the members in the General Meeting for a decision.
 - 8.3.1. When it is proposed as contemplated in clause 8.3 above, to admit a person as a new member the Committee members shall proceed as follows:
 - a) Such a proposal shall be put to a vote at a General Meeting,
 - b) The notice convening the meeting shall identify by name the person whose admission as a member is proposed, and
 - c) Disclose the sum of money required to be paid by such person to the Association on return for the right to be acquired upon gaining membership, such sum being subjected to alteration by a majority of members present or represented at the meeting.
 - d) The person whose admission is proposed as a member shall attend the meeting and answer any questions put to him / her from the floor;
 - e) The Committee members shall give reason/s to the meeting for their proposals;
 - f) The person whose admission is proposed as a member shall be admitted as a member only if a resolution in favour thereof at the meeting, such resolution also disclosing the sum of money referred to in Clause (b) and (c).

- 8.4. Special Membership may be awarded to any person or group of persons by the General Meeting with regard to the provisions of Clause 8.3 if the person or group of person demonstrate the ability to make a valuable contribution to the well being of all Members of the Association; on such conditions as may be deemed appropriate by the members present at the General Meeting.

9. RIGHTS AND DUTIES OF MEMBERS:

- 9.1. All members of households who are over eighteen (18) years old and who are not insane have the right to attend and speak at Annual General Meetings and General Meetings.
- 9.2. Membership will vest in households; each household has the right to cast one vote at General Meetings. Each household has a right to make a resolution and elect or nominate someone who will inherit the rights of the household head in the event of his / her death or when he / she has voluntarily left the farm.
- 9.3. All members that have applied for government subsidies will have equal rights to residential, grazing, cropping plots and other natural resources that are on the property e.g. thatch grass, fire wood, water etc.
- 9.4. No member may lease his / her grazing, residence or garden rights to another person outside of the Association membership.
- 9.5. All subsidized members represent individual members within a household.
- 9.6. Each member within the legitimate household is privileged to enjoy full rights like the subsidized member.
- 9.7. The Committee will decide about the maintenance of common areas and the number of livestock each household is allowed to keep in consultation with agricultural experts.
- 9.8. No horses and donkeys are allowed on the farm.
- 9.9. Family members not residing on the farm are allowed to settle with the full consent of the Committee e.g. scholars and migrant workers. They will have the right to vote at AGMs and General Meetings but their right to grazing, residential and cropping plots are through the hosting family. Children of these family members may not inherit their parent's rights.
- 9.10. No beneficiary member may sell his / her rights to a person who is not already a member of the Association.
- 9.11. Members may have visitors to stay for not longer than one (1) calendar month at a time.
- 9.12. A member who leaves the Association voluntarily may sell his / her rights to other members of the Association. If no member of the Association wishes to purchase the rights, then they return to the ownership of the Association.

9.13. A member whose membership was terminated involuntarily may not sell his / her rights. The rights revert to the ownership of the Association.

9.13. Any resolution must be table and discussed with the Committee on a fully constituted meeting of members.

9.14.1. Any person whose part of the household of an individual member shall have the right of access to any documents, minutes, reports, or any information whatsoever pertaining to any business of the Association.

9.14.2. Members have the right to use the Association's property according to the development plan (land and use plan) and community rules.

10. TERMINATION OF MEMBERSHIP:

10.1.1. Members who leave voluntarily will have their membership terminated. Members intending to terminate their membership must do so in writing to the Committee at least three (3) calendar months prior to their intention to terminate membership.

10.1.2. The adult members of the household will sign voluntary membership termination by written and signed resignation letter.

10.1.3. Members who take part in criminal activities will be reported to the police. The Committee will terminate a membership if a person is arrested a second time after serving a sentence.

10.1.4. Members who consistently break community rules will be reported to the Committee, which will then talk to them. Members who persist in breaking rules after the Committee's intervention will have to account for their behaviour to a General Meeting of the community. The community meeting will instruct the Committee to impose a fine on the offender.

10.5. The Association shall not be obliged to pay back any compensation to the outgoing member unless due legal process was followed and as part of the settlement specified in the Court Order.

10.6. The following will be ground rules for termination of membership;

10.6.1. Corruption,

10.6.2. Nepotism,

10.6.3. Granting to any person rights to the property in violation of the Constitution,

10.6.4. A Committee member who does not act in the best interests of the Association,

10.6.5. Abuse of power or authority, or encouragement of any person to do so, in such a manner that the benefits or rights of a member are harmed,

- 10.6.6. Non-payment of lawfully imposed fees,
- 10.6.7. Continued non-compliance with community rules and imposing of fines,
- 10.7. The following procedures will be followed to terminate a member's membership;
 - 10.7.1. A member will lay a charge against the wrong doer with the Committee,
 - 10.7.2. The Committee must investigate the charge and inform the wrong doer,
 - 10.7.3. If the charge has substance the Committee will set a date for a hearing,
 - 10.7.4. Both parties will be informed of the meeting,
 - 10.7.5. At a Committee meeting the case will be heard,
 - 10.7.6. Both parties will have the right to present their case,
 - 10.7.7. The Committee will then make a recommendation to the members at a General Meeting,
 - 10.7.8. The parties will again be informed of the meeting and given a chance to state their cases,
 - 10.7.9. If the members decided that the membership must be terminated the Committee will be instructed to begin Legal Action against the wrong doer,
- 10.8. No person's membership will be terminated without following due legal processes and obtaining a Court Order to do so.
- 10.9. Membership vests in households and is dependent upon the existence of the household.

11. COMMITTEE:

- 11.6. There will be nine (9) Committee members comprised of all age groups within the Association. These members will be elected during first Annual General Meeting.
- 11.7. The Committee shall consist of a Chairperson, Deputy Chairperson, Secretary, Treasurer and five (5) additional members.
- 11.8. The term of office of the Committee members will be two (2) years.
- 11.4. If a vacancy arises in the Committee the remaining committee members will co-opt another person.
- 11.5.1. The Committee, which is responsible for the implementation of the provisions of this Constitution subject to the aims and objectives thereof undertakes the management of the affairs of the Association, subject to the instructions of the Members taken at a General Meeting in accordance with Clause 12.

11.6.1 An Interim Committee comprising of those persons whose names and particulars are contained in Schedule A of this Constitution, is hereby appointed to serve in this capacity until the holding of the first Annual General Meeting after registration of this Association with the Director-General of the Land Affairs, provided that such General Meeting shall be held within one (1) year reckoned from such date of registration.

12. DECISION-MAKING:

- 12.1. The decisions of members of the Association and the committee must at all times be fair, ensuring that all members receive benefits without discrimination.
- 12.2. Special arrangements shall only be granted by the Association and the Committee to treat other members differently if that discrimination is based on a fair ground.

13. ELECTIONS:

- 13.1. All permanent residents of Grange Community who are over the age of eighteen (1) years can be elected on to the Committee, except people who are insane, or who have been convicted of a crime, or who are untrustworthy or who are drunkards.
- 13.2. Members of the Committee will be elected by secret ballot every second (2nd) years. A member can be elected for two (2) consecutive term of office before standing down. A person who has been a member for may only be re-nominated for election after two (2) consecutive elections have passed since s/he held office.
- 13.3. People not resident at Grange Farm may not be elected to the Committee except special advisors who will be nominated at a community meeting and approved by the majority.
- 13.4. Committee members wishing to resign must give their reasons to a General Meeting of the community.
- 13.5. A Committee member may be impeached by a majority decision of a General Meeting of the community.
- 13.6. The Committee will notify a special advisor of the termination of his / her services.

14. PROCEEDINGS OF THE COMMITTEE MEETINGS:

- 14.1. The Committee organizes its meetings and execute its duties as it deems appropriate, but with the following reservations:
 - a) The Chairperson and the Deputy are elected at the General Meeting where the Committee is elected, and holds office for the term of office of the Committee.

- b) The Chairperson or Deputy has the discretion to convene a meeting from time to time, but is obliged to convene a meeting on request of at least five (5) members of the Committee. The notice be in writing and must include an agenda, at least fourteen (14) days before the meeting unless, in special circumstances an urgent meeting is required, in which case notice shall be given in a manner prescribed by the Chairperson or Deputy.

14.2. A simple majority through a secret ballot will make committee decision.

14.3. A quorum is constituted of five (5) members of the Committee.

14.4. A Committee member has one (1) vote and disputes are settled by a majority vote.

14.5. In the event of equality in votes the Chairperson will have a final and decisive vote.

14.6. Minutes are kept of all Committee meetings and are signed by the Chairperson.

14.7. Minutes of Committee meetings shall be made available to any member upon request.

14.7.1. The Committee must meet at least once (1) in every month, in addition to special meetings called by the Chairperson.

14.7.2. A Committee member who misses more than three (3) consecutive meetings will have to provide valid reasons to the Committee. Failure to provide these reasons will result in a General Meeting of the Committee where a decision will be taken about the member's continued membership of the Committee.

14.7.3. Only the Committee Chairperson or the Deputy may call Committee meetings. The Committee secretary will notify members in writing of such meeting two (2) weeks before the meeting takes place.

14.7.4. A decision signed by the necessary quorum of Committee members has the same validity as a decision taken by the Committee at a duly constituted Committee meeting.

14.7.5. Members are entitled to attend Committee meetings and Committee Chairperson may allow a member to address the Committee at such a meeting.

14.7.6. A Committee member who has an interest that is greater than his / her interest as a normal member in a matter before the Committee shall excuse him / herself from participating in that decision.

15. POWERS OF THE COMMITTEE:

15.1. The Committee has the following powers to act in the interests of, and on behalf of the community, as long as these actions are consistent with this Constitution:

15.1.1. To buy and own property,

15.1.2. To take decisions and sign agreements,

15.1.3. To manage finances including borrowing and lending money and open banking accounts collect money owing for the purposes of the Association,

15.1.4. To employ staff, agents and other people to carry out the objectives of the Association,

15.1.5. To sign all deeds, power of attorneys and other relevant documents,

15.1.6. To institute or defend any legal proceedings,

15.1.7. To implement rules approved by the majority of the members of the Association regarding; conduct of members on the land and procedures in terms of which breaches the rules shall be adjudicated,

15.1.8. To do all things that are reasonable in order to achieve the aims of the Association; and

15.1.9. Committee members are not individually liable for debts incurred by the Association.

16. RESTRICTED POWERS OF THE COMMITTEE:

16.1. The powers of the Committee members may be limited by the terms of a special resolution passed at a General Meeting duly convened and constituted in the manner hereinafter provided.

16.2. The Committee shall not accept any donation that is unilaterally revocable at the will of the donor, or which seeks to impose a condition on the Association, which is inconsistent with the terms and conditions of this Constitution.

16.3. The assets of the Association must be used in accordance with the provisions of the Constitution in order to achieve the objectives of this Constitution.

16.4. A General Meeting of members has the right to remove, replace or appoint Committee members.

16.5. The powers of the Committee may be limited by the terms of the special resolution passed at a General Meeting.

16.6. The powers of the Committee members shall be limited with regard to the disposal or encumbrance of the immovable property of the Association.

17. FINANCES:

- 17.1. The Committee will appoint an auditor,
- 17.2. The Committee will arrange for audited financial statements to be done annually,
- 17.3. The bank account to be held at Standard Bank at Ladysmith,
- 17.4. The Chairperson, secretary and the treasurer will be signatories. Any payments have to be authorized by the Chairperson, secretary and the treasurer,
- 17.5. Proper records of all financial transactions will be kept by the treasurer and will be accessible to all members of the Committee,
- 17.6. Financial records will be submitted to the members at the Annual General Meeting for approval,
- 17.7. The members will decide on distribution and division of profits, and appointment of working expenditure at the Annual General Meeting,
- 17.8. The treasurer may keep a cash float not exceeding R 1 000, 00 for use by the Committee for activities in the interests of the Association.
- 17.9. The cash of the Association shall be deposited in an account opened in the name of the Association with a registered bank within one (1) week of receiving the money.

18. GENERAL MEETINGS:

- 18.1. General Meetings of all members will be held once (1) a year in addition to special meetings.
- 18.2. A quorum for a General Meeting will consist of a representative from every household.
- 18.3. The Committee secretary will notify members about meetings one (1) month in advance and in writing.
- 18.4. Members will meet to deal with the business of the Association including disputes, financial irregularities, election, removal and substitution of Committee members.
- 18.5. Members will also give guidance and direction to Committee members. Members will also decide on amendments to the Constitution.
- 18.6. An AGM will be called within three (3) months of setting up this Association. The AGM will include the following in addition to usual General Meeting agendas.
 - 18.6.1. Reports from Committee members,

- 18.6.2. Financial reports from the Chairperson and Treasurer as well as the auditor.
- 18.7. Voting will take place by secret ballot
19. AMENDMENTS TO THE CONSTITUTION:
- 19.1. All members can propose changes to the constitution by placing such proposals on the Committee meeting agendas.
- 19.2. Committee members will draft recommendations to be presented at General Meetings for approval.
- 19.3. The Constitution may be changed by a decision of the majority of members at a General Meeting. If the Constitution is changed no person's may be negatively affected without the person's approval. The person may not withhold their approval unreasonably.
20. DISSOLUTION OF THE ASSOCIATION:
- 20.1. A decision to dissolve the Association must be passed at a General Meeting called for that purpose.
- 20.2. The decision must be passed by a three-quarter (3/4) majority of all members.
- 20.3. The meeting shall have power to pass a resolution by majority vote for the appointment of a liquidator.
- 20.4. The property of the Association will be distributed in the following manner:
- 20.5. All assets that have been isolated for the exclusive use by a member will become the property of that member in full-unrestricted ownership.
- 20.6. All communal assets and funds shall, after payment of all debts and obligations of the Association be given or transferred to some other institution or Association with similar objectives to those of the Association.
21. DISPUTE RESOLUTION:
- 21.1. The Committee will settle disputes between and amongst members.
- 21.2. Disputes between a member and the Committee will be settled by an independent mediator appointed by the Director-General according to Section 10 (2) & (3) & (4) of the Communal Property Association Act.
- 21.3. An independent mediator appointed by the Director-General would settle disputes between Committee members. Any member who is not satisfied with the outcome of a dispute will have the right to appeal to the Director-General and the Court.

DATED AT GRANGE FARM ON THIS 12th DAY OF AUGUST 2001.

CHAIRPERSON:

e Ngcobo
QHEGU NGCOBO (Mr)

DEPUTY CHAIRPERSON:

SE Mabafo
ESTER MABAFO (Ms)

SECRETARY:

NDUKUYAKHE
NDUKUYAKHE MAZIBUKO (Mr)

Bylae "C":

Trustakte van die
Gannahoek Farm Trust

GANNAHOEK FARM TRUST

WHEREAS:

1. The residents of eighteen kraals situated of the farm described as Remainder of Gannahoek 1348, situated in the Administrative District of Natal (district Colenso) wish to purchase a portion of the farm to secure their tenure;
2. The Association for Rural Advancement of Pietermaritzburg wishes to assist them in doing so, and has to this end procured an interest free loan from the IDT equivalent to 62% of the purchase price to enable them to do so;
3. The owner of the farm, Shonalanga Safari Lodge (Pty) Ltd has agreed to sell a portion of the farm to a Trust to be established to hold ownership of the land for and on behalf of the residents of the farm;
4. The residents have authorised and instructed the Association for Rural Advancement of Pietermaritzburg to create a Trust for their benefit;
5. The Trustees have agreed to accept the donation by the Association for Rural Advancement of Pietermaritzburg to establish the Trust and to deal therewith subject to the provisions hereof;
6. The content, terms and conditions specified hereunder were discussed and adopted by a General Meeting of the Gannahoek community held on 20 June 1994.

NOW THEREFORE the parties hereby agree to create a Trust to be known as GANNAHOEK FARM TRUST upon the following terms and conditions :

1. DEFINITIONS AND INTERPRETATION

In this deed :

- 1.1 words referring to any one gender shall include the other and words referring to the singular shall include the plural and vice versa;
- 1.2 "the founder" shall mean the Association for Rural Advancement of Pietermaritzburg, a duly constituted voluntary association;
- 1.3 "the farm" shall mean a subdivided portion of 578 hectares of the farm REMAINDER OF GANNAHOEK 1348, situated in the Administrative District of Natal;
- 1.4 "resident" shall mean any person whose name appears on the list of residents;
- 1.5 "list of residents" shall mean a written document which contains the names of the lawful residents of each kraal, as appearing on the list of founder kraals, and as amended, updated and approved at the most recently held Annual General Meeting of the Gannahoek Farm Residents' Association;
- 1.6 "General Meeting" shall mean a meeting held in terms of the Association Agreement, and Annual General Meeting shall have a corresponding meaning;
- 1.7 "Association Agreement" shall mean the terms and conditions agreed upon by the kraal representatives to determine the use rights of residents;
- 1.8 "the association" shall mean the Gannahoek Farm Residents Association formed in terms of the Association Agreement;
- 1.9 "kraal representative" shall mean a person who has been duly elected by the residents of his/her kraal to represent their interests, in terms of the Association Agreement;
- 1.10 "management committee" shall mean a committee comprising of the kraal representatives in accordance with the terms and conditions of the Association Agreement;
- 1.11 "kraal" shall mean a family unit, comprising of residents, as traditionally accepted amongst the residents of the farm and shall include those persons dependent upon the head or heads of the family according to civil and indigenous law;
- 1.12 "founder kraals" shall mean the eighteen kraals, indicated on the attached list of founder kraals (Annexure 1), who participated in the purchase of the farm and the creation of this Trust;

- 1.13 "beneficiary" shall mean any founder kraal and any additional kraal established and recognised at Gannahoek in terms of the Association Agreement;
- 1.14 "the Trustees" shall mean those persons nominated as the Initial Trustees in terms of clause 4, and such other persons (including juristic persons) as may from time to time be elected to serve as Trustees, either in addition to, or in substitution for, such Initial Trustees, or their successors.
- 1.15 "the Trust fund" shall mean any movable or immovable property or assets or funds held and administered in terms of this deed, from time to time.

2. DONATION

- 2.1 The founder hereby irrevocably donates to the Trustees R100 (ONE HUNDRED RAND) on the conditions and subject to the Trust herein set out;
- 2.2 The donation shall immediately vest in the Trustees, but always subject to the terms of this deed.

3. MAIN OBJECTS OF THE TRUST

The main objects of the Trust are:

- 3.1 to secure the residents' tenure of the farm through means of the purchase of the farm;
- 3.2 to hold ownership for and on behalf of the residents;
- 3.3 to utilize and develop the farm in accordance with such agreements, policies and guidelines as are determined from time to time by the Trustees and the association;
- 3.4 to ensure that the resources of the farm are to be shared by the residents, on a basis equal between the various kraals to which they belong;
- 3.5 to ensure that the residents meet their obligations to the purchase of the farm on a basis equal between the various kraals.

4. TRUSTEES

- 4.1 The management of the Trust shall be undertaken by a Board of Trustees, which shall be responsible for promoting the Main Objects and implementing the terms of this TRUST DEED according to its intent and purpose, and subject to any directions of the envisaged GANNAHOEK FARM RESIDENTS ASSOCIATION in the form of a resolution passed at a General Meeting.
- 4.2 The Initial Trustees of this Trust shall be:
 - 4.2.1 Non-residents
 1. CHRISTO LOOTS
 2. SITHEMBISO GUMBI
 3. PETER BROWN
 - 4.2.2 Residents
 1. BIKA XABA
 2. NOMSOMBULUKO KHUMALO
 3. MBHEKISENI MABASO
 4. MALO MTSHALI
- 4.3 There shall at all times be not less than five and not more than seven Trustees;
- 4.4 Save for the Initial Trustees, all future appointments of Trustees shall be filled by lawful Gannahoek residents over the age of 18 years;
- 4.5 The appointment of the non-resident Trustees referred to in clause 4.2.1 shall expire on the second annual anniversary of their appointment as Trustees, whereafter no further non-resident Trustees shall be appointed, and all future Trustees shall be appointed from amongst the residents;
- 4.6 All other Trustees shall hold office for two years but shall be eligible for re-election;
- 4.7 At each Annual General Meeting of residents provided for in terms of the Association Agreement, a new Board of Trustees will be elected subject to the terms of this Trust Deed and to the due authorisation of the Master of the Supreme Court.
- 4.9 Should such General Meeting of residents not be held or if held fail to elect Trustees for a new term, their term of office will be valid until such time as the necessary election has taken place;
- 4.10 In the event of any Trustee ceasing to be a Trustee for any reason whatsoever, then an extraordinary General Meeting of residents shall be called in terms of the Association Agreement, for the purpose of the election of a replacement;

4.11 Any assumption of a Trustee shall be effected by means of written document under the hand of the person entitled to make it;

4.12 Any person who would be disqualified from being a director by virtue of the relevant provisions of the laws relating to companies, shall also be disqualified from being a Trustee.

5. POWERS OF TRUSTEES

5.1 The Trustees shall, in addition to any powers they may have in terms of the common law or statute, have the following specific powers, provided that, notwithstanding anything to the contrary contained herein, they shall not engage in any profit-making scheme or any speculative transaction:

- 5.1.1 to acquire or hold any property in any lawful manner;
- 5.1.2 to borrow any sums of money on reasonable terms and conditions against security of any assets of the Trust fund, provided that the purpose thereof be consistent with the objects of the Trust;
- 5.1.3 to reimburse themselves for all expenses incurred in the execution of their duties as Trustees;
- 5.1.4 to institute or defend legal proceedings;
- 5.1.5 to sign any necessary document to give effect to this deed or any agreement reached in relation to the farm;
- 5.1.6 to make secured or unsecured loans to any resident upon such terms and conditions as they may consider fit provided that the purpose thereof be consistent with the objects of the Trust;
- 5.1.7 to do all things reasonably required to give efficient and effective effect to the foregoing powers to serve the objects of this deed;
- 5.1.8 to engage such professional assistance as may be reasonably required for the purposes of the Trust and to effect payment of all such costs and expenses incurred out of the Trust fund;
- 5.1.9 from time to time to appoint Consultants to the Trust, who shall be persons whose skills, expertise and experience are useful to the Trust, and from time to time to terminate such appointment. Any person appointed as a Consultant shall have the right to attend all meetings of the Trustees and to speak thereat, provided however that he shall not have the right to vote at any meeting of the Trustees;
- 5.1.10 to establish a sub-committee with such powers as the Trustees may delegate to it;
- 5.1.11 to create separate trusts, the terms of which shall be determined in their absolute discretion.

6. TRUSTEES' MEETINGS

- 6.1 The Trustees shall meet at least once every six months;
- 6.2 Meetings of the Trustees shall be convened by reasonable prior notice of at least fourteen (14) days to all Trustees, unless in special circumstances an urgent meeting is deemed necessary, in which case, without compliance with such formalities, notice may be given in such manner as the Chairperson may deem feasible and appropriate;
- 6.3 The quorum necessary for the transaction of any business by the Board of Trustees shall be Five (5);
- 6.4 Decisions of the Trustees shall be made by consensus, provided that where five Trustees are in agreement with a decision such decision shall be deemed to have been reached by consensus;
- 6.5 Meetings may be held in the presence of any resident who wishes to attend unless at least five Trustees present shall agree that the meeting be held in camera;
- 6.6 The Trustees shall elect from their number the following officebearers: chairperson, vice chairperson, secretary and treasurer;
- 6.7 The Trustees shall keep written minutes of their meetings and all resolutions passed by the Trustees shall be duly minuted;
- 6.8 A resolution in writing signed by all the Trustees shall be as valid and effectual as if it had been adopted at a meeting of the Trustees;
- 6.9 The Board of Trustees may delegate any of its powers and duties to an Executive Trustee, or to a special-purpose Committee, as it may deem appropriate from time to time. Any such Executive Trustee or Committee to which such delegation is made, shall conform to all directions regulations and procedures that may be stipulated by the Board of Trustees from time to time, which shall at no time be divested of such power or duty notwithstanding its delegation.

7. PRINCIPLE OF EQUITY

- 7.1 The powers of the Trustees shall be interpreted and implemented at all times in accordance with an overriding principle of fairness and equity, which shall require that the Trustees deal with the Trust Fund in accordance with the Main Objects, and only for the benefit of the beneficiaries, and generally in such a manner as to ensure that all eligible beneficiaries receive similar benefits.

8. FINANCE AND RECORDS

- 8.1 The Trustees shall ensure that proper books of account of the Trust be kept and maintained in accordance with normal accounting procedure;
- 8.2 The financial year of the Trust shall not exceed 12 months and financial statements shall be prepared as at the end of each financial year;
- 8.3 The books of account shall at all reasonable times be accessible to any of the Trustees or residents;
- 8.4 The Trustees shall open a bank account in the name of the Trust at any reputable financial or banking institution;
- 8.5 The Trustees shall keep a receipt book and shall issue a receipt within three days for all monies received by or on behalf of the Trust;
- 8.6 The Trustees shall deposit into its bank account any monies received by or on behalf of the Trust within seven days of receiving the money;
- 8.7 The Trustees shall make all payments on behalf of the Trust by cheque drawn on such banking account, which cheque shall be signed and or authorised by the signatures of at least two of three Trustees authorised to do so;
- 8.8 The Trustees shall submit an annual financial report of the affairs of the Trust to each annual General Meeting of the association;
- 8.9 The Trustees shall be obliged to appoint an independent practising Chartered Accountant to investigate the financial affairs of the Trust, including if so required an audit of its financial records, on request to do so in writing by not less than 1/3rd of the beneficiaries.

9. TRUSTEES - EXEMPTIONS

- 9.1 The Trustees (including any person assumed or appointed in the place of any Trustee) shall be exempt from any obligation to furnish security in connection with their appointment and/or for the due administration of the Trust to the Master of the Supreme Court or any other person, body or authority, as provided for in any law now in force or to come into force relating to trusts and the protection of trust monies, and the Master and any such other person, body or authority are hereby directed to dispense with such security.

9.2 A Trustee shall not enter into a contract with the Trust in which he or his business has an interest, and shall not in the course of his duties in the administration of the Trust, act in such a manner as to promote merely the interests of an employer of such Trustee, or any business in which he has an interest, save if such Trustee has made full disclosure to the other Trustees of any such interest.

9.3 No Trustee shall be liable to make good to the Trust or any beneficiary any loss occasioned or sustained by any cause, howsoever arising, except such loss as may arise from or be occasioned by a failure to show the degree of care, diligence and skill contemplated in section 9 of the Trust Property Control Act, No 57 of 1988, or his own personal dishonesty or other wilful misconduct or gross negligence.

9.4 Subject to the provisions of section 9 of the Trust Property Control Act, No 57 of 1988:

9.4.1 no Trustee shall be liable for any act of dishonesty or other misconduct committed by any other Trustee unless he knowingly allowed it or was an accessory thereto;

9.4.2 the Trustees shall be indemnified out of the Trust Fund against all claims and demands of whatsoever nature that may be made upon them arising out of the exercise or purported exercise of any of the powers hereby conferred upon them;

9.4.3 if the Trustees bona fide make any payment to any person whom they assume to be entitled thereto under the terms of this Deed and it be subsequently found that some other person or persons is entitled thereto hereunder, the Trustees shall nevertheless not be responsible for the monies so paid.

10. ASSOCIATION AGREEMENT

10.1 In accordance with the objects of this Trust, the Trustees shall encourage and assist the residents of the farm to form an association, to be known as the GANNAHOEK FARM RESIDENTS ASSOCIATION;

10.2 The main objects of this association shall be:

10.2.1 to deal with the individual and collective interests of the residents;

10.2.2 to represent those interests to the Board of Trustees;

10.2.3 to manage and administer the residents' use of all the available resources on the farm.

10.3 The association shall have a written constitution which will include provision that:

- 10.3.1 two kraal representatives will be appointed by each beneficiary on an annual basis, in a manner and according to procedures agreed upon by the residents of each particular kraal aged 18 years or older;
- 10.3.2 ultimate control of the association shall vest in a General Meeting, in which all lawful residents aged 18 years or older shall have the right to participate;
- 10.3.3 the quorum necessary for the passing of any binding decision by the General Meeting will be 2/3 of kraal representatives;
- 10.3.4 decision making at any General Meeting will happen through voting through the kraal representatives present;
- 10.3.5 decisions of the association shall be made by consensus, provided that where 2/3 of kraal representatives present are in agreement with a decision, such decision shall be deemed to have been reached by consensus;
- 10.3.6 a Management Committee will be formed, comprising of all kraal representatives, to manage the affairs of the association between general meetings, and to call meetings whenever circumstances demand it;
- 10.3.7 General Meetings will be held at least twice per year, and an Annual General Meeting will be held once a year;
- 10.3.8 the kraal representatives shall ensure that a written list of residents of their kraal is drafted and updated annually, which list is to be submitted to the Annual General Meeting for their ratification, and then lodged with the Board of Trustees;
- 10.3.9 each kraal, irrespective of its number of residents, shall be allocated equal access to the common resources of the farm, on terms and conditions agreed to by the association;
- 10.3.10 each kraal, irrespective of its number of residents, shall be obliged to contribute on an equal basis to the purchase price of the farm;
- 10.3.11 each kraal shall be liable to pay such levy if any to the Trustees as shall be determined at the Annual General Meeting of the association for its use and enjoyment of the resources of the farm, provided that the levy charged is reasonable and has been determined taking into consideration all the relevant circumstances;

11. TERMS AND CONDITIONS OF BENEFICIAL INTERESTS

- 11.1 The Trustees shall recognise, allot and cancel rights of residents to occupy and use the farm in accordance with any agreement, policy or guideline determined by the association, subject to the provisions of this Trust Deed.

12. AMENDMENT

- 12.1 The provisions of this deed may be amended in writing provided that:

12.1.1 at least thirty days written notice of such proposed amendment be given to the Trustees and residents;

12.1.2 the proposed amendment is approved of by a majority of 2/3 of a special General Meeting of the association called for this purpose;

12.1.3 a special General Meeting of the association to consider an amendment of this deed may be called for by a majority of at least five Trustees or 30% of the kraal representatives or 50% of the lawful farm residents aged 18 years or older.

13. TERMINATION

- 13.1 This Trust shall terminate upon a resolution adopted by a majority of 2/3 of the association called for such purpose upon 30 days written notice.

- 13.2 Should a resolution be adopted to terminate this Trust the Trust fund, after payment of any debts and liabilities of the Trust, shall be distributed in equal proportions amongst the kraal representatives who shall distribute such payment in equal proportions amongst the lawful residents of his kraal aged 18 years or older.

14. ACCEPTANCE OF TRUST

The Initial Trustees hereby accept the donation from the founder hereof and undertake, jointly and severally:

14.1 to carry out the terms and conditions and stipulations contained in this deed;

14.2 to act, at all times, in a bona fide manner to promote the interest of the residents with the exclusion of his own interest of whatsoever nature.

Signed for and on behalf of the Founder at Pietermaritzburg.....
on this 21st day of JULY 1994..... 1994,
he being duly authorised thereto by the Association for Rural Advancement, and warranting such authority.

AS WITNESS:

1. [Signature]
2. [Signature]

Signed by the First Trustees at the Place and Date indicated:

NAME	PLACE	DATE	SIGNATURE
1. PETER MUIENZIE BROWN	Pietermaritzburg	28/6/94	<u>[Signature]</u>
2. SITHEMBISO HERBERT GUMBI	PIETERMARITZBURG	28/6/94	<u>[Signature]</u>
3. MALO PHUMAPHI MTSHALI	GANNADDEK	29/6/94	<u>[Signature]</u>
4. NOMSOMBULUKO KHUMALO	GANNADDEK	29/6/94	<u>[Signature]</u>
5. BIKA XABA	GANNADDEK	29/6/94	<u>[Signature]</u>
6. MBEKISENI MABASO	GANNADDEK	29/6/94	<u>[Signature]</u>
7. <u>CHRISTO GOTS</u>	<u>Pietermaritzburg</u>	<u>19/7/94</u>	<u>[Signature]</u>

Bylae "D":

Grondwet van die
Ekuthuleni Vereniging vir Gemeenskaplike
Eiendom

Constitution of the Ekuthuleni Communal Property Association

Preamble

The residents of St Bernards wish to accept the donation of the properties on which they live from the Diocese of Marianhill.

1. The association and its purposes

- 1.1 This constitution sets up the Ekuthuleni Communal Property Association ("the association") whose purpose is:
 - 1.1.1 to take transfer of the properties known as Remainder of farm St Bernard no 17743 ("the land") from the Diocese of Marianhill,
 - 1.1.2 to protect the rights of residents, households, and interest groups in the land and property of the association,
 - 1.1.3 to enable residents collectively to decide and control who lives on the land and how the land will be used,
 - 1.1.4 to facilitate development of infrastructure, projects and services for the benefit of residents.
- 1.2 The association is made up of all residents, and functions as a legal entity by means of the structures and procedures outlined in this constitution.
- 1.3 The association may increase its property by purchases from income or by transfer of assets to the association.

2. Residents

- 2.1 A resident is a member of a household that holds a household site according to this constitution and whose home is on the land.
- 2.2 All residents who have reached the age of 18 years are adult residents.

3. General rights and duties of residents

- 3.1 All adult residents have the right to
 - 3.1.1 attend, participate and vote at a community meeting,
 - 3.1.2 stand for election to the land committee,
 - 3.1.3 inspect the records of the association.
- 3.2 Residents have the right to seek recourse if they believe that their rights have been infringed.
- 3.3 Residents have a duty to know the constitution and the community rules, and to report breaches to the land committee.

- 3.4 Rights of residents must be exercised in accordance with this constitution and community rules approved in a community meeting.
- 3.5 Residents must pay levies approved in a community meeting.

4. Rights and duties on household sites

- 4.1 The boundaries of household sites as existing at transfer of the land to the association and the households that hold those must be confirmed in a community meeting after transfer and be placed on record as allocated land, as a pre-condition for transactions involving household sites.
- 4.2 The community meeting may not make decisions on major changes in land use inside the boundaries of occupied household sites or transfer the household site or a portion of the household site to another party without the consent of the household.
- 4.3 The adult members of a household must agree on household decision-making processes and on a household representative to act on their behalf.
- 4.4 Subject to household decisions, members of the household may:
 - 4.4.1 build houses,
 - 4.4.2 plough fields,
 - 4.4.3 open and run businesses which do not pose a threat to the health or well-being of residents,
 - 4.4.4 have portions of the household site pointed out for their particular use,
 - 4.4.5 permit relatives to live on the household site,
 - 4.4.6 enter into written agreements with residents outside the household to use part of their household site according to agreed boundaries for an agreed period,
 - 4.4.7 arrange for outsiders to guard their family or property while they are away from home. Such guards are not residents in terms of this constitution and are not eligible for allocation of sites.
- 4.5 The adult members of the household may decide:
 - 4.5.1 on major changes to the existing uses of the household site,
 - 4.5.2 to allocate a portion of their household site to members of their household to be demarcated and registered by the land committee for establishment of a new household site,
 - 4.5.3 that the household will leave the site.
- 4.6 If the household leaves the household site:
 - 4.6.1 it has no right to permanently transfer the site to any other party;
 - 4.6.2 it may sell structures on the site to residents meeting criteria for allocation of sites. See Clause 8.
- 4.7 The household representative must inform the land committee
 - 4.7.1 of proposed major changes in the use of a household site,

- 4.7.2 if the household plans to leave the land and who was involved in making this decision,
- 4.7.3 if the household proposes to allocate a portion of their household site to members of their household for establishment of a new household site,
- 4.7.4 if a relative comes to live with a household,
- 4.7.5 if a person comes to guard a household,
- 4.7.6 of written agreements allowing site use outside the household.
- 4.8 If the household representative changes, the outgoing household representative or members of the household must inform the land committee.
- 4.9 Households have a duty to pay levies imposed by a community meeting.

5. Rights and duties on unallocated land

- 5.1 The use of land outside household sites and not subject to the terms of existing written agreements is determined by the community meeting which may:
 - 5.1.1 decide that particular areas may be allocated, reserved or alienated for particular uses by residents or groups of residents or by other parties for the benefit of residents,
 - 5.1.2 decide that certain criteria or procedures will apply in the case of such allocation, reservation or alienation, where not already laid down in this constitution,
 - 5.1.3 decide on major changes in land use or in who uses such land,
 - 5.1.4 decide how money will be raised through use of the property and natural resources of the association and how such money will be spent,
 - 5.1.5 decide on all applications from non-residents to use the land,
 - 5.1.6 authorize the land committee to carry out any such decisions.
- 5.2 Residents already using land must be consulted if a major change in land or natural resource use or alienation of land is being considered.
- 5.3 Subject to community rules, all residents may
 - 5.3.1 graze their livestock on those parts of the land set aside for grazing,
 - 5.3.2 use natural resources and plantations on the land.
- 5.4 Residents have the right to reasonable access to water sources for domestic purposes.
- 5.5 Subject to availability of land and existing written agreements, residents may apply to the land committee for allocation of land for household sites, shops and businesses and community projects. The land committee may allocate land for such purposes according to eligibility criteria set out in this constitution.

6. Community meeting

- 6.1 The community meeting is the highest decision-making body of the association. It elects and instructs the land committee to carry out administrative tasks, and gives assistance in resolving disputes which cannot be resolved by the parties in the dispute or by the land committee.
- 6.2 The land committee must convene community meetings once every three months. The convenor must ensure that all residents have adequate notice of the meeting. If the land committee fails to convene community meetings, residents must remind them of this responsibility, and if they still fail to do so, ten residents may convene the community meeting.
- 6.3 In each year one of these community meetings must be an annual general meeting at which the land committee must report on the affairs of the association and elections for a new land committee may be held.
- 6.4 Urgent matters may be dealt with in community meetings convened between the three-monthly meetings.
- 6.5 All adult residents may attend, participate and vote at a community meeting. To make binding decisions at least one adult resident from at least 40% of households spread across major settlement areas must be present. Binding decisions are made by majority vote.
- 6.6 Minutes and a register of households from which adult residents are present must be kept for each community meeting making binding decisions.

7. Land committee

- 7.1 A land committee is elected at the annual general meeting of the association to administer the affairs of the association and carry out the decisions of the community meetings. For these purposes it has the authority to:
 - 7.1.1 Sign legal documents on behalf of the association, including documents to take transfer of the land,
 - 7.1.2 Receive applications for land allocation, reservation or alienation,
 - 7.1.3 Make allocations where the application deals with matters for which procedures and criteria have already been laid down in a community meeting or in this constitution and refer such applications to the community meeting for decision where they have not,
 - 7.1.4 Represent the community in getting services, infrastructure and development projects,
 - 7.1.5 Convene community meetings,
 - 7.1.6 Enforce the constitution and the community rules,
 - 7.1.7 Receive, investigate and attempt to resolve disputes relating to matters dealt with in this constitution and the community rules, and refer disputes appropriately if they cannot be resolved,
 - 7.1.8 Create and update records relating to land administration, especially information on land allocation and use,

- 7.1.9 Make reports to the community meeting as required,
- 7.1.10 Open and operate a bank account on behalf of the association.
- 7.2 The land committee must have a minimum of 10 and a maximum of 15 members, which must include women and young persons. Members must be residents who are willing to work, and include those who have the strength and experience to take responsibility for land administration relating to each of the current major uses of land.
- 7.3 The term of office of the land committee must be a maximum of three years.
- 7.4 Elections for the land committee must take place at an annual general meeting.
 - 7.4.1 All adult residents have the right to stand for election to the land committee.
 - 7.4.2 Before elections, members of the outgoing committee must call for 30 nominations for the land committee and arrange for a neutral outsider to be present to offer help and observe the elections. Outgoing members of the land committee may stand for re-election.
 - 7.4.3 Residents who are present at the annual general meeting must vote by ballot paper or by any other means devised to secure confidentiality.
- 7.5 In the first meeting of the land committee after election, members of the committee must consider the tasks to be carried out and the strengths of committee members and from among themselves elect a chairperson, a deputy chairperson, a secretary, a deputy secretary, and a treasurer.
- 7.6 The land committee must meet at least once a month. Nine members of the land committee must be present to make binding decisions. Decisions are made by majority vote.
- 7.7 If offices within the land committee fall vacant, the remaining members must elect someone to fill them from among their number. If the total number of members falls below 10, the land committee must convene an urgent community meeting to elect replacement members to bring the number up to 15 members, who must serve until the end of the three-year term.
- 7.8 Meetings of the land committee may give authority to members with defined responsibilities to act alone or in teams or sub-committees to carry out particular tasks for a defined renewable period. Task teams or sub-committees may include residents outside the land committee or non-residents where the task requires it, and must report on their activities to the land committee. The land committee must inform the community meeting on all such passing of responsibility.
- 7.9 An induna who is also a resident must attend meetings of the land committee with particular responsibility to advise on matters relating to disputes and breaches of the constitution and the community rules, to support the land committee in resolving such matters, and to be part of task teams or sub-committees set up to handle such matters.

- 7.10 If a member of the land committee is accused by any resident of dishonesty in matters relating to the association, the remaining members or other residents so authorized by a community meeting must call in the police or other appropriate outside agent to investigate the matter. If the accused is found guilty, he or she must resign from the land committee, and may not stand for re-election.
- 7.11 If the land committee is unable to carry out its tasks, a community meeting may give authority to a resident or residents to take action needed to restore normal functioning of the association.

Land and property administration

8. Allocation of household sites

- 8.1 Residents wanting to establish new household sites must first apply to their own household for a portion of that household site. If the household agrees, the site allocated by it must be demarcated and registered by the land committee as a new household site.
- 8.2 A resident who is unable to access a new household site from his or her own household must apply to the land committee. If land is available for settlement, the land committee may allocate household sites to the households of residents who are:
- 8.2.1 either married sons of residents or daughters of residents over 45 years of age with children over 18 years,
 - 8.2.2 born at St Bernards,
 - 8.2.3 Christians who have respect *oyikholwa ohloniphayo*.
- 8.3 Priority must be given to applications from households whose sites are too small to establish new household sites.
- 8.4 The new household representative must be formally introduced in a community meeting.
- 8.5 Non-residents may not be allocated household sites.

9. Re-allocation of vacated household sites

- 9.1 If a household plans to leave the household site, the household representative must inform the land committee. If the site has neither residents nor structures remaining on it, it becomes available for immediate re-allocation.
- 9.2 If all members of a household leave a household site without informing the land committee, the household site becomes available for re-allocation two years after the last occupants left, and the members of the household will have no further claim on it.

9.3 The land committee must inform residents in a community meeting when a household site is available for re-allocation.

9.4 A household leaving a site with structures on it has two years to find a buyer for the structures. Such a buyer must be a resident. After two years the buildings must be pulled down and the site left vacant for re-allocation.

10. Use of part of one household site by residents from outside the household

10.1 A resident or group of residents wishing to use part of the site of another household must apply to the household representative.

10.2 Applicants must draw up a written agreement with the household that states the time period for which that part of the household site will be used, and the boundaries of the area to be used.

10.3 The household representative must inform the land committee of such agreements.

11. Allocation of land for community projects

11.1 Residents wishing to use unallocated land for community projects must apply to the land committee with a proposal.

11.2 The proposal must make clear the principles on which the project will work and how benefits will be shared among participants in the project and with other residents, and these must be recorded in a written agreement between the applicants and the association. The agreement must describe the boundaries of the land to be allocated and the time frame for which it will be used.

11.3 The land committee may accept such a project. Projects which give opportunities for participation or employment to as many residents as possible must be given priority. Where possible, projects that offer employment should give turns to residents.

11.4 The community meeting must receive reports the progress of community projects.

11.5 At the end of the time period the land committee must review the agreement and decide whether it should be renewed.

12. Allocation of land for shops and businesses

12.1 Residents wishing to set up shops or businesses on unallocated land must apply to the land committee.

- 12.2 A written agreement must be drawn up between the applicant and the association that describes the proposed shop or business, that states the time period for which the agreement will be in force, and the boundaries of the site to be used.
- 12.3 The land committee may only allocate land for shops or businesses which do not pose a threat to the health or well-being of residents.

13. Records and evidence of rights

- 13.1 In consultation with interested parties, the land committee must create and update records of the following, to serve as evidence of the rights held by residents, and shall make these records available for inspection at the request of residents:
 - 13.1.1 all written documents relating to the allocation or alienation of the land,
 - 13.1.2 a register of households and the household sites that they hold,
 - 13.1.3 relatives who have moved onto household sites,
 - 13.1.4 guards living on household sites,
 - 13.1.5 copies of the constitution and community rules, and amendments to these,
 - 13.1.6 association finances,
 - 13.1.7 minutes of land committee and community meetings.
- 13.2 The land committee must keep a copy of the following records:
 - 13.2.1 agreements in which members of one household are using part of the household site of another household;
 - 13.2.2 historical records of land allocations and agreements from the time of previous ownership.
- 13.3 Boundaries of allocated sites must be marked with pegs, not stones.
- 13.4 The land committee must give a copy of the record relating to a household site to the household.

14. Finances

- 14.1 A community meeting must decide
 - 14.1.1 how money will be raised from the use of the property of the association,
 - 14.1.2 how levies will be raised to maintain association property and enable delivery of services.
- 14.2 All money raised from the use of the property of the association or from levies must be kept in the bank account of the association, and spent as directed in a community meeting. Two office bearers of the Land Committee must authorize all payments.

- 14.3 Money raised on behalf of the association must be kept in the bank account of the association, and spent as indicated in agreements with donors.
- 14.4 The land committee must create and maintain financial records according to good bookkeeping practice and must make such records available to any resident who requests this.
- 14.5 The land committee must report to community meetings on income and expenditure.

15. Community rules

- 15.1 There must be clear community rules that apply to all residents in order to support proper management of association land.
- 15.2 The land committee may set up teams to develop or change the community rules and devise appropriate punishments for breaking these or infringing this constitution. Such rules, changes and punishments come into effect after they are agreed to in a community meeting.
- 15.3 Residents must report breaches of rules to the land committee.
- 15.4 The land committee may set up task teams or sub-committees to investigate breaches of community rules. Residents found guilty are liable for the appropriate punishment.

16. Disputes

- 16.1 The parties involved in a dispute about boundaries, rights or benefits flowing from the use of the land or property of the association, must first try to resolve the dispute themselves.
- 16.2 If the parties fail to resolve the dispute, the land committee must attempt to do so, working with neighbours or the community meeting as appropriate.
- 16.3 If the land committee fails to resolve the dispute, it must attempt to get the parties to agree on an outsider that both consider fair and to abide by his or her decision.
- 16.4 A dispute between a resident and the land committee that cannot be resolved must be referred to a community meeting.
- 16.5 If the dispute still cannot be resolved, the parties may apply to the Director General of Land Affairs for the appointment of a conciliator.

17. Recourse

- 17.1 A resident dissatisfied with decisions relating to matters in this constitution or the community rules may complain to the land committee, who must investigate and attempt to resolve the matter.
- 17.2 If the resident is still not satisfied, he or she may apply to the Director General of Land Affairs for the appointment of a conciliator or may take the matter to court.

18. Changes to the constitution

The community meeting may direct the land committee to set up task teams to develop changes to the constitution. Such changes come into effect after approval in a community meeting.

19. Dissolving the association

A community meeting in which at least one adult resident is present from each of 60% of households spread across major settlement areas may dissolve the association and decide what must be done with the property and assets of the association. The disposal of occupied household sites is subject to the consent of each household.

COMMUNITY RULES

Use of plantations

Residents and non-residents wishing to cut poles for building must apply to the land committee for permission to cut poles and the responsible person must show the applicant where to cut. The charge for both residents and non-residents will be R2.00 per pole.

